

DL1002

.B5

*

5.06 (47.1) Feb.
06

FOR THE PEOPLE
FOR EDUCATION
FOR SCIENCE

LIBRARY
OF
THE AMERICAN MUSEUM
OF
NATURAL HISTORY

APR 27

LIBRARY
OF THE
FINLAND MUSEUM
Helsinki, Finland

506 (47.1) F3
CS

BIDRAG

till

KÄNNEDOM AF

FINLANDS NATUR OCH FOLK.

utgifna

af

Finska Vetenskaps-Societeten.

Trettiondeåttonde Häftet.

HELSINGFORS,

Finska Litteratur-sällskapets tryckeri, 1882.

MADE IN
BY THE
CUSTOMER'S ORDER
BY THE MANUFACTURER

of 29262 Page 27.

KERTOMUS

PIRKKALAN KIHlakUNNAN

MUINAISJÄÄNNÖKSISTÄ.

Tehnyt.

ta i)

A. O. HEIKEL

Kertomus Pirkkalan kihlakunnan muinais- jäännöksistä.

Pirkkalan kihlakuntaan luetaan nykyään seuraavat seurakunnat: Lempäälä, Wesilahti, Tottijärvi, Pirkkala, Yläjärvi, Messukylä, Kangasala, Pälkäne ja Sahalahti. — Kesällä 1879 kävin nuoren taiteilijan A. Reinholm'in keralla, joka piirustajana seurasi mukana, Tiedeseuran kustannuksella näitten seurakuntain muinaisjäännöksiä tutkimassa. Sen johdosta on tämä tutkimien ja kiinteän muinaisjäännösten luettelo ja kertomus niistä pitäjittäin tehty.

I. Lempäälä.

A. Pakanuuden aika.

Kivi-aika.

Talitta, (kuv. 1) kvartsiperäistä amfiboliliuskaa *), löytänyt kiven halkeemasta Vettämaan niitulla Kortesselän järven rannalla talollinen Kaarle Lempelin Nikkilän talosta Lempiöisten kylästä.

Poikkikirves, (kuv. 2) amfiboliliuskaa, kapenee leveästä erästä, jolla on yksipuolinen lasku; poik. leikkaus 4-kulm.; löytänyt seppä ja nikkari Kustaa Jahnsson Ahtialan kylästä ylämäen maatuneella järvenrannalla.

Oikokirves, (kuv. 3) pienimuruista dioriittia, löytöpaikka

*) Kivilajit ovat fil. kand. Hj. Gylling'in tutkimat.

tuntematon, ostettu nikkari Kustaa Thulin'ilta Ahtialan kylästä.

Taltta, (kuv. 4) kvartsiittiliuskaa, kulmat pyöreviä; löytöpaikka tuntematon; ostettu Putkiston entiseltä rusthollarilta Widbom'ilta.

Kirveen puolikas, kellertävän harmaata kvartsiittia, on poik. leik. ollut 4-kulm.; löyd. arvattavasti Sotavallan tiloilla ja Lastusten torppari Kustaa Kaukaamaan lahjoittama.

Kirveen varsipuoli, kiinteätä kvartsiperäistä dioriittia, kärjestä rikki, varren kiinnityssija toisella puolella selvä; myynyt haudankaivaja Kaarle Kustaa Lemberg, jonka isoisä löysi kalun jossakin pappilan tiloilla.

Oikokirves, kiinteätä kvartsiperäistä dioriittia; vrt. kaikin puolin „Suomen suvun asumus-aloilta“ kuv. 17; lahjoittanut talollinen Kustaa Inkilä, joka sen osti ruotsinaikuisen sotavauhuksen huutokaupassa Vattolan kylässä.

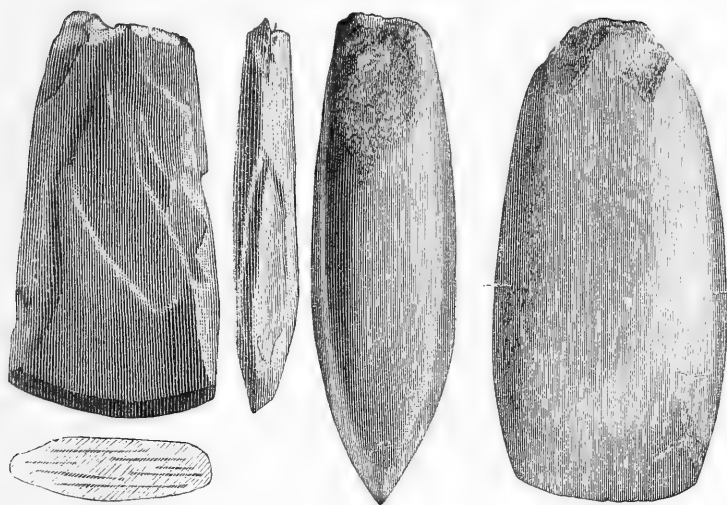
Oikokirves, (kuv. 5) amfiboliperäistä kvartsiittia, poik. leik. ympyräinen; löytöpaikka tuntematon; myynyt talollisen leski Wilhelmina Peuranen.

Poikkikirves, pienimuruista dioriittia; leveämpi terä, kuin varsi; vrt. Suomen suv. a. al. kuv. 44; sotamiehen kantama suojeluskaluna; myynyt talollinen Juho Kustaa Heikkilä Pyhällön kylästä.

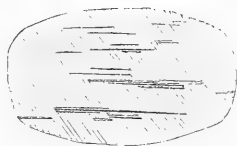
Taltta (kuv. 6), amfiboliliuskaa (kvartsiperäistä), terä kumpaisessakin päässä, ohut l. litteä; löydetty Äimälän vanhasta kirkonpaikasta, kun se muutamia vuosia sitten rai-vattiin perunamaaksi ja kirkon kiviperustukset kiskottiin käytettäväksi navetan rakennuksessa; myynyt talollinen Heikki Juhonpoika Littunen Äimälän kylästä.

Seuraavat on museomille jo ennen lähettänyt hra W. Bläfield: *oikokirves*, dioriittia, kappale (Museumin Färling'in tekemä luet. n:o 650), *oikotaltta* (n:o 345) ja *onsitaltta*, kuu-

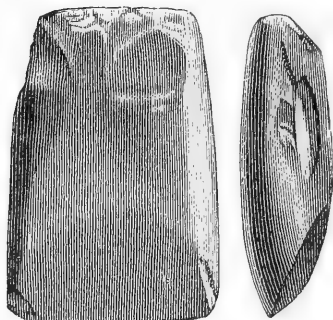
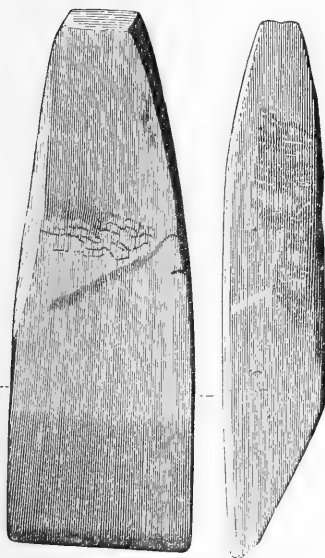
Lempäälä.

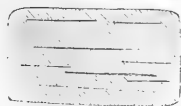
1. Talta Vettämaalta. $\frac{2}{3}$.

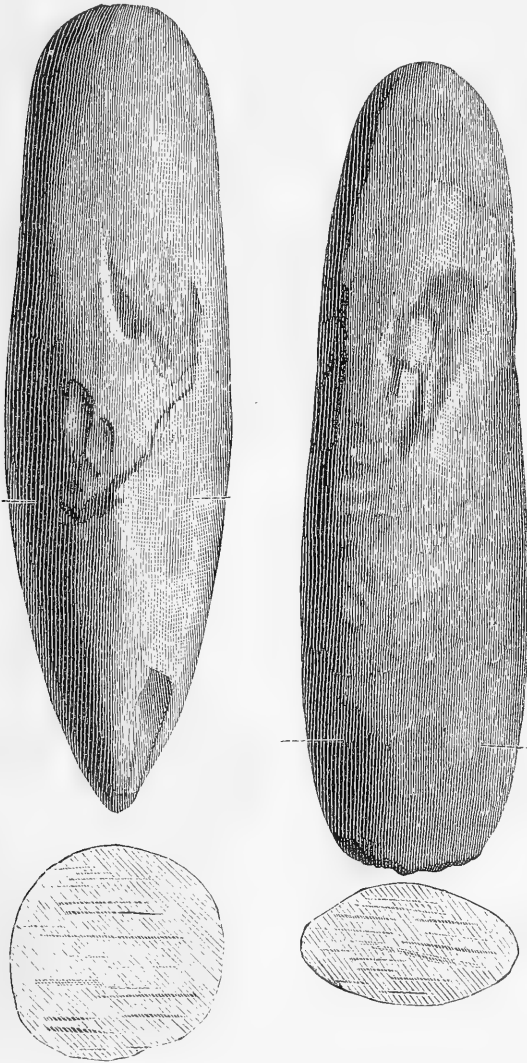
3. Oikokirves Ahtialasta. $\frac{2}{3}$.

4. Talta Putkistosta. $\frac{2}{3}$.

2. Poikkikirves Ahtialasta. $\frac{2}{3}$.

5. Oikokirves Peuraisten kylästä. $\frac{1}{2}$.

teloliuskamaa (n:o 346), ja vuorikonduktööri A. F. Thorell: *ampuma-ase*, liuskamaa, kappale (n:o 143), löyd. Kellon rusthollin maalla.

Vanhempi rauta-aika.

Nuolenkovasin, joka on riippunut vyössä nuolien teroitamista varten, kellertävää harmaata kvartsiittia; löytöpaikka tuntematon; myynyt itsellinen Kristian Kustaanpoika Innin kylästä (vrt. Suomen suvun asum. al. kuv. 1238).

Päiväniemen hautarauniot. Lähdimme järven ylitse Hauralan ja Näppilän puolelta Hemminkilän kautta Päiväniemelle. Mutta ensin poikkesimme niemelle Toutosen ja Pulausjärviä yhdistävän Näppilän joen l. salmen rannalta kivenheiton päässä vastapäätä Hietaniemen Jokelan l. Mettolan tölliä olevata *kivistä rauniota* katsomaan. Se on ihan metsän peitossa korkealla vuoren rinteellä, aivan toisessa paikassa ja toisenkaltaisella asemalla kuin rauniot Päiväniemellä, joka on lakea tasanko, kuitenkin saman vuolteen syrjässä. Tämän sanotun raunion avaruuden laskin 10 askeleeksi poikittain. Kivet olivat enemmän kehäksi heitetyt, jota yhdessä paikassa portinnäköinen aukko katkaisee. Yhden suuren kiven vieressä oli niinkuin arina olisi tehty mukulakivistä; siinä nähtiin mustaa tuhkaa ja pieniä hiiliä sisältävää multaa, jossa tapasin pieniä valkosia kappaleita (luun muruja?) Selvinä valkean merkinä pidettäkööt myös kivien kesiämet. En kuitenkaan tätäkään kiviläjää kaivanut enemmän, kuin muitakaan muinaisjäännöksiä.

Itse Päiväniemi on pitkä ja leveä Toutosen selkään pistävä niemi Lempäälän ja Wesilahden rajalla Päivälahden ja Näppilän joesta l. salmesta lähtevän Aventolahden välillä. Sen sivulla on muutamia pienempiä lahtia, joista mainittakoon Lapinlahti. Monien talojen maat ja metsän varpeet tässä sattuvat yhteen. Niemen maa on kokonaan laaka

ja tasainen; ei ole ihme, että se useampiin pienempiin veisiin jaetun monessa mutkassa luikertelevan vesijakson ympäröimänä, ammon aikoja sitten veti paikkakunnan asukasten huomion puoleensa. Muinaistaru onkin antanut tälle niemekkeelle etevän sijan maamme pakanuudenaikuisissa oloissa ja vaiheissa. Vieläkin kuulee näillä seuduin kerrottavan tarinaa, että Päiväniemellä on ollut ensimmäinen asunto koko Suomenmaassa; — Mantereen saarella Wesilahdella toinen, ja kolmas jossain muualla myöskin Wesilahdella. Näitä ensimmäisiä asukkaita sanottiin jättiläisiksi l. lappalaisiksi; he tekivät kivikojuja; ja heidän sanottiin kalastaneen, kaskia hakkaelleen, (siitä lukuisat nauriskuopat, joita metsä useissa paikoin vieläkin on täynnä) sekä asuneen niemillä ja saarilla. Toisinaan luulee joku tietävänsä, että tällä muinaisia tuntemattomia salaisuuksia kätkevällä niemellä muka olisi uhrattu, ruumiita haudattu t. poltettu *) ja mikä mitäkin.

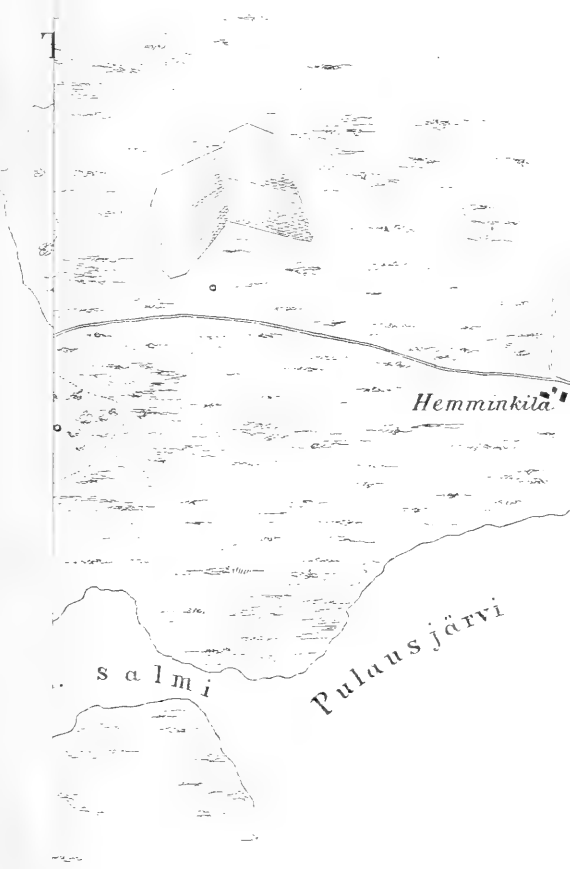
Päiväniemellä olevat rauniot ovat eri ryhmissä ja muuttamat ihan erillään siellä täällä niemellä. Ensimmäisessä ryhmässä on 6 rauniota, jotka tavataan Hietaniemeltä tul-taessa vasemmalla puolella talon tien varrella parin kivenheiton päässä Päivälahden rannasta sen ja Päiväniemen nyt kylmillään olevan töllin välillä Mantereen Laurilan metsävarpeen kohdalla. Kerrottiin muutamien niistä ennen olleen enemmän kuin parin kyynärän korkuisia kehäisiä kasoja, keskeltä hotoja, eivätkä tiittävästi kukkuraisia roukkioita olleet, arvaten siitä syystä, että joku aarteen kaivaja joskus maailmassa oli ne purkanut, jota usein selvästi voi huomata; mutta kenties siitäkin, että mielikuvitus niitä kehän l. huoneen perustuksen tapaisiksi parahiten kuvaa, jommoisilta

*) vrt. Åbo tidn. 1791 n:o 22.

MERKKIEN SELITYS:

olm'in ja minun merkitsema raunio,
eroittu kertomuksen mukaan siv. 4-5)
n'in tekemässä kartassa merkitty
joka jäi meiltä huomaamatta taik-
toiseen paikkaan kartassamme mer-

o, josta A. teki piirtokuvan 8 ja jon-
i (siv. 9), on haettava N:o 10-12
3.

PÄIVÄNIEMEN KARTTA.

MERKKIEN SELITYS:

Reinholm'in ja minun merkitsema raunio,
(numeroitu kertomuksen mukaan siv. 4-5)

Aspelin'in tekemässä kartassa merkitty
raunio, joka jäi meiltä huomaamatta taik-
ka tuli toiseen paikkaan kartassamme mer-
kityksi.

Raunio, josta A. teki piirtokuvan 8 ja jon-
ka tutki (siv. 9), on haettava N:o 10-12
joukosta.

T o u t o s e n S e l k ä

jotkut rauniot toisessa ryhmässä vähäisen näyttävätkin, sillä näitäkin kehuttiin „lappalaisten asunnoiksi“. Nykyään ovat läjät edellisessä ryhmässä ainoastaan 2—3 syltä poikittain ja maan tasalla. Tietävästi oli ainakin yhdestä näistä myöhemminkin kiviä pois ajettu. Yhden vieressä nähtyä pientä syvennystä luultiin nauriskuopaksi. Seitsemäs raunio on yksinänsä torpan vainiolla ja on 5 syltä poikittain ja kyynärän korkuinen. Sanottiin tämänkin olleen ennen hoto keskeltä. — Toiseen ryhmään sopii lukea 7 rauniota likellä Näppilän joen rantaa. Ne ovat erikokoisia, mutta ylipäänsä suurempia ja avarampia kivikasoja, kuin ne, jotka ensimmäiseen ryhmään kuuluvat. Rannalta alkaen on ensin pienempi, lähinnä vanhaa heinälatoa, ainoastaan $3\frac{1}{2}$ syltää pitkä ja $1\frac{1}{2}$ s. leveä; ja alapäässä huoneen perustuksen tapainen l. nelisnurkkainen raunio. Näyttää niinkuin olis tässä kasassa 2 rauniota yhdistettynä, sillä se on keskeltä kapein. Latoa vielä lähempänä, melkein sen kyljessä ja viimein mainitusta muinaisjäännöksestä kyynärä neljättä syltä nähdään taasen „nauriskuoppa“ l. hauta, joka on 4 kyyn. pitkä, $1\frac{1}{2}$ leveä ja yhtä syvä. Yhdeksäs on myöskin nelikulmainen, puoli kyynärää kuudetta syltää pitkä ja 4 syltää leveä, (10 syltä ladosta luodetta kohden), ja korkeimmasta paikasta vielä 2 kyyn. korkea. 10:s, 11:s, 12:s ovat yhdessä „kikaassa“; 13:s itäänpäin näistä; 14:s vielä ylempänä metsässä, kaikkein lavein, mutta toiset jotensakin yhdeksännen raunion kaltaisia ja suuruisia. Näiden ohessa, mutta erikseen metsässä, löytyy $2\frac{1}{2}$ syltä pitkä, $1\frac{1}{2}$ s. leveä ja $\frac{1}{2}$ s. syvä hauta. — 15:s on myös hyvin laaka, mutta sijaitsee Näppilän ja Toutosen järven rajamaalla. Ylempänä eli kauempana rannasta ja erikseen löysimme kolme rauniota vie-rekkäin ainoastaan jonkun sylen päässä Jokelan uuden pelon aidan takana, joista ensimmäinen oli suuren ja korkean,

jääajan kuljettaman, kiven itäpuolella. Nämät viimeksi mainitut jäännökset ovat pienemmät kuin toiseen ryhmään luetut. Samoin on viimeisen, 19:n, laita, joka on ainoastaan kyynärää vaille 4 syltä pitkä ja 3 syltä leveä; sekin neliskulmainen, mutta kuitenkin enimmänsä kaikista kummun taipainen, myöskin erillään muista, sillä se kohoaa niemen päässä Toutosen selän rannalla.

Paria viikkoa myöhemmin kävi professori J. R. Aspelin (saadakseen tarpeeksi kuvia suurta kuvateostaan varten) Päiväniemenkin raunioita tutkimassa. Hän kuvasi yhden tutkimansa raunion. Kun olin jo lähtenyt Messukylään ja Kangasalaan päin, enkä tästä tiennyt, en myöskään sattunut vahingokseni olemaan tässä tilaisuudessa saapuvilla. Olkoon tässä sentähden prof. A:n oma kertomus tutkimuksistaan *):

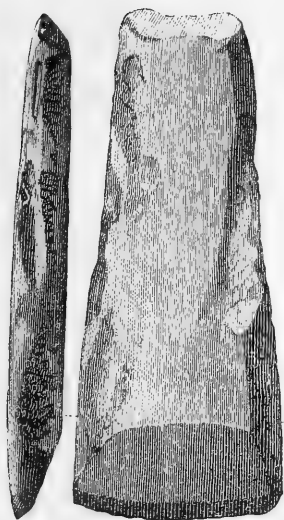
— — — „Ensimmäinen matkamääräni oli Päiväniemi, eräs pakanuuden-aikainen hautapaikka Lempäälässä, joka jo Portan'in aikana oli tunnettu. Siinä sanottiin olevan „neliskulmaisia ja pitkulaisia kivipanoksia“, jotka muka todistivat että Lempäälä jo ruumiiden polttamisen aikana (tempore cremationis) oli asuttua. Ainoa löytö, joka Päiväniemeltä oli museoon saapunut, oli pieni pyöreä *vaskisolki* (kuv. 7), joka muodollaan todisti, että haudat olivat vanhemman rautajan luomia. Sen oli tohtori Reinholm antanut ja matkallani tapasin Lempoisissa maanmittari Lindh'in, joka sanoi olleensa R:n kanssa yhtä Päiväniemen hautaa tutkimassa. Silloin oli löydetty tuo solki sekä pieniä luusirpaleita, joita hra Lindh, R:n lähdettyä, oli koonnut **). Ruovedellä oli hra Lindh tavannut prof. Retziuksen ja hänelle kertonut tuosta tutkimuksesta, joten siis Retziuksen sanat kirjassansa „Suomalaisten pääkalloista“ tarkoittaa hra Reinholm'in tutkimusta.

*) Kso Uusi Suometar 1879 n:o 112 ja 115 lisäl.

**) Ne toin museomille.

Tekijän muist.

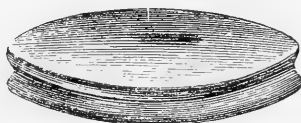
Lempäälä.

6. Taltta Äimälästä. $\frac{2}{3}$. *)

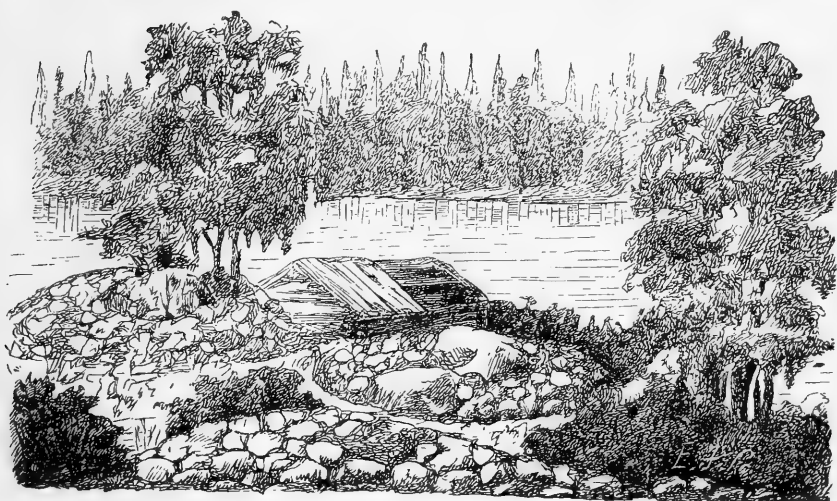
A. Nuolen kovasin Tuuloksesta. $\frac{1}{2}$.

B. Nuolen kovasin Dobelsberg'ista
Kuurinmaalta. $\frac{1}{2}$.

7. Vaskisolki Päiväniemellä. $\frac{2}{3}$.

8. Hautaraunioita Päiväniemellä.

*) Katso lisäyksiä kirjan lopussa.

Lempoisten pysäyspaikalta ajoin pari virstaa Näppilän rustholliin. Siitä sain miehen saattajaksi Toutoselle, jonka yli Näppilän niemeltä on veneellä mentävä Päiväniemelle. Jo Näppilänniemellä näytteli saaattajani minulle neljä hautarauniota, noin 10 kyynärää ristiinsä ja kyynärän korkuisia kukin. Mitään nimeä hän ei tiennyt kansan niille antavan. Päiväniemellä kun en tavannut muutamaa torpan miestä, joka pari viikkoa ennemmin oli seurannut ylioppilas Heikel'ia hautarauniolle, lähdin Hietaniemen rustholliin, jonka isännän seurassa palasin niemelle niitä etsimään. Maatilan kartasta otetulle kopiolle sain vähitellen merkityksi 26 hautaa, joista muutamat kuitenkin olivat jötenkin epä tietoisia *). Epäilemättä ovat useat peltoja tehdessä hävinneet, koska niistä jo viime vuosisadalla tieto levisi. Päiväniemi on ihan Wesilahden rajalla ja arvattavasti on tuo pitäjien rajakohta ennen ollut veden alla, joten niemi eteläpuoleltakin oli veden huuhtoma. Pitkin niemen etelärinnettä säilyneen metsän rajassa sijaitsevat rauniot. Enimmät rauniot ovat asemaltaan ympäräisiä, harvat soikeita; neliskulmaisia en voinut ensinkään keksiä. Lämpileikkaukseltaan ne ovat noin 8—18 kyynärää, mutta kohoavat maanpinnan yli ainoastaan $\frac{1}{2}$ — $1\frac{3}{4}$ kyynärää.

Kolmessa kohden oli muutamia askeleita hauta-rauniosta noin kyynärän syvyinen kuoppa, 5—6 kyynärää pitkä ja $2\frac{1}{2}$ k. leveä. Kaksi niistä oli kokonaan metsän vallassa, kolmannessa, joka oli niemen kärjellä erään ladon vieressä, näkyi kuopan syrjissä kiviä. Täpärä aikani esti minua niitä tarkemmin tutkimasta. Saattajani Näppilästä oli jo minulle kertonut tuollaisesta kuopasta eräällä metsäsaarella Näppilänniemien ohella. Hän, kuten muutkin, niitä

*) Kun en saanut muuta kuin 19, on se kenties osaksi siitä tullut, että luin yhdeksi raunioksi muutamia, jotka prof. A. on erottanut.

oudoksui; ehkä, arveltiin, olivat ennen olleet nauriskuopina. Eräs työmieheni, joka asui saarella Toutosessa, Hietaniemen kohdalla, sanoi sielläkin tuollaisen kuopan olevan. Koska nuo kuopat ovat pitempiä ja syvempiä kuin Euran kalmistoissa, niin niitä tuskin voi haudoiksi luulla; ehkä ovat jälkiä talviasunnoista, joita ennen muinoin käytettiin melkein perunakuopan kaltaisia. Sellaisia asuntoja sanotaan vieläkin löytyvän pohjan perillä maassamme. Mainitsemista ansaitsee että Hauralan kylä, jonka alaa Päiväniemi on, tarinan mukaan on „kylä vanhin“ *).

Seuraavana aamuna valitsin erään pienen maatuneen hautaraunion, Hautaniemeltä tullessa toisen raunioista, tutkiakseni. Se oli hiukan soikea, 10 kyyn. pitkä, 8 leveä ja tuskin kyynärän korkuinen. Kivet ladottiin kerroksittain kehän ulkopuolelle kunnes viimeinen kivikerros tuli käsille. Tässä kuten enimmästi sellaisissa haudoissa oli keskellä maaperäinen kivi, jonka ympärille ja päälle, se kun tässä oli matala, raunio oli koottu. Raunion piiri oli tavan mukaan merkitty yhdenkokoisilla kivillä, noin miehen nostalmuksilla. Vihdoin etsittiin viimeisen kivikerroksen alta raunion pohjalmulta, silmäkiven ja piirikivien väliltä, järjestänsä. Siinä ei kuitenkaan tavattu mitään merkittävää, ei hiiliä, eikä noita poltettuja valkoisia luumuruja, jotka sellaisissa haudoissa ovat ainoat ruumiin jätteet. Pohjan tarkastettua läjättiin raunio entiselleen. Syyttä näet ei pidä maasta hävittää tai muodottomaksi tehdä tuollaisia muistopatsaita, jotka kertovat ohitsekulkijalle, että siinä paikassa haudattiin Suomen asukas, joka tieteellisten tutkimusten mukaan eli noin 1,500 vuotta tätä ennen. Jos yksikin sellainen muinaisjäänös paikastansa häviää, niin on Suomen historia kadottanut yhden

*) vrt. Suomi II: 2. s. 144. Kuulin toisinaan Kuokkalan ja Lapinkulman vanhimmiksi asuontapaikoiksi kehuttavan. Tek. muist.

todistuskappaleen mutnaisuutemme tuntemiselle, sillä ainoastaan tuollaisista muinaisjäännöksistä ja niiden luvusta voi tiede päättää mitä ja minkä aikuista kansaa kussakin paikassa asui ja kuinka tiheä asutus oli. Jos tuo ymmärrys kansassamme leviäisi, niin varmaan se tietäisi noita vanhan kansan jälkiä kunnialla pitää.

Tästä siirryimme niemen nenälle tutkimaan suurempaa hautarauniota, josta ensin tehtiin *piirtokuva* (kuv. 8). Raunio oli ympyräinen, noin 14 kyyn. ristiinsä ja $1 \frac{3}{4}$ kyyn. korkea. Sen keskeltä kohosi iso maaperäinen kivi, jonka lounaispuolta nähtävästi ennen aikaan oli hiukan kaivettu. Raunion etelä-syrjästä kohosi kaksi noin 30-vuotista koivua, joiden juurilla nähtiin lahonneita kantoja vanhemmista. Koivut kasvoivat keskellä ikään kuin pienempää rauniota, jonka jyrkät syrjät olivat suuremmalla huolella kivistä ladotut. Näytti kuin olisi tahdottu puiden juuria suojata puolentoista kyynärän korkuisella kivikehällä. Tuo pieni raunio oli ympyräinen ja noin 3 kyyn. ristiinsä. En voinut sitä muuksi arvata kuin alttariksi, jolla oli manalaisille uhria poltettu. Tuo omituinen alttari oli pohjaa (maanpintaa) myöten täytetty savella, jonka ohella tavattiin runsaasti tuhkaa ja hiiliä. Kalua ei siitä kuitenkaan tarkallakaan etsimisellä löydetty. Itse hautaraunioita tutkittiin samalla tavalla kuten edellistäkin. Alttarikiukaan ja yllämainitun ison silmäkiven väliltä löytyi jonkun pienen nelijalkasen kylkilun ja raunion koillispuolelta silmäkiven juurelta ryhmä poltettuja luusirpaleita ynnä hiiltä sekä niiden seasta raudasta valettu *keltti* l. petkele (vrt. kuv. 9). Tuo ase on leveän tasataltan kaltainen. Siinä on varsiputki, johon polveutuva varsi kiinnitettiin niin, että asetta saattoi kirveen tapaan käyttää. Rautakeltit olivat Ruotsissa tavallisia rauta-ajan vanhimalla jaksolla ennen v. 450 j. Kr. s. Suomessa on eräästä

rauniosta Laihialla ennen saatu talteen kaksi sellaista asetta. Kun oli tässäkin haudassa pohjamulta tyystin etsitty, muuta löytämättä, koottiin raunio taasen paikallensa“. — — —

**Kiinteitä muinaisjäännöksiä epävarmalta
(pakanuuden) ajalta.**

Muinaislinna, jonka tässä pitäjäässä näin, on tuo kaukaakin ja kauan *) tunnettu *Pirun linna* (kuv. 10 **) Lopen kartanon metsässä ja melkein pari virstaa Kuljun kartanon toisella puolella. Sen harjalta näkee $\frac{1}{2}$ venäjän virstan päässä Linnanjärven, joka ennen ulottui vuoren juurelle asti, jotta voitiin linnasta heittää kiviä järveen. Seutu näyttää metsineen hyvin jylhältä ja viljelemättömältä. Itse linna on suuri jyllätty louhikko, jossa tuskin tavataan yhtäkään tasaista paikkaa, vaan suuria ristin ristin vieritettyjä lohkaraita sekä sen päällä että sen rinteillä. Muutamassa sen syrjässä aukeaa eräs vuoren halkeamista muodostunut rotko, jonka mielikuviutus on luonut „Pirun pesäksi“, koska se kaukaa ammottaa mustana vuoren komeroihin vievän aukkona. Kuitenkaan ei se ole enempää kuin kolme, neljä sylvä syvä, eikä suinkaan aivan pimeäkään. Pitkin vuoren reunaa löytyy tässäkin yhtäläisiä kivivallia, kuin Linnavuoressa Pirkkalassa (josta edempänä). Suuruuteen ja komeuteen katsoen tämä ei ensinkään vedä vertoja tuon edellisen kanssa. Tuossa on liki 1,000 askelta vallia, tässä ainoastaan noin 160 ask. Muuten ne ovat laadultaan yhtäläiset. Useampia porttia näkyy niissä molemmissa. Tässä oli niitä kolme. — Tätäkin linnaa matkustavat käyvät katselemassa, jota se ansaitseekin. Senpätähden siellä joka kesä pidetään „herrain kestiä“.

*) vrt. Suomi 1847 s. 129.

**) Kuvan tehnyt insinööri Inberg.

10. PIRUNLINNA.

Epätietoista arvoa on sitä vastoin se kivinen aitarakennus, joka, kertomuksen mukaan tehtynä tietämättömissä ajoissa sekin, sijailee Kuljun kartanon mäellä.

Tiedettiin jossakussa paikassa kertoa n. k. Lapinkulmassa l. Lapinloukossa *) olevista linnan varustuksista l. *lapin raunioista* sen vuolteen syrjässä, joka alkaa Sääksmäen vesistöistä ja purkautuu Lempoisten kanavan ja kosken kautta. Vanhaksi jopa vanhimmaksi l. ensinnä asutuksi paikkakunnaksi tätä kulmaa sanottiin. (Täällä oli muka muinoin asunut niin suuria ihmisiä, että ylettyivät toisilleen antamaan seulan Lipon rannalta Perälän puolelle järven ylitse!). Toisien mukaan oli näillä seuduilla kaikista viimeisenä muuan lappalainen perhekunta asunut Alkkulan ja Taipaleen tienoilla. Ja nuo „lapin rauniot“ rakennettiin muka estämään uusia asukkaita, jotka tulivat Kokemäen joen suusta, tunkevista eteenpäin maahan. Tämän tarun mukaan tuli siis uusia asujamia Kokemäen seuduilta. Samaa tarinaa juteltiin myös Vesilahdella, jossa Suonolan kylää luultiin vanhimmaksi, johon ensimmäiset asukkaat tulivat Tyrväestä päin. Se järvi, jonka rannalla Suonolan kylä sijailee, laskeekin Kuloveteen. Yllä kerrotut tarinat viittaavat siihen seikkaan, että varsinaissuomalaiset olisivat ehtineet kiertää Suomen lounaista kulmaa Kokemäenjoelle asti ja saapua Lempäälän seuduille saakka, ennenkuin hämäläiset täälläpäin tulivat heitä vastaan. — Lähdimme siis Pyhällön kylään Heikkilän taloon, johon kuuluvassa saarella näitä raunioita sanottiin olevan. Mutta tässä oltiin aivan tietämättömiä näistä raunioista. Siis tämä seikka jäi epätietoon.

Myös Ahtialan kylän pahkametsässä Livan maalla sanottiin olevan *kin'as*, mutta oliko se huhtariihen taikka sodan

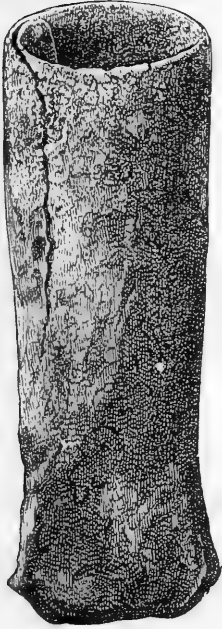
*) vrt. Åbo tidn. 1791 n:o 21.

aikojen jälkiä, vaiko jättiläisten tahi männinkäisten tekemä ja asuma, sitä ei osattu päättää.

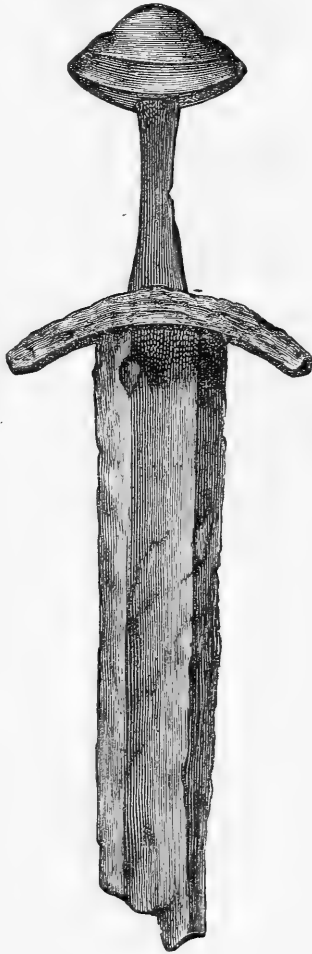
Myöhempi rauta-aika.

Insinööri B. R. Lindh'illä oli tallella yksi keskeltä katkennut, pakanuuden aikuinen *miekka* (kuv. 11), jonka hra Ivar Lindh löysi 14—15 vuotta sitten Hennärin harjun rantapuolisesta rinteestä noin puoli matkaa Hennärin kartanon ja sen niemekkeen välillä, josta paikkakunta santaa vetää. Miekka pisti esiin sorasta, jota tästäkin oli viety, korttelin syvyydellä. Muuta esinettä ei löydetty sen ohessa, eikä maassakaan huomattu mitään merkkiä, joka olisi viitannut siihen, että edes tämä kerrottu ase olisi tähän ehdolle pantu. — Saman harjun juurelta, mutta mannermaan ja sen korkean mäen alapuolella, josta santaa vedetään, oli insinööri B. R. Lindh, pienenä poikana ollessaan, löytänyt yhdestä pienillä kivillä täytetystä ja 5½ jalkaa syvästä kuopasta 7—8 jalkaa leveydeltään, kivet sieltä silloin ylöspaiskattuaan, yhden pienen *veitsen* raudasta ynnä hiiliä. Ne olivat ihan sen pohjassa, siis ehdolla siihen pantu. — Muutamia syliä tästä näkyy toinen yhtäläinen kuoppa, mutta vielä täynnä kiviä ja eheä. Kivet ovat keskeltä pikkusen vajonneet maapintaa alemmaksi ja vaikka olleina päältä katsoen paljaina, kasvoi niitten ra'oista nukulaisia, joita ei muuten näkynyt läheisyydessä, osoittaen siten, että kuopassa löytyy tavallista lihavampaa multaa. Kuopat ovat mahdollisesti olleet jommoisia pakanuuden aikuisia uhri- l. hautapaikkoja. — Paitse näitä kapineita antoi insinööri Lindh: yhden pakanuuden aikuisen, *hevosenkengän muotoisen soljen*, joka oli löydetty arvattavasti Kosken kappelissa; yhden ympyriäisen päitsimien t. silojen *solituksen*, jonka ikä on epävarma, suu-remman rahakokoelman ja luita, joista puhuin sivulla 6.

Lempäälä.

9. Keltti (petkele) Nonsiaisesta. $\frac{2}{3}$.

11. Mieikka Hennäriltä. $\frac{1}{3}$.

12. Tulirauta Ahtialan löydöstä. $\frac{2}{3}$.

Ollessamme Hennärin talon (jonka vanha nimi on Ryökäs), paikalla, sopii jotakin kertoella Lempäälän kuulusasta *kunnian männystä* *). Se kohoaa Hennärin kartanon vieressä ja on tavallinen mänty. — Jollakulla Hennärin entisellä isännällä oli ollut kelvoton poika, joka kerran kävi kalastamassa ja kotiin tultuaan kysyi isä häneltä: „oletko mitään saanut?“ „yhden“, vastasi poika, „pienen kuhan sain, jonka, syljettyäni sen päälle, paiskasin järveen“. „Koska ylenkatsot pientä“, lisäsi isä, „niin et ole saava suurtakaan“. Sen jälkeen isä hautasi kaikki aarteensa, hattuun koottuina, maahan ja istutti kunnian männyn sen päälle sillä kirouksella, ett’ei kukaan saisi sitä ikinä liikuttaa. Ja sanotaankin jokaisen, joka on yrittänyt siitä oksia karsia t. sen kaataa, tulleen kipiäksi! Olipa asia kuinka hyvänsä, vielä se kumminkin siinä seisoo talon kunniaksi — kaiketi kunnes se itsestään kaatuu. — Muita tämän kaltaisia puita löytyy muuallakin, e. m. Maisen kunnia, joka on suuri mänty Kuljun kartanon maalla Maisen suon ladon vieressä, joka puu metsää poishakattaessa jäi paikalle seisomaan ja siitä sai nimensä. Ei sitäkään saa vahingoittaa, eikä liikuttaa, sillä silloin, taikka jos se muutenkin kaatuu, tapahtuu joku onnettomuus talossa. Samaa ennustettiin kun Kuljunkin kunnian mänty kaatui, mikä ennustus kuitenkin lienee jäänyt toteutumatta. — Löytyypä samaan kunnialuokkaan kuuluvia kuusiakin.

Myöhemmin on muutama *löytö* saatu ilmi, josta ensin oli lyhyt tieto luettavana Uudessa Suomettaressa kesällä 1881. Sen johdosta pyysin tarkempia tietoja asiassa Lempoisten asemapäälliköltä. Hra Carlstedt Sääksmäeltä, joka tätä virkaa silloin sattui toimittamaan, kirjoitti siitä minulle:

*) Kso Castren'in „Resor och forskningar“ I: 79; vrt. Uusi Suom. 1880 n:o 149 lisälehti.

„Lempäälän kirkon itäpuolella Lempoisten, Ahtialan ja Lastusten kylien välillä leviää Watsulan l. Lastustenjärvi, joka on niin matala, että se vuonna 1880, jolloin oli ylen kuiva kesä, melkein kuivui. Syvin juopa kulkee Lastusten kohdalla pitkin koillista rantaa Herralan virralle ja ainoastaan tässä juovassa oli mainittuna kesänä vettä. Lempoisten kylässä asuvan nikkarin Juho Grönholmin kertomuksen mukaan, joka poikansa keralla löysi löydön, on löytöpaikka Lempoisten ja Ahtialan kylien välillä mainitun juovan eteläpuolella kuitenkin likempänä Ahtialan rantaa. Huomio kääntyi löytöön (arvattavasti kesällä 1880, kun paikka oli kuiva) siten että muutamia kapineita nähtiin maanpinnalla, ja sen johdosta kaivettua löydettiin muut kalut, jotka kaikki ovat raudasta, samasta paikasta kahden korttelin syvyydessä“.

Hra C. lähetti myös samassa minulle löydetyt esineet, jotka ovat:

1 *Keihään* kärki (vrt. kuva Wesilahden Hukarin keihästä).

Keihään kärjen katkelma.

3 kappaletta kahdesta kaksiteräisestä *miekasta*.

1 (miekan) *kahvan* nappi ja *väistin*.

1 *kirves* (vrt. kuv. 1321 Aspelin'in teoksessa „Suomen suvun asumus-aloilta“).

1 *Tulirauta* (kuv. 12).

1 *veitsi* (vrt. kuv. 1576 äsken sanotussa teoksessa).

2 pientä putkentapaista *solitusta* (= doppskor).

5 (3—5 tuumaista) *naulaa*, maanpinnasta.

Kerrotut kapineet toimitin sittemmin muinaismuistoyhdistykselle.

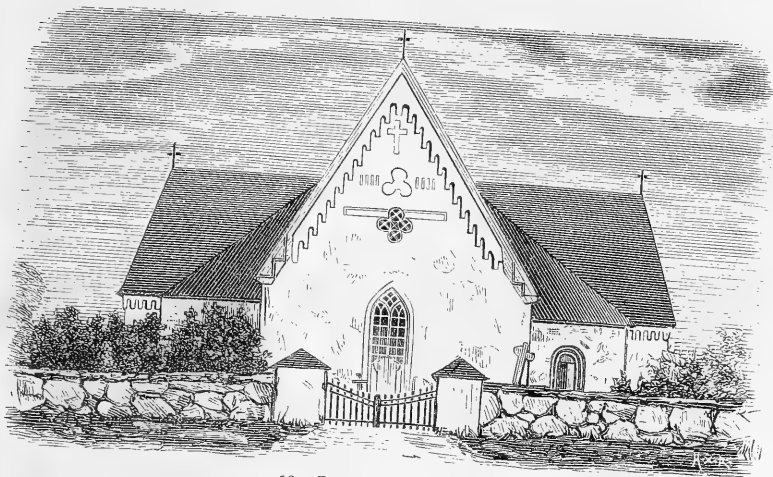
B. Kristin uskon aika.

Wesilahden ja Lempäälän ensimmäinen ja yhteinen kirkko oli, niinkuin yleisesti tunnettu kansantaru kertoo, Äimälän kylässä *). Paikkaa kävimme tietysti katsomassa. Littoisten talon isäntä, jonka maalla sen perustekset ennen nähtiin, tiesikin kertoa niitten olleen toisesta päästä 4 sylvä, toisesta 5, mutta vuosia sitten hän veti kivet pois, ja rakensu niistä ynnä muista kivistä ometan. Kirkonmaa on siis nyt kokonaan sileänä perunamaana, paitse yhdessä paikassa, josta santaa vedetään. Mitään luita tahi kalua ei ole tietävästi tästä milloinkaan löydetty. Ruokamullan alla onkin perustusten ulkopuolella ylipäänsä seivää maata, mutta niitten sisäpiirissä oli pideltyä. — (Rannalta kirkkopaikan kohdalla löysi sanottu isäntä tosin peltoa tehtäessä korttelin syvyydestä rautaiset hahlot, mutta ne olivat nykyaikuista (?) muotoa, ja ovat sittemmin hukkuneet). Muuten kerrottiin Äimälän kirkon rakentamisesta tämä tarina: „Hakkolan Laatiskän rannalla l. vainion jalassa on suuri, oikeen sumattoman iso kivi, arvattavasti 3:hatta sylvää korkea, joka oli pudonnut ämmän helmasta, kun esiliinan nauhat menivät poikki, ja jäi toisella erää viemättä Äimälän kirkkoon“. — Että tässä kirkkoakin käytiin, tarkoittaa seuraava taru: „Kun kirkko oli Äimälässä, asui pappi Hauralassa (järven toisella puolella). Hän oli niin pyhä, että kävi vettä myöten kirkolle. Kerran kun piru oli kirkon vieressä kirjoittamassa mustan hevosen nahkaan kaikki synnit, joita kirkonkävijät tekivät, tuli nahka ihan täyteen, jonkatähden hän rupesi hampailta repimään nahkaa suuremmaksi, mutta ham-

*) Åbo tidn. 1791 n:o 21; vrt. Carlsson'in Kertomus Pirkkalasta s. 11 ja Suomi II: 2 145, jossa runo on painettuna. — Muistamista ansaitsee myös, että Äimälän kylässä löytyi Turun hovioikeuden presidentin Juho Kurjen kartano, missä sen perustukset lienevätkin. (Biografinen nimikirja s. 398).

paat heltyivät ja pää kolahti kirkon seinälle, niin että pappi järvelle sen kuuli, jotta hän ei enää päässyt paikasta, vaan hukkuu siihen“. — Runoksi sovitettu taru kertoo, että Äimälän kirkon polttivat kaksi pahansuisuista miestä, jotka Vesilahtilaiset olivat palkanneet suutuksissaan siitä, että kirkko heillä oli niin kaukana. Eivät seurakuntalaiset luulleet itse kykenevänsä valita toista paikkaa uudelle kirkolle, vaan pyydettiin suojeluspyhiltä s. o. palosta pelastetuilta pyhain kuvilta apua siten, että Pietarin ja Paavalin kuvien alle tehtiin toinen, Brigittan ja Magdalenan alle toinen lautta, jotka kumpikin laskettiin järvelle kulkemaan minne sattuvat, ja siihen olivat sitte kirkot rakennettavat. Edelliset saapuivat nykyisen Wesilahden kirkon paikalle, jälkimmäiset vastapäätä Äimälän kylää olevalle Maskun kalliolle. Mutta tämä verraten vähäinen, päältä sileä, parikymmentä sylvä pitkä, 4—5 s. leveä ja jyrkkä vuorikukkula järven rannalla huomattiin tarkastuksessa tarkoitukselle sopimattomaksi. Kuitenkin oltiin vahvoja uskossa ja luottamuksessa pyhäinkuvien kykyyn, jonka vuoksi ne uudelleen heitettiin aaltojen ja tuulen vietäviksi ja ajeltaviksi. Nyt ne joutuivat Telkän Taipaleelle, jonne *kirkko* (kuv. 13) tosiaankin rakennettiin, ja siinä se vieläkin sijaitsee. — Kirkon rakentamisesta ja sen haltijasta kerrottiin seuraava tarina: „Kaksi jättiläistä, mestari ja kisälli, rakensivat kirkon, yksi kumpaiselakin puolella, ett’ei toinen nähnyt toisen työtä. Toisella oli kortteeri Lempoisten kylässä, toisella Hauralassa. Kun kirkko valmistui harjalle, näki mestari toisen työn ja huomasi sen omaansa paremmaksi, jonkatähden hän potkasi kisällinsä alas katolta; tämä siitä kuoli ja tuli kirkon haltijaksi, koska se on aina haltijana, joka ensinnä kirkkoa tehtäessä kuolee. Kisälli oli niin suuri, että kun hän istui Sotavallan parvella, olivat jalat kuorin alla. He, jotka käy-

Lempäälä.

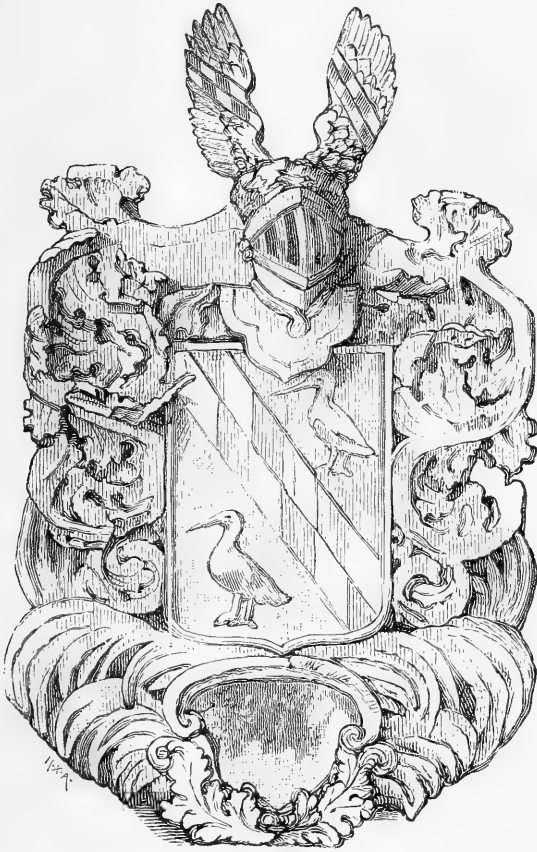

13. Lempäälän kirkko.

13. Lempäälän kirkontapuli.

Lempäälä.

13 b. Ylisen Satakunnan Tuomari Johana Spofvenhielm'in vaakuna Lempiälän kirkosta; aateloittu v. 1695. Ainoa Anrep'in mainitsema tällä uimellä (Katso oikaisuja kirjan lopussa).

vät kirkossa hakemassa kadonneita kapineita y. m. kyllä pääsevät Lempäälän kirkkoon, koska haltija itsensä näyttää, mutta ei aina muihin“ *).

Kirkko tehtiin ristikirkoksi v. 1838, jolloin akkunat myöskin suurennettiin. Niitä oli ennen 6, nykyään on 7; ja näkyvät olleen gotilaista rakennustapaa. Kirkon välikatto on laudoista holvattu. Ainoastaan sakaristossa nähdään kivinen gotilainen ristiholvi. Ennen vuotta 1838 oli kuorissa parvi, jonka översti M. Segercrantz teetti v. 1757.

Kirkossa ei enää ole ainoatakaan keski-ajan kapinetta tallella, sillä muutamia sen ajan esineitä lähetettyä Helsinkiin, pidettiin, 16—17 vuotta sitten lopuista *julkinen huuto-kauppa!* Ristiin naulitun kuva jäi kuitenkin myymättä, ja on senvuoksi ainoa veistoteos, joka Lempäälän kirkossa (t. oikeammin tapulissa) talletetaan. Museumissa säilytetyt keskiajan kapineet täältä ovat: *messukasukka* punaisesta same-
tista (Färling'in luettelossa n:o 347), selkäpuolella risti, jossa silkillä ja kullalla neulottuja pyhäinkuvia; messinkinen *suit-
sutasastia* (n:o 348); puinen *risti* kullatulla messinkilevyllä päällystetty ja varustettu lasikoristuksilla sekä sisältää pyhän säilytyskomeroa; ja *kalkkiliina* (n:o 580), arvaten venäläinen ja ijältään uudemman aikuinen. Edelliset ovat seurakunnan, viimeinen, ostettuna sanotusta kirkon huutokaup-
passa, talollisen K. Putkiston lahjoittamat. — Paitsi yllämai-
nittuja kirkollisia jäännöksiä ja edellä kerrotuja kivilaluja on Helsingin historiallis-muinaistieteelliselle museolle Lempäälästä saapunut *riimisaava* (n:o 75), jonka omisti aikoinaan

*) Tarut Hyssyn kirkosta, Hyssyn pirusta, Lemmon ja Lastusten tontuista ja Pirun mäestä jätän, vähemmän arvoisina muinaistieteellisel-
teltä kannalta, tässä kertomatta. Katso niistä Tamp. San. 1879 n:o
Suomi II: 2. s. 144. Finland, framstäldt i teckningar. Z. T. s. 135.

1808—9 vuosien sodasta kuuluisa korpiraali Spooft. Sen lahjoitti Tampereen kauppias K. J. Hildén.

Kaksi noitakiveä, toinen musta n. k. korpinkivi, toinen punanen „ukon vaaja“ (n:o 1939 ja 1940) jotka N. Nordenstedt on lahjoittanut museumille, lienevät nykyajoilta, sillä tämänkaltaisiin kiviin luotetaan vieläkin. — Kirkon muu kalusto l. kappineet ovat kaikki vähemmästä arvosta. — Alttarintauluja on neljä, jotka maalasi G. Geittel v. 1759; ne uudistettiin v. 1845. — Väliin kuuluu täällä soitettavan kolmeakin kelloa yhtä-aikaa. Ne tehtiin vuosina 1787, 1778 ja 1745, ja tavallisten raamatun lauseitten ohessa luetaan niissä tekijöiden ja lahjoittajain nimet, jotka kirjoitukset eivät juuri valaise muinaisia tärkeämpiä seikkoja. — Katosta riippuu kaksi messingistä ruunua, kolmas puinen. Toinen edellisistä on vuodelta 1695, nimismies N. Weckman'in ja vaimonsa M. Tacker'in antama. Toisen messinkisen lahjoitti majori M. Segercrantz v. 1738.

Kristillisyyden ajan muinaisjäännöksenä pidettäneen Lempäälässä Häihen matkan ja Rikalan kyläin läpitse tehty vanha kanava, jonka yksi ja toinen arvelee historiassamme kuuluisan Laiska Jaakon työksi.

Lempäälään kuuluu myös eräs *rahalöytö*, josta sain tiedon Wesilahdella majuri A. Fr. Segercrantz'ilta. Se tehtiin jo v. 1802 peltoa kynnettäessä Jaran talossa Kuokkalan kylässä. Rahat oli pantu pieneen puuastiaan. Osa niistä kohta myytiin kultasepälle; loput osti majuri A. Fr. Segercrantz, maksaen 4½ paperiruplaa luodilta, joiden lukumäärää hän ei enää muistanut. Näistä oli suurin osa jo hajoitettu tietämättömiin t. käytetty 2 teelusikan aineiksi. Osan majuri myi varatuomari Calonius vainajalle, jolla sanottiin olleen virka rahalaitoksessa. Ainoat jäljellä olleet, jotka olen

Aitarakennus Kuljun kukkulalla Lempäälässä.

jättänyt yliopiston mynttikabinettiin, olivat: 1 anglosaksilainen, suuren Knuutin aikuinen, 2 saksalaista, toinen Cöln'istä, toinen Fredrik Barbarossan ajoilta ja 1 ruotsalainen Eerik XIII Pommerilaisen hallituksen ajalta, — siis kaikki keskiaikaisia ja vanhin raha ijältään jo yhdeksättä sataa vuotta vanha. Yhden Cölnistä kotoisin ja samaan löytöön kuuluvan sain vielä Suomelan herralta E. Bergius'eltä. Toisen tämän laatuisen rahan hän mielukkaammin tahtoi pitää omassa rahakokoelmassaan.

Myöhempää laatua lienevät olleet nekin kupariset ja hopeiset rahat, jotka sanottiin löydetyiksi Hennärin pellosta sekä niiden keralla muita kapineita, niinkuin rautaisia avaimia, ratsustin y. m. Samalla pellolla sanottiin ennen nähdyn jäännöksiä rakennuksesta *), mikä oli varustettu kuparisilla portilla, joiden jyske suljettaissa kuului Wesilahdelle asti.

Niinkuin minulle kerrottiin, oli Lempoisten sillan kumpaisellakin puolella ennen ollut *pattereita*, joissa ruotsin aikana oli vihollisia vastustettu. Niistä löydettiin myös päälle 40 vuotta takaperin sotakaluja, pajunetin kärkiä **), pyssynlukon osia, tulirautoja ja miekankärkiä. — Eräs pelto, likellä olevalla Paskosaarella, kutsutaan Wallipelloksi. Sen kylän puolisesta kankaan syrjästä on soran joukosta löydetty paljon polttamattomia ihmisten luita. — Pattereita löytyi hra O. Kingelin'in antaman tiedon mukaan myös Sotavallan mäellä. — Milloin täällä oli sodittu, sitä ei osata tarkemmin sanoa. — Lopuksi mainittakoon, että Äimälänkin kylässä löytyy sotaisista tuhoista muistuttava paikka, joka tunnetaan *Wenäjän ojan* nimellä. Tappelevain ja katuneitten veri oli muka syönyt sen muuten lakeaan maahan!

Kuljun (kartanon) kukkulalla näytti hra Palander meille

*) vrt. Åbo tidn. 1791 n:o 21.

**) Siksi kansa aina sanoo keihään kärkiäkin.

harvinaisen *helkavalkean paikan*, (kuva). Sillä oli 60 askeleen pituinen kiviaita ympärillään, portti taloon päin. Jo 3—40 vuotta sitten oli se „rakennettuna miesmuistissa“, eikä silloinkaan siitä tietty kertoa muuta, kuin arveluja, että „se kai on kyläkunnan nuorison työ“, mikä kyllä on todenmukaistakm. Piirin ulkopuolella, muutama syli aidasta, löytyi ennen suuri n. k. kunnian mänty, jonka tuuli v. 1854 paikoilla kaatoi; yksinään se silloin oli kunnaalla, mutta nyt on sen siemenistä kasvanut useampia mäntyjä. Kukkula on päältä tasainen ja muutenkin hyvin matala, laskee joka taholta vähitellen ilman jyrkänteitä, jossa seikassa se tykkäänään eroaa edellä kerrotuista linnoituksista (Pirunlinnasta siv. 10). Sentähden sitä tuskin sopinee siihen verrata ja luultavasti se on kokonaan merkitystä vailla sekä lienee sattuneista syistä rakennettu huvittelemista varten helavalkean ympärillä. (Tämä aitarakennus mainittiin ohitse mennessä siv. 11).

II. Wesilahti ja Tottijärven kappeli.

A. Pakanuuden aika.

Kiviaika.

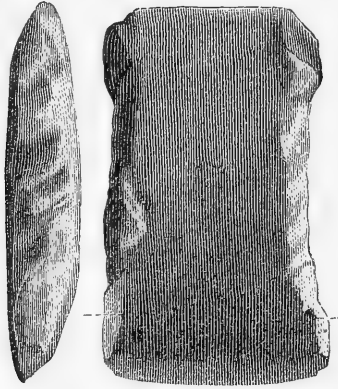
Wesilahti.

Taltoa, pienimuruista dioriittia, lödetty Hintsalan Silvon pellosta, myynyt itsellinen Wesilahden kirkon kylässä, Kustaa Kustaanpoika Leikkari; 4 kulm., terä molemmissa päissä, niinkuin kuv. 6, mutta tämä nyt kerrottu on sitä neljä kertaa pienempi.

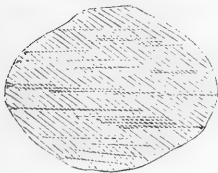
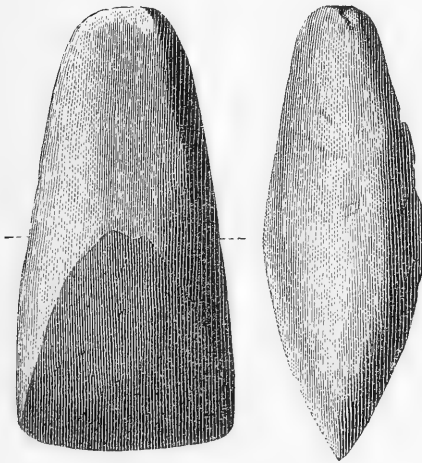
Taltoa, amfiboliliuskaa, syrjästä kaaputettu lääkettä varten, niinkuin kuvasta 14 näkyy; on säilynyt talollisen Aadolfi Uotilan, Mantereen kylässä, esivanhemmilla useissa polvissa. Sillä on nähtävästi ollut terä kumpaisessakin yhtä leveässä päässä.

Vesilahti.

Vesilahti.

14. Talta Manteren kylästä. $\frac{2}{3}$.

15. Oikokirves Kepinsaareltä. $\frac{2}{3}$.

Oikokirves, gneisiä, löytänyt Kepinsaarella talollinen Juho Keppi Houraisten kylästä; paksuin keskeltä; poik. leik. ympyräinen (kuva 15).

Onsitaltta pienimuruista dioriittia, löytöpaikka tuntematon, myynyt talollinen Wihtori Wappula Wilppulan kylästä; poik. leik. melkein pitkänsoikea; vrt. S. suv. a. al. kuv. 44.

Wasarakirves, tavallista pienempi, pienimuruista dioriittia; löytöpaikka tuntematon; käyttänyt huutokaupan vasarana vanha talonisäntä Taavetti Juhanpoika Hoikkanen, Kosken kylästä; vrt. Suomen suvun asumus-al. kuv. 64.

Talтта diabasia; löytöpaikka tuntematon; myynyt Jaakkolan talollisen poika Hezekiel Kaarlenpoika Narvan kylässä; vrt. S. suvun asumus-al. kuv. 17.

Helsingin yliopiston museumiin on näitä kaluja ennen tullut:

Oikokirves (n:o 93) syeniittiä ja oikotaltta (n:o 325) kuu-teloliuskaa. Molemmat löydetyt Taskun talon maalla Niemnpään kylässä ja talollisen E. Kuparin lahjoittamat; 2 *talttaa* (n:o 94 ja 996) sekä 2 *vasarakirvestä* (n:o 95 ja 96).

Tottijärvi.

Kirves amfiboliliuskaa, löytänyt Laurilan peltoa lada-nessaan renki Wihtori Pajulahden kylässä; vrt. S. suv. a. al. kuv. 19, vaikk'ei tämä kerrottu ole niin huolellisesti hiottu.

Talтта, terä pikkusen kourussa, dioriittia; löydetty Tottijärveltä ja lahjoittanut neiti Anna Amnell Wesilahdelta; vrt. Suom. suv. a. al. kuv. 55.

Vasarakirves säilytetään myös Tottijärven kansakou-lussa, jolle kuuta on sen ostanut. Kalun löysi torppari vai-naja Antti Honkiniemi perunakuoppaa kaivaessaan Suono-järven rannalla n. k. Rämsön kulmassa.

Kiinteitä muinaisjäännöksiä epävarmoilta ajoilta.

Wesilahti.

Tuhnun vuorta katsottuamme lähdimme keskellä Säjänselkää olevalle vähäiselle *Sihosaarelle*, jossa löytyy 4 hävitettyä *hautarauniota* *). Yksi oli saaren korkeimmalla vuoren kukkulalla, noin 16 askelta poikittain ja keskellä syvennys, jonka rauniota hajottaissa kenties syntynyt väliseinä jakaa hahteen osaan. Muuten on tämä kiinteä muinaisjäännös nykyisessä muodossaan enemmän kehän, kuin kummun tapainen. Tämä roukkio ei kuitenkaan ollut täydellisesti purettu, sillä tässäkin, niinkuin useissa raunioissa, jotka näin, näkyi jäännöksiä nelikulmaisesta kivisillä seinillä varustetusta pesästä **), joka kaiketi käytettiin arkkuna täöntämisessä haudassa. Sen rakentamiseen oli nähtävästi laakakiviä käytetty. Kun ne ainakin osaksi olivat siirtyneet alkuperäisestä asemastaan, ei ollut mahdollista ottaa arkun rakennustapaa tarkkaan huomioon. Olipa asia miten hyvänsä, niin oli vielä kumminkin muutama laakakivi ikäänkuin hotellon katoksi asetettu. Havaittiinpa tässä röykkiössä hiilen murujakin, mutta olivatko ne raunion ikäisiä, vai myöhempiä saarella käyneen kulo- t. kaskivalkean polttamia ja tuulen tähän viskaamia, sitä en taitanut päättää. — Kaikki muut rauniot olivat saaren läntisessä päässä sen vuorisella kärjellä. Vielä laveampia houkeloja l. koluja nekin olivat, s. o. aivan hajalla ja maan tasalla. Näkyipä näissäkin kuitenkin kiviä toistensa päälle ladottuja ja johonkuhun järjestykseen asetettuja, muodostaen pesän l. arkun, niinkuin arvattavasti paikalleen jätetystä vähästä osasta kiviä saattanee todenmukaisena pitää.

*) vrt. Suomi II: 2. s. 140, jossa sanotaan 2 „lapinrauniota“ olevan tällä saarella.

**) vrt. „pesä“, muodostettu neljästä paadesta, lapinrauniossa Aarressaarella Keuruunselässä; Suomi 1847 s. 53.

Kaikkia täänkaltaisia raunioita kutsutaan kansan kesken lappalaisten haudoiksi, kiukaiksi j. n. e. arvaten siitä syystä, että lappalaisia tavattiin meikäläisten tullessa tähänkin paikkakuntaan ainakin viimeisenä jäännöksenä maasamme olleista muinaisista kansoista. Nämät lappalaiset lienevät sentähden vanhimmat asukkaat, joiden suomalaiset ylipäänsä tiesivät täällä olleen asumassa. Tarina siis sanoo lappalaisten omiksi niitäkin muinaijäännöksiä, jotka ovat heidän edellään olevien jättämät. Tähän tarinaan senvuoksi ei ole ensinkään luottamista, joll'ei itse muinaisjäännös anna sille todistusta. Vaiko olisi tämä lappalais-juttu myöhemmin syntynyt?

Oli vielä *hautaraunio* Avesaarella Lapinkalliolla *) Anian Heikkilän maalla. Se roukkio on suuren saaren korkeavuorisella niemekkeellä, joka pistäikse Anianselälle ja kohoaa tässä äkkijyrkkänä kumminkin 8 syltä selän pintaa ylemmäksi. Tästä on ulapalle avara ja kaunis näkö-ala, minkä sopii odottaakin monisaarisessa Wesilahdessa. Tämänkin kumpu on suureksi osaksi hävitetty, sillä joukko kiviä on heitetty ja siirretty alas järveen, kuitenkin on tässä enemmän jäljellä ja paikallaan, kuin edellisissä. Näkyä sentähden jotensakin selvästi joka sivulta 6 kortt. avara arkku. Musukiviä oli ladottu suoraan seinään. Keskelle arkkua oli snuri pudonnut laakakivi, joka nähtävästi ja alkuperäisesti kuului sen kattoon. Että valkeata oli tässä pesässä käytetty, huomasi selvästi siitä, että sanotun laakakiven toisella puolella voitiin erottaa tulen jälkiä l. kesiämiä. Arkun kohdalla on raunio 10 askelta leveä. Että tämä jäännös olisi ennen ollut huoneen tapaiseksi ja kivisillä seinillä rakennettu, siis siinä myös asuttukin (niinkuin jossakin tuumailtiin), on mahdotonta ajatellakin. Luulo, että se olisi

*) vrt. Suomi II: 2 s. 140.

lappalaisten tekemä, lienee myöskin pidettävä kummituksena kansalaisten aivoissa. Merkillisempää laatua on epäilemättä se seikka, jonka oppaani kumpua tutkiessamme kertoi, jos häneen saa luottaa, että siitä olisi löydetty *vasaran tapainen kivinen nuija*, (= vasarakirveskö?).

Ainoastaan kapea salmi erottaa Mantereen kylän Peltoosaaren Houroisten kylään kuuluvasta Kepinsaaresta. Sieltä on myös löydetty muutamia sotakaluja, joista granatikuula kumminkin on verraten hyvin myöhänaikainen. Sain sen käsiini Juho Kepin talossa, jossa sitä käytettiin kellon painona. Tässä ei siis saaren merkillisyys. — Melkein keskellä saarta nähdään matalalla multavallilla osaksi ympäröity syvennys, joka kutsutaan „lappalaisten kaivoksi“, sillä kehän keskellä on lähde. Näyttää ikäänkuin vallit olisivat ainakin osaksi luomalla tehdyt. Taru sanoo tällä saarella suuren sotaherran asuneen. Siellä löydetty 3 kortt. pitkä ja kaksiteräinen miekka on hukkunut. Toisessa paikassa saarta Sauvalanselän rantapuolella, vastapäätä Rikalan kylää, näin kiviroukkion samaa laatua, kuin ylläkerrotut hautarauniot. Sen vieressä oli täälläkin suuri neliskulmainen hauta *), sisältä varustettuna kiviseinällä. Raunio ja hauta eivät ulkomuodoltaan eroa Päiväniemellä löytyvistä, joista jo oli puhetta. Sen kohdalla näkyy kansan silmissä sinikäs valkea usein lehottavan, (eivätkä vaatteet saarella tuulennu!). Tässä Kepinsaaressakin oli näitä kiinteitä muinaisjäännöksiä ennen useampia, vaikka ne nyt maanviljelyksen kautta ovat hävitetyiksi tulleet. Viljelys ja muinaisjäännösten ryöstäminen käyvät ikäänkuin liittolaisina!

Peltoosaaresta Mantereen kylässä löydettiin myös use-

*) Mitä laatua Kosken kylän Multasen vainion mäessä yksinään oleva, 6 kortt. leveä, kynn. syvä ja 16 kynn. pitkä hauta lienee ollut, on vaikeata sanoa. Tavalliseksi perunakuopaksi se ei sovi.

ampia kapineita, kun se 30 vuotta sitten tehtiin perunamaaksi. Siinä olevia kiviläjiä vedettiin rantaan, johon kivisilta rakennettiin. Muutamat sanovat saarella olleen „jättiläisten asuntoja“. Toiset arvelevat että Päiväniemi ja Peltosaari tulivat ensin asutuiksi Wesilahdella ja että niissä silloin asui lappalaisia. Myös Sassinsaarella Mustisten kylässä löytyi ennen kumminkin 2 „lapin kiuasta“ eli töppärrää kiviläjää. Niissä löydettiin 30 aast'aikaa sitten sinisiä kovasimia, sysiä ja mädänneitä raudan kappaleita. (Sekä Sassin- että Peltosaaren luullaan lappalaisen noidan panneen kärkeemmiksi, kun kärke kerran pisti lapsen varpaasen). Kaikista näistä Peltosaarella lödetystä kaluista, joista yksi ruuvilla ja putkilla (?) arveltiin messingistä tehdyksi (pronssistako?), toinen „patalakin tapaiseksi kappaleeksi“ (?) j. n. e., oli ainoastaan *keihään kärki* (kuv. 16) *) tallella. Sain sen seppä Sevonius'en pajasta Mantereen kylässä, jossa se käytettiin naulana seinän raossa. Niitä oli ollut useampiakin ja yksiteräinen 6—7 kortt. pitkä miekkakin, „joita kapineita moni katseli, mutta minne ne sitten ovat kulkeneet, eivät tienneet, vaan heitettiin hulltion talteen. Keppinä muutamia käytettiin, kun luisteltiin, jolloin ne teroitettiin; mutta jos ahjoon pantiin ei jäänyt mitään“. Myös Wännilän kylässä kerrottiin lödetyn keihään kärki syvältä maasta. „Se oli pehmoista rautaa ja siitä tehtiin veitsi“. Löytöpaikkaa ei tietty tarkemmin sanoa.

Noita lappalaisia, (epäilemättä todellisiakin lappalaisia

*) vrt. Suomen suvun asumus-aloilta; J. R. Aspelin. kuv. 152), jossa tämä keihään kärki luetaan myöhempään rauta-aikaan, johon se kuuluneekin. Ovanko Peltosaarella olleet *rauniotkin* kuuluneet myöhempään rauta-aikaan, vai onko niitä ollut sekaisin varhaisemman ja myöhemmän rauta-ajan aikuisia, vai miten, on mahdoton varmaksi päätätä nyt enään. Ainoastaan voidakseni kertoa kaikki „kiukaat“ y. m. nimilliset rauniot yhdessä jaksossa olen asettanut Peltosaarenkin muistot tähän.

jossakin on näilläkin tienoin ollut) oli myös teuhannut Jyskän rannalla Junnilan kylässä. Heitä oli asumassa Lapinkin mäellä Lapin- ja Weittiönlahtien välillä Kaakkilan kylässä. Viimeksi mainitussa paikassa en nähnyt minkäänlaisia jäännöksiä. Taru riippuu siis ainoastaan nimestä. — Lappalaisten kaikkein viimeiseksi hallussa olevaksi olopaiaksi arveltiin jossakin Wapalon saari Sorvanselässä *). Sieltä he muka olivat lähteneet pohjoiseen päin Näsijärven tienoille Perä-Pinsiön kulmalle. Kävin Wapalon saarella; hyvin avara se olikin, torppa sen rannalla. Saaren keskellä Tuominutun kalliolla sanottiin olevan kivipyykin, joka toisistaan erotti Huhta- ja Sorvalaisten ennen omistamat osat tästä saaresta, eikä mitään muuta merkillistä tietty löytyvänkään tällä maalla, joka on liian suuri osviitatta siellä jotakin hakea ja löytää. — Siitä miten tämä saari on joutunut Laukon omistajien alueeseen kuulumaan, juteltiin: että „paroni Kurki vainaja piti täällä kuttuja ja muita elukoita; paimenella oli pirtti, joka on torpan alku. Kyläläiset antoivat siihen luvan, kun eivät pitäneet väliä tämmöisestä maasta; sitten hän sen omisti. Kaksi aast'aikaa sitten kysyttiin kuvernööriltä, hänen käydessään Tottijärvellä, saisiko tätä saarta takaisin, johon hänen sanotaan antaneen kieltävän vastauksen“.

Jokioisten ja Hintsalan kyläin välillä on saari, jonka Jokioisten joki erottaa edellisestä ja Hintsalan salmi jälkimmäisestä kylästä. Tällä saarella kävin katsomassa 4 rauniota, jotka niinkään luullaan „lapin kiukaiksi“. Kolme ovat Rasson Haihulan maalla aivan rannan partaalla Laukon selän puolella; kaikki maan tasalla, matalia kasoja, joista yksi on joksikin neliskulmainen. Jokaisen vieressä nähdään haudantapainen syvennys; niistä ainoastaan yksi

*) vrt. Suomi 1847. s. 48.

paria syltä pitkä, 2 kyyn. leveä ja toista kyyn. syvä; muut pienempiä. Kolmas on pikkuisen korkeammalla maalla Lapinlahden rannalla Harmaan nokalla Hintsalan kylän puolella ja on suurin kaikista, kuitenkin sekin hajallaan sekä metsän vallassa, kun toiset sitä vastoin olivat peltojen syrjässä, niiden ja rannan välillä. Tästä asian laidasta ei ole mahdotonta luulla vielä useampia jo hävitetyiksi. Ovatko nämät niitä, joista pastori Skogman, joka parikymmentä vuotta takaperin kävi näillä seuduilla muinaistieteellisillä tutkimuksilla, kertoi, sitä en taida varmaan sanoa, kun hän ei anna tarkkoja paikallisia tietoja. Hänen kertomuksensa kuuluu näin *): „Puolen virstaa Laukasta Hintsalan kylään päin näyttää eräällä saarella olevan kymmenkunta yhtäläistä hautaa (kuin Laukolla). Olisin antanut mielelläni kaivaa täällä, nähdäkseni olivatko sisältäkin samallaiset, kuin haudat Laukon luona, mutta mahdotointa oli saada niin monta miestä, kuin olisin tarvinnut; oli näet paras heinänteko-aika“. Eikä niistä sen enempää.

Useampia vuosia sitten kaivettiin ja hävitettiin Hintsalan Priiarin maalla, (siis mannermaalla eikä saarella, niinkuin edelliset kerrotut) 6 *kiuasta*, jotka arveltiin pirtin kiu-kaiksi, mutta joista eivät vanhatkaan tietäneet mitään. Yhden kiukaan alla oli holvaus, niin suuri, että mies kontillaan olisi siihen mahtunut; siinä huomattiin kaikenlaista rautakalua ja 5 sääriluutakin, ihmisenkö vai eläimen, sitä ei osattu sanoa.

Mitä lajia jäännöstä se suuri *hivinen läjä* lienee, jonka sanottiin olevan Wakkolan kylässä Ryönän metsässä ja liki Wuorenraon tölliä, en taida sanoa, kun en käynyt sitä tarkemmin katsomassa. „Suurempi kivi kohoo keskellä ja pie-

*) vrt. Suomi II: 2 s. 140 ja Uusi Suom. 1879 n:o 115 lisäl.

niä kiviä on ylt'ympäri *), niinkuin kivipyykissä“, mutta tämä oli muka tavallista suurempi, eikä paikalta käy mitään rajaa.

Yhden tämäntapaisen kivikasan näin kuitenkin Martisten-perän mäellä Palhon kylässä. Siinäkin oli pienempiä kiviä koottu suuremman maaperäisen kiven ympärille, niinkuin usein tehdään kaskimaissa, jotka sittemmin tavallisesti jäävät metsistymään. Oliko tämä siis minkäänarvoinen jäännös, se on epäiltävä, eikä se ulkomuodoltansa suinkaan ollut muiden kerrottujen raunioiden arvoinen. Olipa asia kuinka hyvänsä; tässäkin oli syvä, pitkä hauta vieressä, jommoisia monesti on huomattu n. k. lappalaisten kiukaiden vierellä, ja saattavat olla varhemmen rauta-ajan muinaisjäännöksiä. Tämän ohessa oli tässä paikassa toinenkin hauta, mutta se oli neliskulmainen ja avaruudeltaan 2 syltä, joka sivulta. Arvattiin siinä mahdollisesti olleen puoleksi maanalaisen asunnon. — (Selviä uudemman ajan huoneiden jälkiä olivat kuitenkin ne matalat kiviset vallit nelikulmaista muotoa, jotka Palhon isäntä yhteydessä edellisten epäilevien jäännösten kanssa minulle näytti Pynnön talon maalla ja Tyystäniitun syrjässä. Kiuastakin kalkkineen, soraneen oli vielä neliön nurkassa, niinkuin pirtissä ainakin). — Kuulin myöhemmin jossakin, jätettyäni jo Wesilahden, että Lammassaaressa oli „lapinkiukaasta löydetty höyhenlakki!“ Mikä se lienee, en tiedä. * Tottijärvellä kuulin kerrottavan että Niemen Halisevan talon maalla Wesilahdella vielä oli 3 „kiuasta“, mitä laatua, sitä ei osattu aivan varmaan sanoa; kuitenkin arvelivat sen luonnosta näkyvän ikäänkuin olisi huone päällä ollut. Muuten ne ovat ihan metsämaassa likellä Hätikkäjärveä, josta Joutjoki laskee Pajulahden perukkaan, mikä tunnetaan Maivaselän nimellä.

*) vrt. Päiväniemen rauniot.

Tottijärvi.

Syyskuussa 1881 kirjoitti fil. kand. E. Salonen minulle muutamasta kiinteästä muinaisjäännöksestä seuraavasti:

„Taannoin löysin Sorvan Tuomaalan maalla Totkijärvellä metsästä kiviläjän, jota arvelen muinaisjäännökseksi. Kaivaessani löysin hiiliä, vaan en luita. Epäilen noiden hiilien kumminkin olevan jäännöksiä kasken poltosta. Muuten oli kiviläjä noin kahta tai 3 syltä leveä ja yhtä pitkä, noin 1 jalka paksu ja muodoltaan nelikulmainen. Se ei saata olla huoneen jäännös, koska on yhtä vahva keskeltä kuin syrjiltäkin. Ympäri oli metsää, kivitöntä noronnetta. Lähellä olevan torpan ukko, joka tätä aina oli kummastellut, sanoi syvemmällä metsässä olevan toisen ja suuremman, mutta ei nyt muistavansa millä kohtaa“.

Myöhempi rauta-aika.**Wesilahti.**

Suomelan löydöt: Keväällä v. 1879 löysi renki Heikki Heikinpoika Hakala tietä raivattaessa Suomelan puutarhassa pääarakennuksen eteläpuolella yhden *hevosenkengän muotoisen soljen* pronssista, varustettuna silmukkeella paliistinta varten (kuv. 17), josta on jäljellä ainoastaan ruostetta silmukkeessa, ja yhden rautaisen *kirveen* (kuv. 18) ynnä muita kuparisia levyjä, jotka viimmeksi mainitut kuitenkin eivät enään olleet tallella *). Muutamia vuosia sitten hajoitettiin samassa puutarhassa, mutta sen itäisessä päässä eräs kiviroukkio, jossa neljässä kohden havaittiin noin 9 tuumaa korkeita kiviä pantuna pystyyn. Tästä paikasta löydettiin 2 t. 3 *keihään kärkeä*. Näistä näin yhden (kuv. 19) Suomelassa²hra

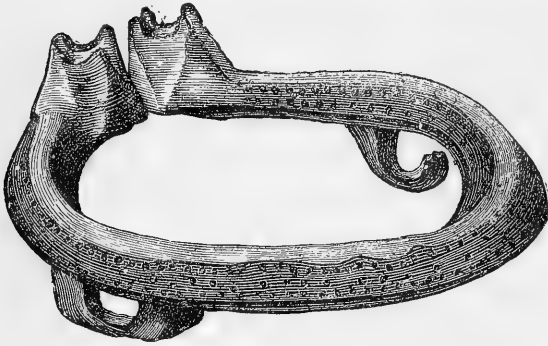
*) Rakennuksen asema kerrottiin ennen olleen rannempana Alholahtea, jossa nyt näkyy heinä lato rakennettu vanhan kivikellarin jäännöksille, joista marmorinen helmi on löydetty.

E. Bergius'ella, joka lahjoitti sen ja edellä mainitut kalut museumille. Yhden *keihään kärjen* (kuv. 20), arvattavasti samasta paikasta löydetyn, koska se oli hra Bergius'elta saatu jo kolmattakymmentä vuotta sitten, sain vielä kaupunginkassööri hra P. Molin'ilta Tampereella. Sillä on hopealla koristettu varsi. Kaikki esineet ovat Suomen pakanuuden ajoilta. Samasta paikasta on sittemmin kesällä 1881 vielä löydetty kirves ja joku muu esine, jotka lienevät matkalla museumiin. — Vähänen kiviraunio näkyy vielä eheänä lähellä Suomelaa Sarkamaaniitun kohdalla. Pysyköönkin se hajoittamatta, koska lakikin kieltää muinaisjäännösten hävittämistä.

Sakoisten Hukarin löytö: Mätäkuun viimeisellä viikolla kesällä 1879, kun Hukarin isäntä kaivoi tiiliuunia varten multaa Sakoselän rannalla ja kylän nuottatalaan yläpuolella, tarttui lapiolle muutamia outoja kaluja, jotka otettiin talteen. Pari viikkoa myöhemmin vaeltaessamme näillä tienoin saimme asiasta tiedon. Kohta taloon tultuamme ja kysytyämme löytöä, kapineet vedettiin esille kamarin muurin takaa, johon olivat pistetyt. Ne olivat myös Suomen pakanallis-ajalta, nimittäin: 1 *kirves* (kuv. 21), 1 *keihään kärki* (kuv. 22) raudasta, 2 ympyriäistä *kupurasolkea* (kuv. 23) ja osia *veitsen tupesta* (kuv. 24) pronssista. Koska oli jo pimeä, kun taloon tulimme, lähdimme seuraavana aamuna paikkaa tarkemmin katsomaan. Silloin näin kohta yhden rautaisen *veitsen* (kuv. 25) tuijottavan mustasta maasta, jossa oli kaivettu. Tiiliuunin päältä löydettiin useampia kapineita, joita eivät ennen olleet havainneet, vaikka ne sillä olivat maanneet toista viikkoa, kärsien uunin, joka jo oli ehtinyt jättyäkin, kaikkea kuumuutta. Ne olivat: 1 rautainen *sirppi* (kuv. 26), 1 pronssinen *kaulaketju* (kuv. 27), 1 *ketjun kannatin* (kuv. 28) pronssista, 1 *pedonhammas* (kuv. 29) myös pronssinen, 2 rautaista esinettä, joista toinen nähdään ku-

Vesilahti.

17—20. Suomelan löytö. *)

17. Solki. $\frac{1}{4}$.

16. Keihään kärki
Peltosaarelta. $\frac{1}{2}$.

18. Kirves. $\frac{1}{2}$.

*) Katso lisäyksiä kirjan lopussa.

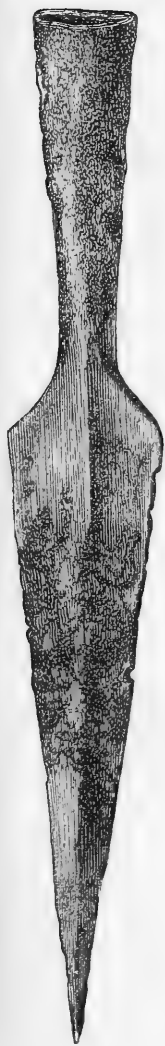
19. Keihään kärki. $\frac{1}{3}$.

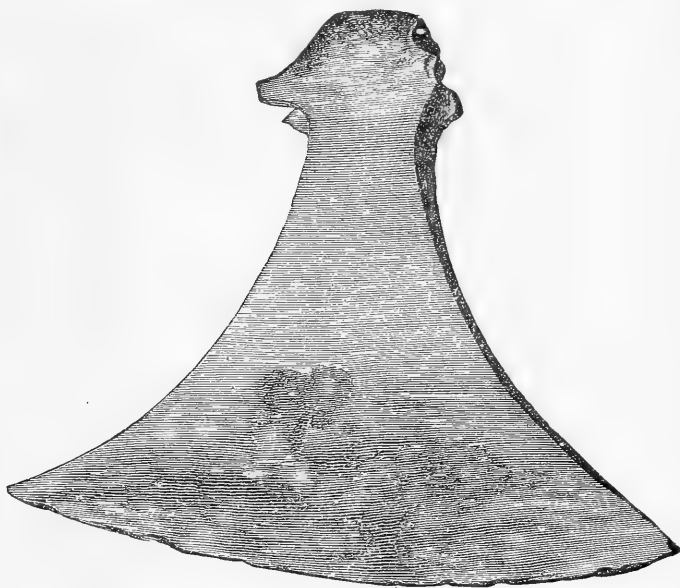
20. Keihään kärki. $\frac{1}{3}$.

21—36. Sakoisten Hukarin löytö.

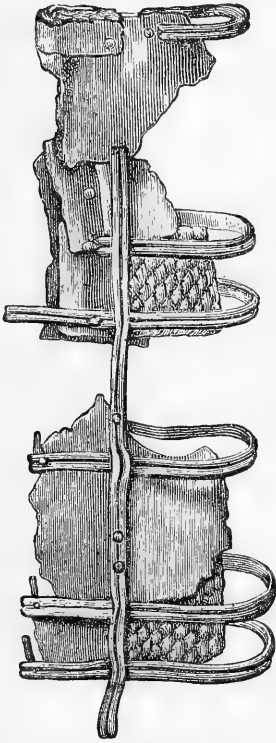
22. Keihään kärki. $\frac{1}{3}$.

21. Kirves. $\frac{1}{3}$.

23. Kupurasolki. $\frac{1}{4}$.

24. Veitsen tuppi. $\frac{1}{2}$.

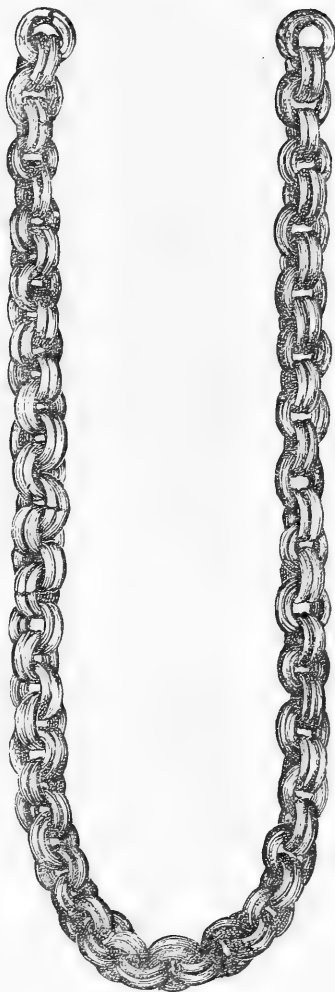

25. Veitsi. $\frac{1}{2}$.

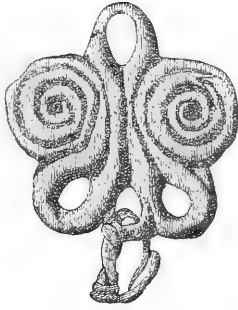

26. Sirppi. $\frac{1}{3}$.

27. Kaulaketju. $\frac{2}{3}$.

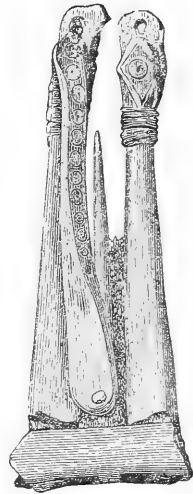
28. Ketjun kannatin. $\frac{1}{4}$.

29. Pedon hammas. $\frac{1}{4}$.

30. Rautacsinc. $\frac{1}{4}$.

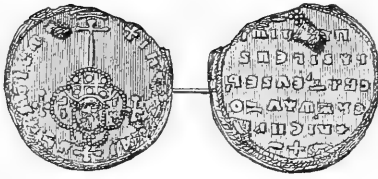
31. Vaa'an kappaleita.
 $\frac{1}{4}$.

32. Sormus. $\frac{1}{4}$.

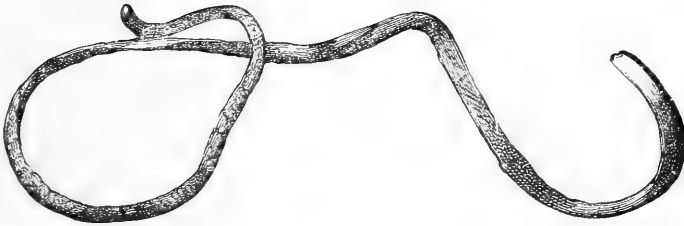
Vesilahti.

33. Byzantinolainen raha. $\frac{1}{4}$.

34. Kierretty putki. $\frac{1}{4}$.

35. Rihma. $\frac{2}{3}$.

36. Nappi. $\frac{1}{4}$.

vassa 30, toinon on osa spiraliin kierretystä *renkaasta*. Vihdoin *luita* ja *kiviastian kappaleita*. — Koska paikka monesta syystä oli hävityksen alainen ja ei takuuta ollut, että paikka jäisi edelleen kaivamatta, kaivautin sen täydelleen. Mustaa multaa oli noin 5—6 kort. poikittain ja 1—2 kort. syvältä, ja sitä peittävä maakamara oli kohonnut hieman kupuramaiseksi. Tässä löydettiin vielä, paitsi paljon luunmuruja ja kiviastian kappaleita, seuraavat kappaleet: *vaa'an kappaleita* (kuv. 31), pronssista ja raudasta tehtyjä, kaunis pronssinen *sormus* (kuv. 32), 1 *byzantinolainen raha* (kuv. 33), pronssisesta rihmasta kierretty *putki* (kuv. 34), pronssinen *rihma* (kuv. 35) ja *napin* muotoinen esine pronssista (kuv. 36), joka kenties on muodostanut yhden osan erityisessä ketjun kannattimessa (vrt. kuv. 28). — Muuten on huomattava, että poltetun mullan vieressä oli matala maanperäinen kivi, josta valkean vaikutuksesta oli lohjennut useampia kappaleita. Muutamalla semmoisella liuskalla l. laakakivellä nähtiin useita saviruukun kappaleita. Kenties siinä oli seisonut joku sittemmin särkynyt astia. Toisen liuskan päälle oli mainittu sormus kauniisti laskettu. Kolmas oli pystössä, sen vieressä raha ikäänkuin kiven suojelemana.

Mutta jo ennen näitä vasta pelastettuja löytöjä oli tuomari A. Törngren v. 1860 lähettänyt museumille koko joukon muinaiskaluja Suomen pakanuuden ajalta, jotka löydettiin kartanon läheisyydessä peltoa tehdessä. Tämä *Laukon löytö* sisältää seuraavat esineet (museumin luettelossa n:o 480—500):

Pronssinen hevoisenkengän muotoinen *solki* (kuv. 49), josta palin puuttuu, toinen samanlainen, *rannerengas* neljässä kappaleessa (kuv. 37), *paino* pronssinen (kuv. 38), 6 *päärlyä* (kuv. 39), rautainen *keihäänkärki*, varsiputki hopealla kirjoitettu (kuv. 40), samanlainen, jolla on kullattu

putki *), 3 samanlaista ilman kirjoitusta (kuv. 41), kaksi niistä varsiputkella, kolmas ruodolla ja vä'äillä (kuv. 42), 2 nuolenkärkeä (kuv. 43), *veitsi* (kuv. 44), 3 *sirppiä* (kuv. 45), 4 *kirvestä* (kuv. 46 ja 47), kaksiteräinen *miekka* (kuv. 48) ja kappale *kuolaimesta*. Kaikki viimeksi mainitut kalut ovat rautaisia.

Kävin tietysti tätä paikkaa tiedustelemassa, mutta selvästi enää nähtäviä kiinteitä muinaisjäännöksiä löysin yhtä vähän, kuin professori J. R. Aspelin, joka pari viikkoa myöhemmin tutki tähän löytöön kuuluvia paikallisia seikkoja samalla tutkimusretkellä, kuin Päiväniemen raunioitakin. Hänen tästä tutkimuksestansa antama kertomuksensa antakoon asianmukaisemman selityksen näistä asioista. Se kuuluu näin **):

„Laukon lähellä luulin tapaavani erään kaalmiston Suomalaisten pakanuuden ajoilta. Se saatiin ilmi peltoa tehdessä v. 1860. Silloin löydettiin joukko rauta-aseita, vasiksolki y. m. kaluja, jotka arkiateri Törngren lähetti yliopiston museoon. Skogman kertoi sitten ***) tarkemmin noista haudoista. Joka haudalla oli isompi kivi ja sen ympärillä kehässä neljä eli viisi vähempää. Kun nuo kivet olivat päältä kiskotut tuli ensin joka haudasta vastaan pieniä nyrkin kokoisia kiviä, sitten luusirpaleita („puoli pääkalloakin“) ja mainittuja kaluja. Paljo hautoja oli hävitetty peltoa

*) Tämä seikka muistuttaa yhden sanan muutamalla Kalevalan (39: 89—92) säkeistä:

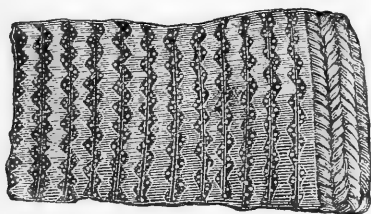
„Takoi miekan mieltä myöten,
Kalvan kaikkien parahan,
Jonka kullalla kuvasi,
Hopealla huolitteli“.

**); Uusi Suom. 1879 n:o 115 ja 116 lisäl.

(Muistutukset ovat tekiän).

***); Suomi II: 2 s. 140—141, jonka ohessa löytyy useampia haudan kuvauksia, joiden mukaan kuvat ovat tehdyt.

37—49. Laukon löytö.

37. Rannerenkaan kappale. $\frac{2}{3}$.

38. Paino. $\frac{1}{4}$.

39. Päärlyjä. $\frac{1}{4}$.

40. Keihään kärki. $\frac{1}{5}$; ja sen putki. $\frac{2}{3}$.

41. Keihään kärki.
 $\frac{1}{4}$.

42. Keihään kärki.
 $\frac{1}{3}$.

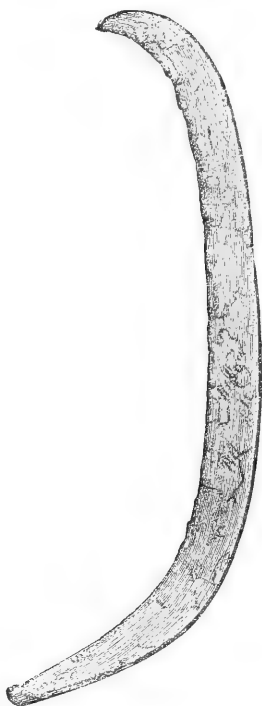

43. Nuolen kärki.
 $\frac{1}{2}$.

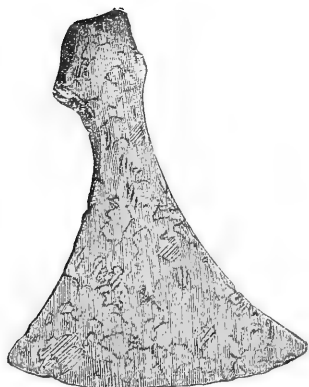

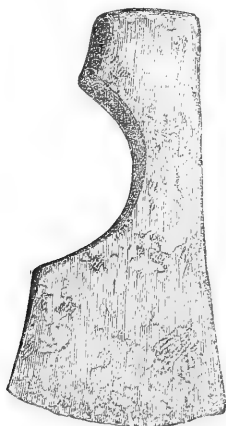
44. Veitsi. $\frac{1}{1}$.

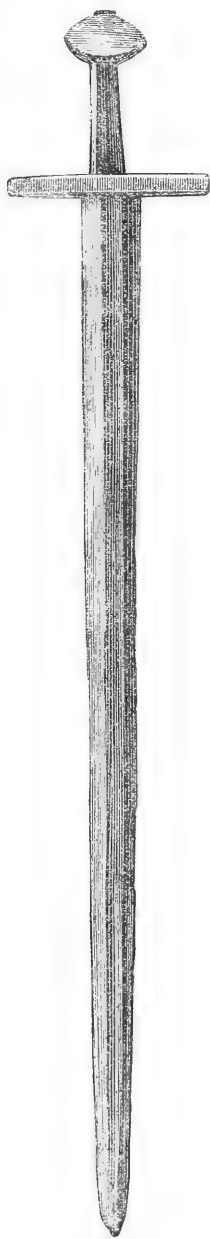
45. Sirppi. $\frac{1}{5}$.

46. Kirves. $\frac{1}{3}$.

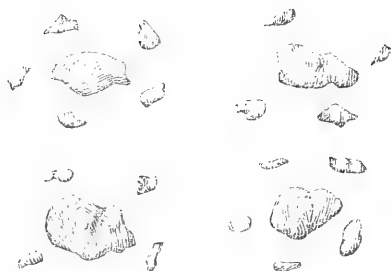
47. Kirves. $\frac{1}{3}$.

48. Miekka. $\frac{1}{2}$.

49. Solki. $\frac{1}{1}$.

49 b. Neljä Skogman'in kuvaamaa Laukon
hautaa.

tehdessä, tietämättä että hautoja olivatkaan. Asian selville saatua 1860 tutkittiin vielä pari, kolme hautaa, mutta 1861 oli vielä tutkimattomia hautuja kolmattakymmentä. Turhaan kuitenkin nyt kuulustelin noita hautoja. Sain kokoon useampia miehiä, sen-aikuisen vuodinkin, jotka olivat olleet ta-
lossa, kun kaluja löydettiin, ja tiesivät sen pellon kohdan, josta kaluja oli löydetty. Lähelle sitä paikkaa oli pellon syr-
jään 1873 rakennettu suuri riihi. Tuon riihen takaa ja var-
sinkin sen oikeanpuolisen päädyn kohdalta olivat löydöt il-
maantuneet. Luita ei kukaan tiennyt löydetyksi, eikä liioin
noita kivikehiä, joilla haudat Skogmanin kertomuksen mu-
kaan olivat merkityt. Päinvastoin kerrottiin, että herra
Törngren oli muutamaksi ruokaväliksi päästänyt kaiken työ-
väen paikalle kaluja etsimään ja maksanut löydöistä. Ka-
luja oli muka löydetty sellaisista paikoista, joissa maanpin-
nalla oli joku pahkakohta.

Edempänä mainitun riihen päädyn kohtalla oli vähäi-
nen niittypalsta, joka oli jätetty pelloksi ottamatta. Arvel-
len, että Skogman vainajan mainitsemat merkkikivet olivat
siitä riihenteossa poistetut, kaivatin turhaan tuota niitty-
palstaa paikoin kahdella työmiehellä, jotka kartanon aren-
datori Litzén hyväntahtoisesti jätti minulle käytettäväkseni.
Riihen edustalla peitti maan tavattoman suuri auma pah-
noja ja halkoja, jotta en voinut siitä kivien järjestystä tyys-
tin tarkastella. Asia jäi hämäräksi. Varma vaan on, että
Skogman'in kertomuksen mukaan merkityjä hautoja on ta-
vattu muuallakin, esim. Kokemäellä ja Väinäjoen varrella
Liivinmaalla. Helsinkiin palattuani huomasin kuitenkin, että
Skogman *käsikirjoituksessaan* *) on antanut noista hautamer-
keistä vähän tarkempiakin tietoja, varsinkin keskikivien suu-
ruudesta, jota en tunnettujen esimerkkien mukaan olisi voi-

*) Joka tallelletaan Kirjallisuuden Seuran arkistossa.

nut aavistaakaan. Tärkeän kalmiston selville saamista varten liitän mainitusta käsikirjoituksesta seuraavan otteen: „Tuulimyllyä rakentaessa tähän kiskottiin pois monta hautamerkkiä, vielä useampi petoa tehdessä. Tuomari A. Törngren on kaivattanut kaksi eli kolme hautaa ja lähettänyt kalut yliopistoon. Hän olisi kaivattanut useampiakin, mutta se ei ole helppoa työtä; monta miestä saa väännellä monta päivää, ennenkuin pohjalle pääsevät. Ihmeellistä kun ennen ovat voineet vieritellä niin suuria kiviä haudoillensa. Monellakin on keskinen kivi sylen pituinen, 2 kyynärän levyinen ja toista, kolmattakin kyynärää paksu“. — Tuulimyllyä ei nyt ainakaan paikolla ollut, enkä tiennyt sellaista kysykään. Etäämmällä oli pari peltosaarta, joilla kävin, mutta en suinkaan voinut arvata, että hautamerkkeinä olisi noin tavattoman suuria kiviä ollut. Ehkä siis uusi tarkastus vielä voisi hautoja ilmaista, sillä ei ole suinkaan luultava että niin suuria kiviä olisi järjestänsä poistettu.

Tuomari Törngren, jolta Helsinkiin palattuani kuulustelin Laukon hautoja, antoi niistä seuraavan kertomuksen. Haudoilla tavattavat kivet olivat noin 3 korttelin korkuisia ja osaksi niin maatuneita että ne töyväeltä saattoivat jäädä huomaamatta. Keskikiven ympärillä oli kehäkiviä enemmänkin, kuin viisi, oli 12:kin. Ei ollut kivien järjestyksään kuinkaan tarkka. Kehät olivat noin 1½ sylvästä ristiinsä. Soukka kivikkosarja, jossa noita hautamerkkiä tapasi, näytti ulottuneen poikki niemen järvestä järveen. Pohjois- tai luoteispuolinen syrjä tuota kivikkoa oli hra T:n lapsuudesta saakka ollut peltona ja haudoista sai hän tiedon vasta kun kivien välistä ruvettiin ajamaan ruokamultaa kartanon kasvitarhaan. Silloin selitettiin hänelle mullan väkevyys, sillä että paikalla ennen oli ollut hautausmaa; työväki oli siitä usein löytänyt miekkoja ja muita aseita, joista oli sepitetty

veitsiä, patakoukkuja y. m. Parista torpasta sai hän silloin vielä talteen joitakuita aseita. Kansa sanoi hautoja *Kurkien haudoiksi* *). Hra T. ei kuitenkaan muistanut nähneensä paikalla niin monta hautaa kuin Skogman mainitsee. Kun Thomsen Illbergin seurassa kävi Laukossa, avattiin yksi hauta. Silloin löyttiin eräs museoon saapunut keihäänkärki, jonka varsitorvi on hopealla kirjailtu (kuv. 40); jonkun helmen otti Thomsen mukaansa. Myöskin ruotsalainen muinaistutkija A. E. Holmberg oli siellä käydessään saanut jonkun kalun. Sidenbladın läsnäollessa samoin avattiin hauta, mutta mitään löytämättä. Muutoin oli hautojen tavallinen sisältö: miekka tai miekan katkelmia, keihäs, nuolenkärki, kuulaimet, viikate ja sirppi, sekä helmiä. Haudat eivät olleet syviä; kun kaivoi 5—6 korttelia niin tuli vuori vastaan. Kun hra T. luopui Laukosta oli hautoja varmaankin vielä jäljellä; hautasarja päättyi lepikköön, jossa kartanon lasten oli tapana leikitellä. Tuota lepikköä en puolestani arvannut tarkastella. Tuulimylly, josta Skogman puhuu, oli seisonut paikalla hra T:n lapsena ollessa. Samallaisia hautamerkkiä muisteli hän nähneensä niemellä Jokioisten kylän luona sekä metsästäessään Anianmaalla, kaikki kauniilla paikoilla. Samoin luuli hän sellaisia löytyvän Hintsalan saarella, yllämainitulla niemellä kappalaisen virkatalon kohdalla. Siikosaaressa taasen on toisellaisia kivikehiä, joista Lönnrot oli sanonut, että sellainen kehä aina jää siihen, missä Lappalaisella on ollut kota *).

Laukon kartanon vanhuutta kansan muistissa todistaa seuraava tarina, jonka hra T. oli kuullut eräältä Kokemäen kartanon voudilta. Koko Satakunta Länkipohjasta pitäin oli

*) Tämä nimitys, kerrottiin minulle, annettiin haudoille vasta hra Törngren'in aikana. Tekiän muist.

*) Että semmoisella pienen saaren kalliolla lappalaisten kota olisi sijaillut, on mahdotoin ajatellakin; vrt. s. 22.

ammoin ollut yhden miehen (suomalaisen haltijan) tiluksina. Hänellä oli kolme poikaa, jotka jakoivat tilaukset keskenänsä siten, että Länkipohjasta päästivät kolme lastua vesille. Ensimmäinen lastu pysähtyi Liuksialan rantaan, toinen Laukon ja kolmas Kokemäen kartanon kohdalle; noille paikoille veljekset sitten rakensivat kukin talonsa“. — — —

Toinen tunnettu taru kertoo, että lappalainen ensin otti asuntonsa Laukkoon s. o. paikkaan, johon laukkunsa laski, josta talo nimensä sai. Olemme kuitenkin nähneet kuinka sekä tämä paikka että ylipäänsä koko seutu oli pakanallisten suomalaisten asuma, joka asian laita tosin ei estänyt lappalaisia sitä ennen siellä eleskelemästä. Mutta Wesilahden ja Lempäälän selkien saarilla ja niemillä oleskeli, eli ja kuoli ihmisiä jo ennen näitäkin, päättäen muinaisjäännöksistä, joita ei kukaan tutkija taida ilman muuta uskaltaa päättää lappalaisten jättämiksi muistoiksi. Mahdotoin on eroittaa mitkä kiinteät muinaisjäännökset mahdollisesti ovat lappalaisten, ennenkuin ne vertailevasti ja perinpohjin tutkitaan kautta koko maan Lapin tuntureille asti.

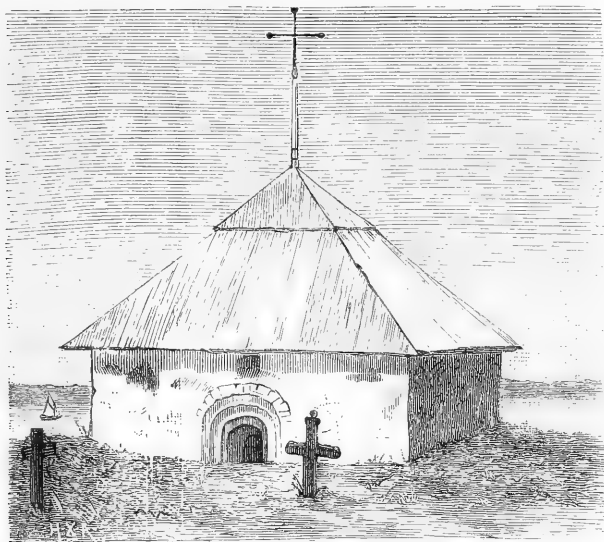
Yhden *miekan*, pituudeltaan alkuaan 6 korttelia, mutta nyt katkenneena, (jonka 40 vuotta sitten Iisak Högander löysi Wesalonsuon mäestä Wesilahden kirkonkylässä), sain käsiini siltavouti Friman'in lesken luona. Sitä oli käytetty pesäkoukkuna. Samasta paikasta oli myös löydetty vanhan 10-kopekan suuruisia „kuparisia nappia“.

B. Kristillisyyden aika.

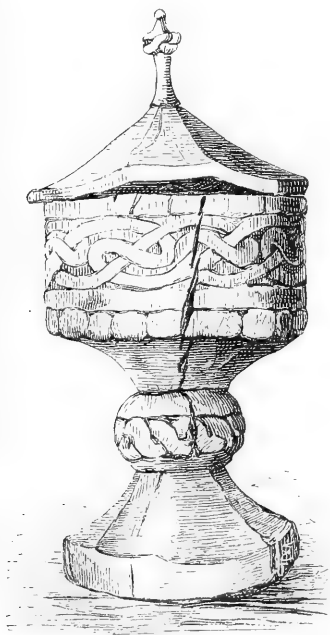
Wesilahti.

Kun Wesilahden pappila v. 1869 paloi, hukkui myös siinä tuhossa, paitsi muita kirkollisia asiakirjoja, tunnettu keskiaikainen kirje (kopiako?), piispa Konrad Bitz'in antama v. 1461, jossa mainittiin, että Wesilahden ensimmäinen kirkko

Vesilahti.

50. Vesilahden vanhan kirkon sakaristo.

51. Kasteen malja.

oli rakennettu v. 1422. Tämä oli kenties kivistä, (nykyinen, joka v. 1732 suurennettiin, on puusta) koska tiedetään, että vielä menneellä vuosisadalla nähtiin „jäännöksiä vanhasta kivikirkosta, joka hävitettiin 1600 luvun alussa“ *). Arvatavasti siihen kuului vielä jäljellä oleva *sakaristo* (kuv. 50), joka ennen oli Laukon kartanon emistajien „karmina“; kuitenkin Arkiateri J. A. Törngren antoi sen kirkolle takaisin; nykyään se käytetään talvihaudaksi. Vuonna 1839 ilmestyneen piispaallisen kiertokirjeen johdosta arkut ruumiinensa kiskottiin ulos tästä „karmista“ ja haudattiin mullin mallin ristiin rastiin yhteen avonaiseen hautaan ja miekkoja, arkun kädensioja, vaatteita y. m. niistä riistettiin! Niinpä kerrottiin. Tämä rakennus on siis tällä kirkkomaalla ainoa kivenen; sen ovi-aukko osoittaa romanilaista rakennustapaa ympyräiskaarissaan; katto on holvattu kahdeksaan ympyräiskaarikielillä toisistaan eroitettuun osaan. Nämät rakennustaiteelliset seikat viittaavat aikaisempaan keski-aikaan. Että Vesilahdella pidettiin paavin aikana jumalanpalvelusta, todistavat vielä ne puiset veistokuvat, jotka säilytetään tapulissa, kärsittyään vuosisatojen kuluessa monenmoisia vainoja ja vahingoita. Ne ovat luvultaan kuusi, nimittäin: 1) neitsy Maria, sylissä Vapahtaja, jolla on orjantappuraruunu päässä; toinen käsi ja käsivarsi puuttuu, samoin kuin osa rungostakin. Paikoin näkyy kuvassa merkkiä kultauksesta, sinisistä ja punaisista väreistä. 2) Pyhä Anna, ruunattu tyttärensä Maaria sylissä; 3) nunna; 4) lapsi Jesus, naisen kantama, jolta puuttuu pää ja käsivarsi; 5) naisen kuvan puolikas; ja 6) lohikärmeen ruumiin etupuoli, sekin ilman päätä, sen kaulassa rengas, jonka läpitse kärme pyrkii muuttuakseen siten ihmiseksi; mutta sitä sattui estämään pyhä, jonka kengän nirkko on jälellä. Paitsi näitä oli samassa paikassa kas-

*) Åbo tidn. 1797 n:o 23.

teenmalja (kuv. 51) ja suuri Ristiin naulitun kuva. Helsinkiin on myös lähetetty yliopiston museomille pyhänpöytä (luett. n:o 1339) ja suitsutusastia (n:o 1340).

Nykyinen puinen ristikirkko rakennettiin uudestaan v. 1801—3 ja on 81 kyyn. pitkä, 48 k. leveä; risti 12 k. pitkä, 18 k. leveä ja 15 k. korkea räystääsensä. Se maalattiin v. 1842. Kirkon paikalla kasvoi siihen aikaan suuri, tavaton kuusi, nimeltä „kaltaan kuusi“. Sen kohdalla pysähtyivät Pietarin ja Paavalin kuvat, jotka kansan runon mukaan, niinkuin kerrottu (s. 16), pantiin järvelle Äimälän rannalta, sillä jo siihen aikaan luullaan kuusen siinä kasvaneen! Näitten apostolien nimeä omistetaan kirkolle vieläkin. Mutta kuusi kaadettiin nykyistä kirkkoa tehtäessä. Se oli niin suuri että „7 miestä ja 12 vuotta vohlinensa mahtui maata sen kannolle; sen oksista tehtiin useampia pöytiä, joista yksi kumminkin vielä löytyy Heinusuun kylässä. Ja kuusen latvassa oli sen kotkan pesä, jonka kuva nyt on pantu saarnatuolin katolle!“ Kertomuksen tarkoittama kuva ei kuitenkaan ole kotkan, vaan ruovonpäristäjän, joka sydänvertansa imee.

Muuten saarnatuolia kannattaa raamatusta tunnetun Simson'in veistokuva, johon mallin sanotaan otetun Turun tuomiokirkosta. Saarnatuolilla ja sen portaiden laidalla on muita kuvia, jotka nähtävästi ovat tehdyt 1600-luvulla. — — — Muista kirkon kapineista mainittakoon, että kuorin seinällä riippuu Spåre-suvun vaakuna, jossa luetaan (suomennettuna): „Hänen Kunink.:sen Majest.:nsä Palvelia ja Överstiluutnantti Henrik Kristian Sven Spåre, synt. toukokuun 31 p. 1664; on tehnyt Ruotsin hallitukselle sotapalvelusta vakavasti 58 vuotta ja 6 kuukautta, kuoli helmikuun 17 p. 1747“. — Sakaristossa talletetaan 2 pientä vähäpätöistä, mutta kummallista öljytaulua, toinen maaviskalin

Aabraham Ählman'in, toinen hänen vaimonsa muistoksi; edellinen kuoli 1797, jälkimmäinen 1807. Paitsi alttaritaulua tavallisella paikallaan nähdään vähä-arvoisia maalauksia parvien rintaseinällä. Muistoon pantavia messukasukoita ei ole. — Kirkon katosta riippuu parvien ylipuoella kolme yksinkertaista kynttiläruunua vanhaa tekoa; niihin on kiinnitetty puisia ruunuja vielä yksinkertaisempaa laatua. Yhdellä näistä jälkimmäisistä on koristuksena sydänvertansa imevä ruovonpäristäjä, kenties saman tekemä, kuin suurempi samanlainen eläin, jonka saarnatuolin kattotaivaalla olevasta kuvasta äsken puhuttiin. — Nykyinen tapuli on ihan uusi; siinä soiteetaan kahdellakin kellolla, joista toinen valettiin 1792, toinen ostettiin v. 1810. — Vanha asehuone muodostettiin v. 1839 parihuoneeksi.

Kalukirjan mukaan pitäisi kirkon arkistossa oleman keskiaikainen, „kyriale“-niminen, messukirja, painettu v. 1484, mutta oliko se enää tallella, sitä en muistanut tarkemmin tiedustella; kenties sekin paloi pappilan tulipalossa v. 1869, jossa muun muassa kirkonkirjoja vuosien 1694 ja 1774 välillä hukkui. Ainoastaan kirkonkirjat vuosilta 1688—1694 ovat tallella, samoin jälkeen vuoden 1774. Muutamassa näistä jälkimmäisistä luetaan tavallisten virallisten tietojen ohessa paikkakunnan oloja ja tapauksia koskevia muistoonpanoja vv. 1808—9 sodasta. — Kirkonkokousten pöytäkirjat alkavat 1737.

Tässä mainittakoon että yliopiston museumissa löytyy, paitsi edellä mainittuja, 2 Vesilahdelta saatua esinettä, toinen hopeinen sormus, nähtävästi myöhemmän aikuinen, löydetty Laukon kartanon tienoilla, toinen kivistä tehty aurinkokello, jonka lähetti talollinen E. Kupari.

Arajärven toisella puolella kävin katsomassa 2 kiukaan sijaa, jotka ovat vuorella Töyssölän entisen töllin ja järven välillä liki Kaukolan lahtea noin $\frac{1}{2}$ virstaa Akaan rajasta. Molemmat ovat ränstyneet; toisessa näkyy kiukaan silmä, tehty kivistä ilman ruukkia; toinen on aivan kasassa. Myös venäjän virsta Arajärven rannalta Halmen perimmäisellä maalla (Ojalan torppaa tehtäessä?) hajoitettiin kiukaan sija, josta kovasiemen palanen löydettiin. — Arajärvi on muuten syvissä Akaan ja Wesilahden välisissä takamaissa. Sitä ympäröitsekin korkeat metsäiset vuoret, joista mainittakoon Kirkkovuori, mistä näkyy useampia kirkkoja, ja Pitkävuori. Kulku sen tyynen ja mustan veden pinnalla pienessä ruuhessa, jota ainoastaan melalla soudettiin, oli hyvin omituinen ja jylhä. Että järvi on jotensakin suuri, taidamme siitäkin päättää, kun siinä on 14:kin syltä vettä. Sen pinnalla ui kaakkoja joukottain. Löytyipä järvestä, paitsi haukia, ahvenia ja särkiä, mateitakin, mutta kuoreita on ainoastaan nähty kalan sisässä, ei saatu. Tähän tällaisen järven rannalle tuli pakolaisia asumaan, kun „isoryssä“ tuli maahan. Ja nuo ylläkerrotut ränstyneet kiukaat olisivat kansan kerptomuksen mukaan jäännöksiä niiden asumuksista. Että ihmiset yleensä täällä olivat turvassa, on luultava. Kuitenkin kansa kuvaelee mielessään, että tähänkin sekä järveen että vuoreen olisi aarteita kätkeyty. Milloin viinapannu järvestä hohtaa, milloin vuori hopeata vuotaa, niinkuin kerran tapahtui, kun mies kulki Arajärven vuorella hakien hevostaan: „Kun teki valkean vuorelle, rupesi siitä juoksemaan hopeata, jota piti toisten tulla hakemaan, mutta ei löytänytkään“.

Kävin myös katsomassa ylen mainiota pirunpesää Tuhnun vuorella, vastapäätä Huhnunharjaa ja Salonsaarta Säjänselän syrjällä. Veneellä kulkien korkean vuorikärjen si-

vuitse se yht'äkkiä ammoo järvelle päin vuoren kyljestä. Oikeastaan se ei olekaan muuta kuin 2 l. 3 sylvä pitkä syvennys vuoren rotkoisessa kulmassa ja muodostunut maailman aikoina vuoren halkeemisesta. Sen alapuolella järven rannalle asti on neliskulmaisia paasia, joita myöten kenenkä hyvänsä sopii astua ylös vuoren peljättyä haltiata likemältä tervehtimään. Käytyäni sen sisimmässä päässä havaitsinkin itse pesän hyvin vähäpätöiseksi. — Mutta sen ympäristö on kauniimpi. Metsä, joka alhaalta katsoen kohoaa korkealle taivasta kohden, reunustaa vuoren harjun muotoista kukkulaa. Sammal ja kukkaset pukevat sen jyrkkiä rotkoja pesän ympärillä kauniilla värillään ja tuntuu ikäänkuin itse liikkuva ja syvä järvi olisi vähemmän luotettava pohja tälle rohkeasti taivasta kohden kohoavalle vuorelle, jota sen vuoksi muihin verraten saattaa jättiläisenä pitää. Eipä siis ihme, että järveä kulkeneet ovat mielikuvituksessaan luoneet tämän pimeän aukon niin syväksi, että se Laukon kellariin t. Karkun kirkolle asti muka ulettuu, sillä se soveltuu hyvin luonnon omaan suurenmoiseen vaikutukseen mieleemme tässä paikassa *).

Myömemmin, kun olin jo jättänyt Vesilahden, sain myöskin tietää, että Halkivahan Kainulan talossa joku vainaja oli löytänyt messinkisen kattilan kauhean kallion rotkosta. Onko tässä jutussa perää, sitä en tiedä, vielä vähemmin miinkä näköinen ja muotoinen tuo kattila on, jos se enää lienee tallellakaan. — Arvaten oli se myöhemmiltä ajoilta; kenties oltiin sodan aikana löytöpaikassa pakosilla ja piilossa, koska talokin kuuluu olevan erinomaisessa ronossa.

*) Laukon, Karkun, Kurjen y. m. hämäriä muinaistaruja muisteltaissa älköön unhoitettako, että näistä y. m. seikoista mainitaan romantillisessa kertomuksessa nimellä „Pohjan piltti“, kuvaus lopulta 13:tta vuotisataa, kirj. Y. K. Mansikoita ja mustikoita-kekoelmassa I: 17—107. Helsingissä 1859.

Tottijärvi.

Tottijärvi on Vesilahden kappeli ja ijältään uudempi. Nimensä arveltiin se muka siitä saaneen, että Laukon herrain koira, jolla oli nimi Totki, hukkui järveen, joka sen jälkeen kutsuttiin Totken järveksi. Kappelia sanotaankin toisinaan Totkijärveksi. — Vasta v. 1622 taikka sen jälkeen *) rakennettiin kirkko ja v. 1696 se Paavalin ja Pietarin päivänä vihittiin. Tähän aikaan kuului Tottijärvi tykänään Kurkien haltuun, mutta tuon suuren reduktionin l. omaisuuden peruuttamisen kautta ruunulle Kaarlo XI aikana kadottivat he keikki talot, jotka eivät Laukon ja Tottijärven säterihin kuuluneet. — Löytyy, paitsi muita muistoja Kurjista, suuri kirkonkello, jossa kansa luulee, että Matti Kurjen käsi, josta tuo väkevä Pohto tunnetun tarun mukaan oli lyönyt sormia poikki, nähdään kuvattuna. Lähdinpä siis tuota ihmettä katsomaan. Suuremmassa kirkonkellossa näkyi tosiaankin käsi, jossa vaan 2 sormea oli suorat, mutta molemmat ensimmäiset ynnä sakarisormi koukistuneet l. jos tahdot — poikkilyödyt! Kuitenkin on luultavin, että ne ainoastaan osoittavat sitä paikkaa kellossa, josta seuraava kirjoitus alkaa: „Till Gudz namns ähra och Tätkierfvi capells nytta har lanzhöfdn den högvälb: Herre Hr Gabriel Kurck friherre Herre till Laucho och Tätkierfvi med Wesilax Sochns till hiepl lätit giuta denne kläckan i Åbo“. — Pienempi kello on vuodelta 1779. — Muuten kerrottiin täällä että joku pappi olisi muinoin kerran polttanut koko joukon vanhoje kirjoja!

Sakaristossa näkyy pieni mitätön taulu, kuvaava ristiin naulittua Vapahtajaa, vuodelta 1785. — Kirkon alttarin taulusta saadaan siinä olevasta kirjoituksesta tieto että: „V.

*) Åbo tidn. 1797 n:o 26.

1854 on tämä altartaulu tähän Herran Huonen ylösrakettu Arkiateri ja Riddari Herra Töngren'in ja kappalainen v. Pastori Herra B. I. Amnell'in toimituksen kautta“. — Arvattavasti uuden ajan t. oikeammin ison vihan jälkeisiä muistoja lienee se paljous ruotsinkielisiä nimiä, joita täällä tavataan. Sanotaan Kurkien niitä antaneen, ei mainita missä tarkoituksessa. Niitten järkevyyttä arvostelkoon lukia itse seuraavasta kirjavasta luettelosta (kanttorilla olevain ylöskantokirjain mukaan), joka hupaisuudeksi tässä seuratkoon: Lillträsk kutsutaan Linträsk'iksi (kappalaisen virkatalo), Bergendal sanotaan Kolu'ksi (olisiko se ison vihan aikana jäänyt kylmille, mutta uuden omistajan ja nimen saatua vanha nimi muistunut kansan mieleen?), Engvall = Engvalli, Gullspång = Kullpoo, Långvik = Lonviikki l. Lollviikki, Pelttari torppa sanotaan ennen olleen rälsinä ja vanhoissa kirkon arkiston kirjoissa kutsuttavan „rälsitorpaksi“, Qvarnbäck = Kallas, Skafvarböle = Kaveri, Svartmark = Vattmarkki, Bergstad = Versta, Karlberg = Kaarperi, Nybacka = Haliseva, Nygård = Ekkerman, Nystad = Nyystää, Silfverberg = Silvesperi, Svانبäck = Joenperä, Svansjö = Vaansöö, Åstrand = Oostranti, Granolund = Kaarlunti, Norrkulla = Norrkula, Norrmark = Noormarkki, Nytorp = Tapola, Smedtorp = Toriseva, Bontorp = Kiista, Gränstorp = Kränstorppa, Hammarbäck = Hammarpäksi, Liljedal = Seppä, Siukola sanotaan ennen olleen kylänä, mutta joskus (ison vihan aikana?) kylmille joutuneena otetun Kurkien alueesen (suupuheen mukaan), Stenvik = Tenviikki ja Äminne = Telkkä. — Näillä torpilla on siis toinen nimi kirjoissa, toinen kansan keskellä.

Pajulahden kylässä ostin myös yhden hopearahan Kustaa I ajoilta l. 1520-luvulta *). Vuosiluvun viimeinen nu-

*) Uudempiä rahoja ostin monessa paikassa pitkin matkaa. En ole ruvennut niitä kertoakseni, koska niitä entiseltä löytyy kosolta museumissa ja mynttikabinetissa.

mero on raapittu epäselväksi, kun sitä muka joku on tutkinut, vaiko olisi siitä lääkkeeksi käytetty?

Partuskan lahjoitti museumiin rusthollari Kaarle Rekola Sorvar kylästä. Se oli ollut talossa jo hänen isänsä aikana eikä tietty ollenkaan mistä se on kotoisin.

III. Pirkkala ynnä Yläjärvi.

A. Pakanuuden aika.

Kiviaika.

Pirkkala.

Onsitaltta kvartsiittiliuskaa, löydetty Hakalan torpan pellostosta Wiik'in maalla; vrt. Aspelinin teos: Suomen suvun asumus-aloilta, kuv. 48.

Vasarakirves, löydetty santakuopasta Tyhjän perässä t. Taivalkunnassa; insinööri H. Kaufmann'in omistama.

Taltta, löyd. Pirkkalassa; tämäkin löytyy hra Kaufmann'in hallussa.

Paitsi sitä löytyi rehtori Stälpen hallussa latuskainen *poikkikirves* Pirkkalasta.

Myös on pastori Helenius lähettänyt museumille *tasaltan*, löyd. Korvolan Jaakkolan maasta.

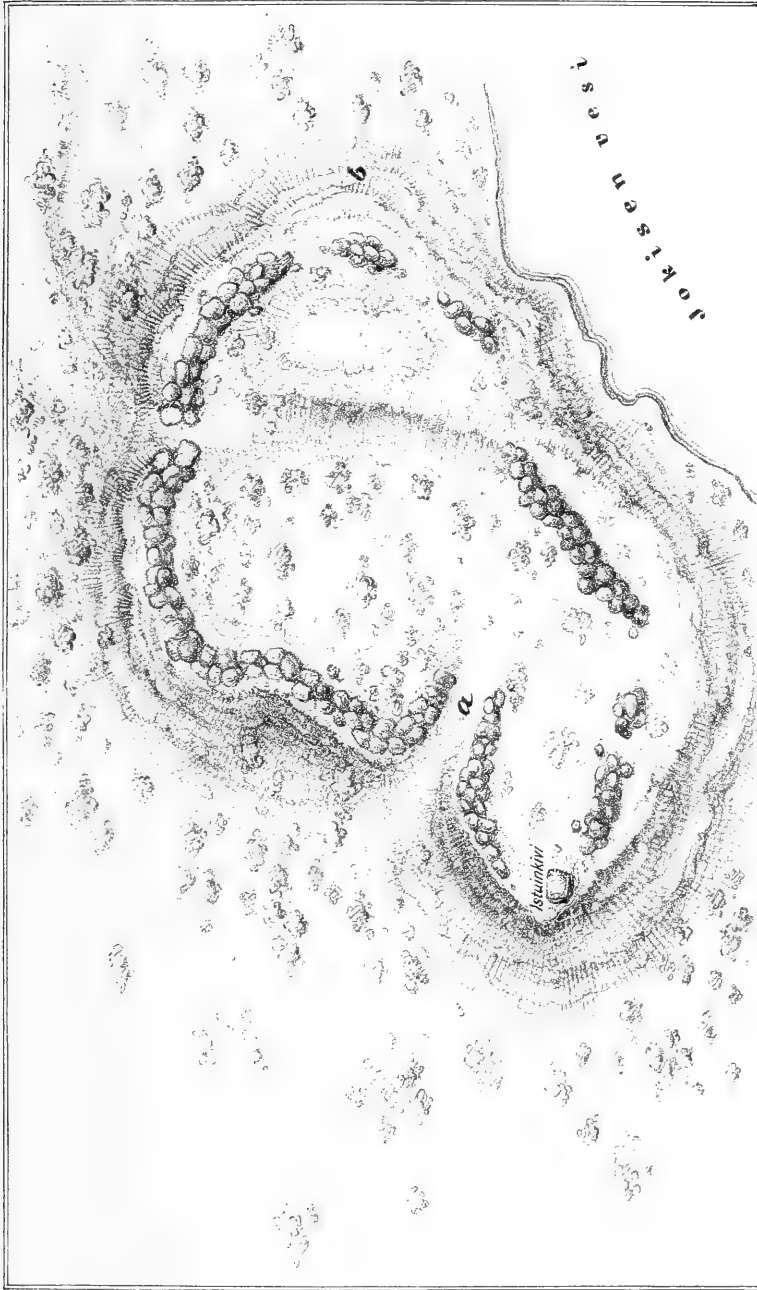
Yläjärvi.

Vasarakirveen kärkipuoli dioriitista, löydetty Eerolan talon pellostosta Keijärven kylässä Yläjärven kappelissa; sen lahjoitti Toosilan isäntä Heikki Johanapoika Kangasalta; huonoa tekoa, sillä terä on vino ja muutenkin puolitekoinen.

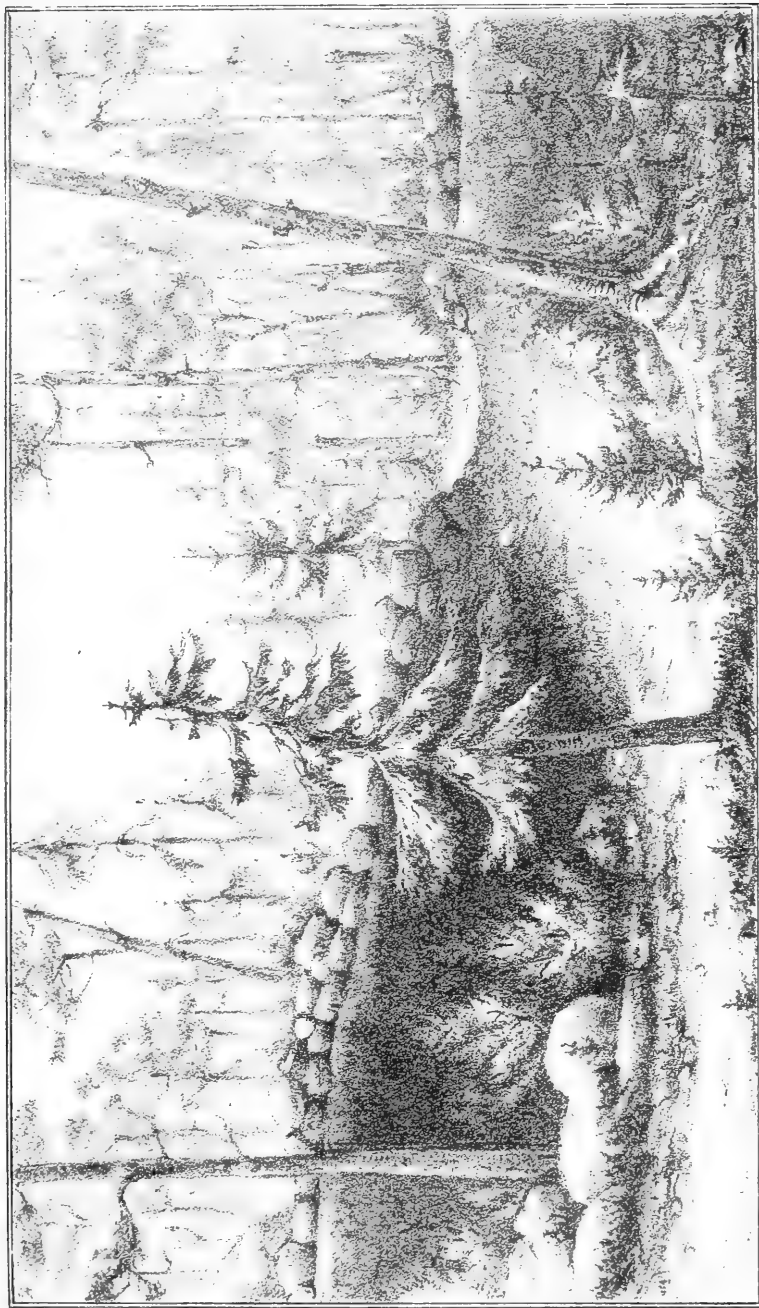
Kiinteitä muinaisjäännöksiä epävarmalta (pakanuuden) ajalta.

Pirkkala.

Jokisen veden rannalla, Siuron kosken yläpuolella ja toista lyhyttä virstaa Haukkalan talosta Penttilän kylässä,

54. LINNAVUORI.

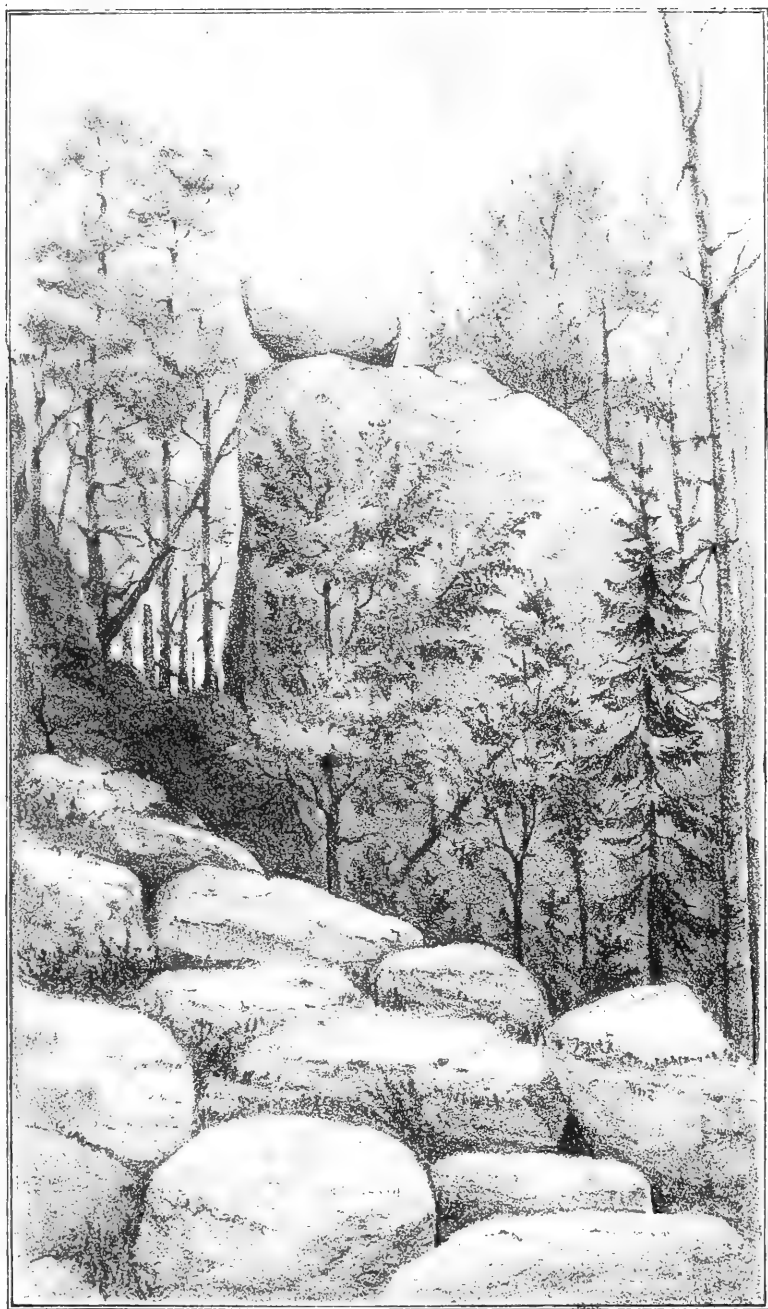
55. Ajoportti Linnavuorelle.

sijailee tuo jylhä korkeudestaan ja kauneudestaan mainio *Linnavuori*. — Tuskin osasin odottaa sitä luonnon juhlallisuutta ja muinaisjäännöksen suuruutta, jonka tässä tapasin. Löytyypä tässä epäilemättä mitä suurimpia muinaislinnoja maassamme, ja suurin, jonka olen nähnyt. Harva näkyi kuitenkin tietävän tästä; ja ne, jotka sen kokonaisuudessaan tunsivat, eivät saaneet mieltään myöten linnan varustuksia nähdä, koska ne olivat melkoisesti metsän vallassa ja osaksi sen peittämätkin. Olin Helsingissä nähnyt tämän linnan pohjapiirustuksen, jonka hrt Gottlund ja Godenhjelm olivat tehneet, joka muistoksi ja vastaisen tietustelemisen avuksi olkoon tässä julaistuna (kuv. 54). Sentähden tiesin tässä olevan jotakin. Ja vaikka arveltiin, että muutamia työmiehiä oli käynyt vierittelemässä suurimman osan kivivallista vuorelta alas, kun ei siitä ensisilmäilyssä näkynyt, kuin vähäisempi kivivalli vuoren järviselle puolelle, en malttanut lakata hakemasta, ennenkuin pääsin koko avaran linnan varustusten jäljille. Vuori onkin hyvin laeva ja joka taholta äkki jyrkkä, paitsi yhdessä paikassa sen mannermaan puolella, jossa linnan tasanko vienoisella rotkolla alenee, jotta siitä sopii hevoisellakin ajaa vuorelle (kuv. 55; kohta *a* kuvassa 54). Tässä löytyy linnan suurin ja avarin portti, josta vanha polkukin käy. Mutta portin kumpaisellakin puolella alkavat kivivallit, kokoonpannut ylipäänsä miehen kantamista kivistä. Vallit ovat tässä kohden vähäisempiä, mutta toisissa paikoissa pari kyynärää korkeita ja toista sylvä leveitä. Joka kohdassa niitä on rakennettu pitkin vuoren jyrkkää reunaa; tahi oikeammin, vallit täyttävät vuorisyrjän välisiä rotkoja tahi vähemmän kaltevia paikkoja, sillä tietysti niitä ei ole tarvittu, missä vuoren seinän tapainen vieru tekee mahdottomaksi päästä linnaan. Linna on korkein rannan puolella, tahi sen mannerpuoli muutamia sylviä alempana.

Koko sen ala on avaruudeltaan liki 100 syltä pitkittäin ja noin 100 askelta poikittain. — Järvenpuolisella rinteellä kököttää tuo tunnettu „saarnastuoli“ (kuv. 56; kohta *b* kuvassa 54), neliskulmainen pitkänsiokea, noin 7 syltä korkea vuoren lohkare, joka on vajonnut järveen päin vuoresta, sillä vanhat ihmiset puhuvat, että se ennen oli hyvin likellä vuorta, jotta sinne lyhyen laudan avulla päästiin aukon ylitse. Jossakin paikassa saarnastuolilla sanottiin olevan muutamia kirjoituksia, joita en kuitenkaan nähnyt; vaan sen päällä näkyy ainoastaan tuo pieni kivi, joka kutsutaan „raamatuksi“. — Eräs Linnavuorella oleva oli kerran, niin kerrotaan, kuoliaaksi ampunut jonkun ruotsalaisen prinssin, joka oli saarella Jokisen vedessä. Sentähden muka kutsuttiin saarta Murhasaareksi. Toiset kertovat kuninkaan *) panneen poikansa maaliksi, käskien hänen väistymään nuolen tieltä; mutta poika ei huomannutkaan nuolta, josta kuoli. Kerrottiinpa vielä sekin, että sinne muka oli haudattu nuijasodassa kaatuneita, joiden hautojakin vielä näkyi. Miten lieneekin asian laita ennen ollut; käydessäni saarella kerran myöhemmin kesällä 1880 niitä ei voitu havaita **). Silloin myös huomasin, että saari onkin melkoisen korkea kallioluoto. Mitään kiinteätä muinaisjäännöstä siinä ei ollut nähtävänä. Ainoastaan sen luoteisella puolella löytyy jonkun tynnyrinalan suuruinen maanpinta, joka mättäineen tosin näyttää hyvin epätasaiselta; mutta oliko siinä hautojakin, niinkuin joskus hoetaan, ei ole mahdollista päältäpäin päätää, tuskin edes luultava, sillä ennen Siuron kosken laskeamista toista syltä, oli tämä pinta melkein liian alhainen hautausmaaksi. Saari ansaitsee tuskin suurempaa huomiota sii-

*) vrt. Carlsson: Kertomus etc. s. 6, jonka mukaan isä oli ollut „jättiläinen eli paholainen“; vrt. Suomi II: 2 s. 133.

**) Kso Uusi Suometar 1880 n:o 78.

56. Saarnastuoli Linnavuorella.
(Katsottuna sivulta)

täkään, että siellä vielä joka vuosi poltetaan helaavalkeata, johon muuten sopii käyttää mitä korkeata vuorta hyvänsä. Kenties saamme tässä kohden Murhasaaren suhteen kuitenkin jollakin syyllä kysyä, minkätähden tullaan juuri tähän saareen helaata viettämään, sillä siten tämä saari, tarujen muistelman, saattaa meitä uskomaan, että se kätkee muinaisia-kin muistoja, vaikk'emme taida, kumminkaan vielä, antaa kysymykseen vastausta. — Sain tosin käsiini yhden messinkisen sapelinkahvan, löydetyin Murhasaaresta; kahva on kuitenkin hyvin myöhäistä laatua. Myös käy muitakin ristiriitaisia kertomuksia siellä löydetyistä miekoista y. m. — Mutta palatkaamme Linnavuorelle. Sen vieressä on niitty, jota sanotaan Sotaniituksi. Muutamat sanovat siitä löydetyksi yhden sapelin, toiset taas väittävät sitä perättömäksi. En kumminkaan semmoista saanut. — Näitä pakanuuden aikaisia linnoja, joiden joukkoon Linnavuori kuuluu, tava-taan useampia maassamme, ja tässä kihlakunnassa kolme. Linnavuori pysynee kuitenkin kauniimpana ja merkillisempänä. Senvuoksi kustansikin hra F. Idestam Nokiasta useampia päivätöitä kesällä 1879 linnan kaunistamiseksi ja uudistamiseksi. Työ oli kuitenkin silloin ainoastaan vähäinen alku ja sietäisi kyllä jatkamista, sillä tähän vuoreen poikkeee kaukaisiakin matkustajia ja hauskuudeksensa moni kiipee „saarnatuolin“ vieritse sen jyrkintä rinnettä linnan korkeimmalle kukkulalle asti, jolta Hämeenkyrön ja Kula-veden väliset seudut antavat hänelle vaivainsa palkinnoksi kauniin näköalan.

Yläjärvi.

Niemen rusthollin maalla Yläjärvellä ja sen vasikka-ha'assa liki taloa näin yhden eriskummallisen kivisen ja kehän tapaisen aitauksen. Poikkimitaten 6—7 askelta oli se erään kallion syrjässä. Kehää ei ollut kuin $\frac{3}{4}$ osaa l. 10

askelta, sillä vuoren oma syrjä täytti yhden neljänneksen. Kokoonpantu pienemmistä, mutta kyynäränkin pituisista kivistä ja noin $\frac{1}{2}$ lyhyen virstan päässä Näsijärven rannasta, näyttää se siltä, kuin se olisi ollut jonkun suojan perustuksena. Kuitenkaan en osaa varmaan sitä sanoa.

Niemen talossa tiedustelin myös Reuharin saarella, joka on Näsijärven luoto, olevata „lapin rauniota“, josta Carlsson *) puhuu. Mutta ei kukaan tiennyt, että siinä saarella mitään muinaisjäännöstä edes on ollut olemassakaan. C. puhuu tästä rauniosta seuraavalla tavalla: „Kesällä v. 1762 löysi maanmittari Hall kiviraunion kumottuna suurempien ja vähäisempien kivien seassa muutamia särkyneitä uurnan kappaleita, jotka yhteen sovitettuina tekivät ympyriäisen kruukun muotoisen astian, jonka leveys näytti olleen likimäärin 7 tuumaa. Aine oli tavallista savea, johon oli sekoitettu karkeata santaa, ja sen päällä tuntui paksuin sormenpäitten siat, jotka siihen olivat jääneet astiata valmistaessa. Kruukun punertava väri todisti, että se oli tulessa ollut“. — (Hall päätteli tästä, että vanhain Göthiläisten ruumiinhautauspaata täällä oli käytetty). Tästä näemme siis selvästi, että Reuharin saarella menneen vuosisadan keskipoikoilla vielä nähtiin pakanallisaikuinen hautaraunio, joka kuitenkin nyt kuuluu hävinneen näkymättömiin. Saarella en senvuoksi käynytäkään, sillä se on liian suuri ilman opasta mitään hävitettyä rauniota löytää.

Myöhemmin olen kuitenkin saanut Pietarissa olevalta Nobel'in tehtaan päälliköltä, insinööri Herm. Kaufmann'ilta, joka taannoin asui 18 vuotta Tampereella ja siellä ollen harasteli muinaistieduksia, muutamia Hfors Daglad'issa syksyllä 1881 näistä tutkimuksistani julaistun lyhyen kertomuksen johdosta kirjallisesti annettuja tietoja sekä Reuharin saarella

*) Kertomus Pirkkalan pitäjäästä s. 6; vrt. Suomi II: 2 s. 133.

että muilla Näsijärven ja Pyhäjärven seuduilla olevista muinaisjäännöksistä, joista aion puhua yhteydessä niiden paikkojen kanssa, joihin ne liittyvät. — Hän kirjoittaa muun muassa (suomennettuna): „Reuharin saarella metsässä koko matkan päässä rannalta löytyy nelikulmainen kivipano yhden tai parin jalan korkeutta ja noin kahden neliösylen avaruutta, joka eräässä paikassa näyttää mustetulta ja lienee muinaisuudessa ollut käytettynä asunnoksi. — Reuharista luoteesen on muutama toinen saari, jonka nimeä olen unhoittanut, mutta joka kuuluu Lielahden kartanon alle; siinä sen eteläisellä niemekkeellä tavataan jäännöksiä suuresta, hävitetystä kivikummusta“. — Lisättäköön tähän muutamia muita saman henkilön hyväntahtoisesti antamia tietoja, vaikka ne tähän kertomukseen oikeastaan eivät kuulu, että kuitenkin tulisivat muistoon pannuiksi. — „Teiskolan kappelissa olevalla ja Teiskolan kartanoon kuuluvalla Koljonsaarella nähdään sen korkeimmalla kukkulalla jäännöksiä kahdesta suuresta kummusta*); nekin sisältäviä kivipanoja eli jälkiä niistä. Paitsi sitä tavataan saman saaren eteläisellä rannalla lähellä järveä kivipano, kokoon pantu kahdesta 1 à 2 jalan korkeasta kiviaidasta, joka nojaantuu korkeata vuorta vastaan; siinä huomataan tulen jälkiä. — Liki Teiskolan kartanoa, sen eteläisellä rannalla ja sen sillan itäisellä puolella, joka käy lahden ylitse, löytyy puita kantavassa kummussa haudan tapaisia syvennyksiä maassa. — Puolen penikulman päässä etelään Murolan kanavasta Kapeen kylän maalla ja muutamalla Vangon selkään pistäyvällä niemellä oli 60-luvulla 2 hyvin säilynyttä, suurta kivikumpua. Muuten olen nähnyt useampia semmoisia jäännöksiä Murolan pohjoisellakin puolella pitkin veden jaksoa, vaikka paikkain nimet ovat unhottuneet“.

*) vrt. Suomi II: 2 osa s. 136.

Joku tavallista merkillisempi kumpu näkyy olleen sekini, joka kerrottiin löytyneen Liukoniitun maalla (Korvolan kylää?). Se oli 3 korttelia maan pintaa korkeampi. Sitä kaivettaessa löydettiin valkoisen sekaista tuhkaa ja hiiliä kuopasta, joka oli syltä pitkä ja toista kyynärää leveä. Kuopan kumpaisessa päässä ja sen pohjalla tavattiin laakakiviä. — Ollilan maalla Sovelan torpan luona näin yhden matalan kiviroukkion. Se on noin 10 askelta poikittain ja asemansa on Kassileuan niemellä, eräällä Näsijärveen pistäyvällä vuori-
niemekkeellä, ihan järven rannalla ja vastapäätä Pallosaarta. Keskeltä se näkyy olevan purettu, siis jo tuntemattoman tutkima ja — hävittämä. Sitä kutsutaan läheisillä tienoilla, joissa siitä teditiin, *jättiläisten pesäksi*. — Pienempiäkin kivikasoja löytyy tämän saman torpan maalla, mutta sen peltojen syrjissä, eikä ensinkään niin Näsijärven partaalla, kuin tuo ensiksi kerrottu. Ne ovatkin ehkä olleet oikeita kiukaita, miksi niitä nimitetäänkin, koska kumminkin yhdessä, Niittumäessä olevassa, tuntui vielä huoneensija ja kiuas nurkassa. Mahdollisesti saattoi tämä ennen ollakin joku metsäpirtin kiuas. Mutta mitä toinen ja kolmas näistä pienistä n. k. kiukaista olivat olleet, se on vaikeampi sanoa, „koskei ainakaan toisessa ollut arinaa, kun purettiin, vaan tuhkaa ja hiiliä oli saven päällä“. — Sitä eivät kuitenkaan toden mukaisesti kaikki nuo n. k. lappalaisten kiukaat, joita täällä tavataan useampia, ole olleet. Eikä niistä taideta varmaan sanoa, mitä ne oikeastaan ovat, ennenkuin joku tiedemies niitä kaivaa ja sillä tavalla juuria myöden heidät tutkii, joka kuitenkin ei kuulunut minun tehtäviini, minulla kun oli määränä niitten olemisesta tiedustella ja kirjallisesti muistoon panna tulevien tutkimuksien varaksi. — Yhden semmoisen „lappalais-kiukaan“ näin myös Pengon talon maalla Koiviston kylässä Peräveden rannalla Teiskon rajalla, met-

sän sisässä noin virstan päässä talosta. Ympäri mitaten oli se lähes 20 askelta, ja ennen, isännän pienenä „kloppina“ ollessa, parikyynärää korkea, nyt ei se enää ollut kyynärääkään, sillä „eräs mies sen hajoitti“.

Liki Pengon taloa sanottiin olevan toinen „lappalaisten kiuas“. Samoin yksi Hempuran maalla Pengonpohjan kylässä Koivuniemen torpan tykönä Kallioriihen paikassa. Tätä roukkiota kutsutaan jättiläis- taikka *nunnainpesäksi*. Toinen yhtäläinen sanottiin löytyvän Mutalan kylässä Heikkilän maalla Kauskorven huhdassa, joka lienee ollut joku vanha kiuas, koska sen pesä oli niin suuri, kertojan kloppina ollessa, että mies mahtui sisään. Arinaa ei ollut, vaan kallio niin sileä, kuin lakeerattu; ja ulkopuolella 2 kyyn. korkea; nyt se on särjetty. — Kaksi yhtäläistä pesää oli vielä Intin maalla Pengonpohjan kulmassa, liki Koikeroisen järveä. „Siinä metsäisessä pahkamaassa ei ole taloa ikänä ollut; ahona nyt; ennen vahva kuusisto. Kumpikin pesä kalliolla, hajotetut ja rysin virsta välissä. Ei tämmöiset käppyrät, kuin nykyiset ihmiset ovat, olisi jaksaneet raataa maata (ennen, kun nuo pesät ja roukkiot tehtiin?); silloin sai vehkoa oman päänsä mukaan. Puralla heinää tehtiin, toinen piti kiinni, toinen löi. Oli ämmän hyvä suven työ, kuin lampaan ruu'an teki“. — — Vielä kerrottiin kolmesta, jotka muka olivat Heikkilän maalla Kyöstilän kylässä; niistä yksi, Oksjärven rannalla, „on niinkuin saunan kiuas“. Kaikki ovat takamailla selvällä kalliolla, ja ihmiset sanovat niitä *lappalaisten uuniksi*.

Minkä aikuisia nämät pesät, rauniot y. m. nimiset kiinteät muinaismuistot ovat, on vaikea, näin — niin sanoakseni puusta katsoen — päättää, ennenkuin ne tarkemmin tutkitaan. Ett'eivät ainakaan kaikki ole lappalaisten tekemiä, niinkuin vähän luotettava taru, joka nimeltä ei tunne muita muinaisia asukkaita kuin näitä, tahtoo uskotella, on

meillä, tutustuttuamme Lempäälän ja Vesilahden raunioihin, syytä otaksua. — Tähän muinaisjäännösten luokkaan luetanee myös se *kiviraunio l.* hiidenkiuas, joka on Pirkkalan kylän Viralan (Leukun) metsässä Santakuopan ahteella likellä kylää, „joka näyttäisi muinoin tulisijana (uunina) olleen, vaikk’ei tällä kohdalla muistella koskaan suomalaista asuntoa olleen“ *), ja jonka Carlsson pitää lappalaisten asunnon merkinä. Sanottiin, käydessäni Pirkkalan kylässä tätä rauniota tiedustelemassa, ett’ei siitä enää ole mitään jäljellä, vaan kaskea sillä paikalla poltettu, jolloin se hävitettiin. Todistanee se kumminkin, että Pirkkalan kylän paikka oli asuttu, ennenkuin suomalaiset ottivat sen haltuunsa.

Myöhempi rauta-aika.

Pirkkala.

Wiik’in löytö. Wik’in kartanon alueella oli kumminkin pari kymmentä vuotta sitten maantietä rakennettaissa ylempänä sitä tienhaaraa, josta tie poikkeee Nokian kartanolle ja tehtaalle, melkoinen muinaislöytö tehty vähäisestä santakuopasta n. k. „Wiik’in hovisuutarin asuntopaikan“ vieressä. Silloin siinä asui suutari David Lindell, joka myöhemmin oli muuttanut Kankaanta’an kylään, missä kävin häntä tapaa-massa, saatuani seppä Lindell’iltä (veli?) asiasta tarkempia tietoja. Ensin hän ei sanonut olevan mitään enää tallella. Suurimman osan oli 2 herraa Helsingistä (Gottlund?) saanut. Muut kalut olivat huutokaupalla hajoitetut. Pyynnöstäni läksi hän kuitenkin sälykoppaansa tarkastamaan, kun puhuttuamme sanoi siellä olevan jotakin mitätöntä samasta paikasta. Eipä kauan katseltukaan, ennenkuin kopasta löydettiin yksi *pronssinen rannerengas* (kuv. 57), joka oli poikki taitettu, kun oli tutkittu mitä ainetta se oli. Se on kau-

*) Carlsson: Kertomus s. 6.

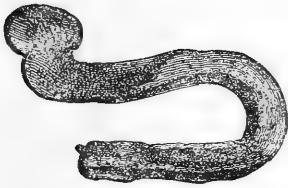
Pirkkala.

Pirkkala.

57—69. Wiik'in löytö.

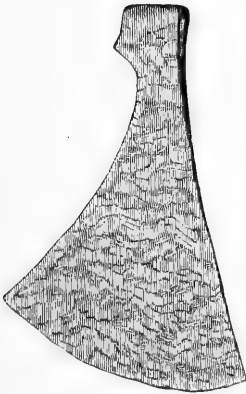
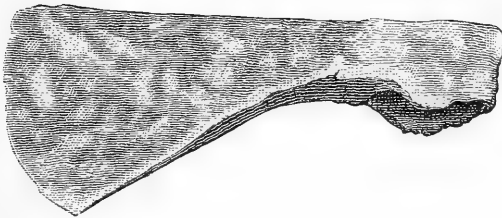
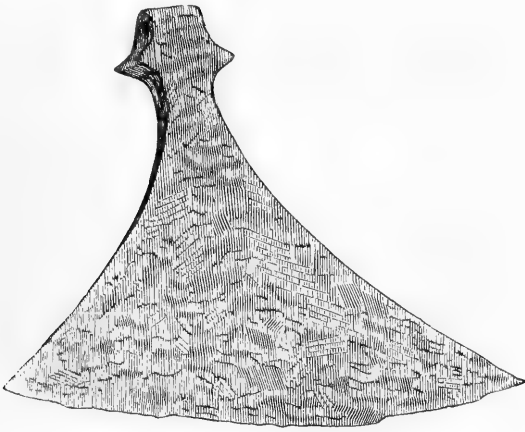
57. Kaaverengas. $\frac{2}{3}$.

58. Tuliraudan puolikas. $\frac{1}{2}$.

59—64. Kaufinan'in omistamat keihäänkärjet. $\frac{1}{4}$.

65—68. Kaufmann'in omistamat kirveet.

niisti valaessa sommiteltu luikertelevilla viivoilla ja sitä muotoa, joka on havaittu tavalliseksi Suomen pakanuuden aikana t. myöhemmällä rauta-ajalla. Rengas oli löydetty sanotun torpan tykönä yhden Nällin nimisen talon (?) puolella olevan ojan reunalta liki kedon pintaa. Samasta kopasta sain vielä yhden *tuliraudan* ja kiemurapäisen *kappaleen toisesta* (kuv. 58), jotka olivat löydetyt toisesta likeisestä paikasta. Samoin 3 tuumaa pitkän *rautaisen putken*, pohja toisessa päässä, käytetty tuntemattomaan tarpeeseen. Muita kaluja suutarilla ei ollut. Kuitenkin hän tiesi kertoa 4 keihään kärjestä, 2 kirveestä, 1 miekasta, 3 t. 4 vesurista, helmistä ja sulatusta pronssista toista leiviskää, jonka sanoi jääneen harjulle. Nämä kalut olivat löydetyt santakuopasta sylen suuruisella maan alalla, johon oli sekaantunut mustaa lihavaa multaa. Muuten oli mustaa multaa avarammaltakin maanpinnalla. Mihin nämä kalut olivat joutuneet, sitä hän ei tiennyt. — Sittemmin näin insinööri H. Kaufmann'in luona Tampereella ja Kyröskoskella 6 *keihään kärkeä* Suomessa tavallisia muotoja, joista 5 olivat mainitusta kuopasta, kuudes löydetty seppä Lindell'in perunamaasta, siis aivan toisesta paikasta *). Olivatko näitä samat 4, joista suutari Lindell puhui, siitä en saanut varmaa tietoa, sillä Kaufmann'illa ei ollut mitään muistoonpanoja, eikä tarkkaan muistanut näitä asioita. Hän oli paitsi sitä nähtävästi saanut muualtakin

*) Yliopiston museumiin on tullut s. Kirjallisuuden Seuran kautta 2 *keihäänkärkeä* (Färling'in luett. n:o 853—854). Kuuluvatko ne tähän löytöön on vaikeata varmaan sanoa. — Muuten on edellä mainittu ja nykyjään Pietarissa asuva Kaufmann (veli yllä kerrotulle) antanut myös seuraavan tärkeän tiedon: „Nokian tehtaan maalla oli siinä, missä vanhin kuivaushuone sijailee itäisellä rannalla hyvin louhikkaassa töyrässä hautausmaa, josta rakennuksia tehtäessä usein löydettiin polttamattomia luita“. Kaluista hän ei ensinkään puhu, eikä siis taida päätätä, onko se nuijasodan aikuinen vaiko vanhempi. Louhikas töyrä tosin paljon viittaa pakanuuteen.

muinaiskaluja, sillä hänellä oli 4 *kirvestä* (kuv. 59—68) samaan löytöön kuuluvata; (suuntari L. tiesi, niinkuin yllä kerrottiin, ainoastaan kahdesta kirveestä, mutta seppä L. viidestäkin, jotka sanoi antaneensa Kaufmann'ille). Miekka sanottiin myös Kaufmann'in saaneen, mutta tästä hän itse taas ei tiennyt mitään. — Eivätkä nämät henkilöt olleet ainoat, jotka olivat saaneet tämän löydön kaluja. Ostin yhden *kirveen*, jonka seppä Lindell tiesi kertoa kuuluvaksi tähän löytöön, Korkeamäen torpparilta Hinttulan maalla, joka oli ostanut sen suutari Lindell'in huutokaupassa säilykopian mukana, missä muun muassa, paitsi tätä kirvestä, oli *silmä* samanlaisesta kirveestä, kuin edellinen. Kopassa oli vielä ollut miekkakir, joka kuitenkin sittemmin hukkui. Maantieteellisesti oli tämä juuri se miekka, jonka seppä Lindell muisti antaneensa Kaufmann'ille, koska hän, niinkuin sanottiin, ei sanonut semmoista saaneensa. — Mutta tässä samassa santakuopassa kävi muitakin kaivamassa ja santaa ottamassa, kun maantie siihen aikaan muutettiin nykyiseen alempaan paikkaansa. Kuinka monta kalua tällä tapaa joutui mieron tielle on epä tietoista. Sain niistä kuitenkin yhden *keihään kärjen* talteen Kuralan kylässä Komosen talossa Vesilahdella, jonka talon vanha isäntä oli löytänyt samasta santakuopasta Wiik'in suutarin asuntopaikalla (kuv. 69).

Pirkkalan kylän ojasta löydetyistä kaluista en minäkään enemmän, kuin Carlsson *) saanut niin ainoatakaan käsiini.

Lahjoitti museumille myös Korvolan Jaakkolan kesti-kievarin isäntä G. Jaakkola yhden *keihään kärjen* (kuv. 70), joka oli löydetty Tolpanmäen pellostalonsa maalla.

Muinaiskaluja sanotaan niinkään löydetyn Ratakirstun lahdeltaikin Ala-Villilän alapuolella Pyhäjärven rannalta.

*) Kertomus j. n. e. s. 16.

69. Keihään kärki.
 $\frac{1}{3}$. *)

70. Keihään kärki
Jaakkolasta. $\frac{1}{4}$.

71. Keihään kärki
Yläjärven Mikko-
lasta. $\frac{1}{2}$.

*) Katso lisäyksiä kirjan lopussa.

Muuten on paikalla ennen mestattu. — Pastori A. Helenius, kotoisin Pirkkalasta, kertoi kerran antaneensa tunnetulle Gottlund'ille rauta-aseita, löydettyjä Viholan niemeltä — paikkaa tarkemmin mainitsematta, — jolta alalta myös ihmisluita ja „sotamiehen nappia“ oli puheen mukaan saatu. Nämmät löydöt saamme kenties todenmukaisemmin asettaa yhteyteen nuijasodan muistojen kanssa Nokiasta, joista edempänä kerrotaan.

Että Pirkkalassa jo pakanuuden aikana saattoi kuuluisia tekoja tapahtua, sen taidamme uskoa mahdolliseksi edellä kerrottuihin muinaistieteellisiin teko-asioihin katsoen. Siihen viitannee sekin taru, jonka mukaan Kaarilan maalla olevassa paikassa, jota sanotaan Suostumusvuoreksi, kolme suomalaista kuningasta olivat tehneet liiton, ja sentähden luullaan vuoren saaneen saanotun nimensä *).

Wik'in ja Maatialan kartanojen välillä kohoaa vainion ja Pyhäjärven välisellä tasanteella 16 jalan korkuinen kaartion (= kon ruots.) tapainen kumpu, jota toiset sanovat *Junkkarin mättääksi*, toiset *Juntturin mäeksi*. Tästä kerrotaan, että kansa pakanuuden aikana kokoontui siihen kauppa hieromaan ja uhraamaan jumalilleen. Professori Gaddkin kertoo menneellä vuosisadalla painetussa kirjassaan **), että tässä uhrattiin ennen muinoin suomalaiselle jumalalle „Junkkarille“. Ja vielä kuulin usein kansan puhuvan, että kristinusko oli tältä mättäältä ensin saarnattu pakanallisille Pirkkalaisille ***). Tämä usko oli, niinkuin Pirkkalan Leukuun isännän äiti-vainaja aikoinaan tarinoitsi, paikkakuntaan ensin tuotu Turusta siihen aikaan, kun Birger Jaarli

*) vrt. Uusi Suom. 1879 n:o 116 lisäl.

***) Satacunda s. 11; vrt. Suomi II: 2 s. 134.

****) vrt. Kertomus etc. Carlsson s. 36.

rakennutti Hämeenlinnan. Jo tästä uteliaana, antaisiko erityinen tämän kummun tutkiminen mitään valaistusta näille tarullisille tiedoille taikka taidettaisiinko sen kautta päästä selville siitä, onko myös ihminen ollut avullisna kummun muodostamisessa, päätin, poikkeuksena ohjelmasta, paikalle toimittaa jonkun maanmuodostuksen tutkijan. Tämän tutkimisen suoritti hra K. Hj. Gylling, ja hänen sen johdosta annetun kertomuksen tahdon tässä kokonaisuudessaan julaista. Se kuuluu näin:

„Herra A. O. Heikel'in kehoituksesta allekirjoittaneelle olemaan avullisna tarkastaessa erään Pirkkalan pitäjäässä löytyvän ja arkeologisesti merkillisen maakummun luonnon laatua saavuin minä 4 päivänä elokuuta 1879 määrättyyn paikkaan, jonka tarkastuksesta allamainitut havainnot antakoot kertomuksen.

Paikkakunta, jossa tämä Juntturin mäeksi nimitetty kumpu tavataan, on keskikokoinen, pitkänpuolinen tasanne, jota pohjoisesta rajoittaa idästä länteen käyvä vierinkivisoraharjanne ja etelästä Pyhäjärvi. Tasanteesta kohoopi kumpu noin 16 jalkaa, vaan Pyhäjärven pinnasta lukien nousee sen huippu 39 jalan korkeuteen. Tasanteen kerrosjaksossa havaitaan 1 1/2 jalan syvyyteen pienimuruista keltaisen ruskeata osittain kerrostunutta hiekkaa (glacialihiekkaa), ja heti sen ylipuolella kerrostumatonta harmaata peltosavea; molemmat nämät maalajit pistäyvät ohukerroksisina hieman matkaa kummun rinteille. Itse kumpu on muodoltaan kaartion tapainen, sen koillis-, läntis-, kaakkois- ja eteläpuoliset rinteet hienosti tasoitetut. Kummun sydänrakennuksen muodostavat pystyyn kohonneet liuskakivikerrokset. Tämä liuskakivi on paikkakunnalla yleinen, ja N. L. Åkerblom'in *) mainitsema saviliuska, joka rikkikiisuperäisyytensä

*) N. L. Åkerblom: „Bidrag till Tammerfors traktens geognosi“; Bidrag till kännedom af Finl. nat. o. folk. Vihko XXI s. 124.

vuoksi vapaasti joutuu rapautumistilaan, jolloin rauta vapautettuna rikkikiisusta muuttuu rauta-oksiidihydratiksi, suoden koko rapautumisjoukolla tummanruskean värin. Tämöistä rapautumisen kautta syntynyttä ainetta onkin se multapäällyys, joka vaipan tapaisena peittää kummun kalliorungon, ottamatta lukuun sen ylimmäistä lakea.

Kuten yllämainitusta voipi huomata, täytyy siis täydellä syyllä otaksua, että luonto itse etäpäässä ja suurimaksi osaksi on ollut vaikuttavaisena kummun saattamisessa nykyiseen muotoonsa. Ainoa seikka, joka saattaisi antaa jotakin perustetta kansan taruissa löytyville kertomuksille, joiden nojassa voi pitää luonnollisena asiana, että ihminkin kummulla harjoitettujen pakanallisten ja kristillisten menojen kautta olisi ollut osallisena sen äsken kerrotussa muodostamistyössä, on kummun myöskin etelärinteinen tasoitus sekä ylipäänsä sen Pyhäjärven puolisten rinteiden hiljakkainen ja hienotasainen kallistuminen ympäröivää tasannetta kohden. Jos nimittäin kohtakin voidaan pitää kummun koillis-, kaakkois- ja läntispuolisia rinnetasoituksia jääajan vaikuttamina, tulee kuitenkin tuo äsken mainittu eteläpuolinen rinnetasointu vaikeaksi selittää, ellei saa otaksua, että joku muu voima kuin luonnon, on ollut vaikuttamassa saadaksensa tätä usein mainittua kaartiontapaista rinnetasointusta ulottumaan edemmäksi etelää kohden. Samaten voisi mainita, että, mitä erittäin koskee tässä huomautettujen muiden rinteiden pintatasoituksia, ne näyttävät olevan liian huolelliset voidaksensa olla yksinomaisesti luonnon aikaansaamia. Puolestani olisin siis taipuvainen pitämään Juntturin mäkeä ja sen nykyistä muotoa luonnon ja ihmisen yhdistettyjen vaikutusten tekona“.

K. Hj. Gylling.

Kummun muodostumisessa oli siis kertomuksen mukaan muukin voima, kuin luonnon, ollut vaikuttamassa. Jos tässä

on aikoinaan oltu sellaisissa toimissa, joista taru kertoo, niin se seikka parahiten antaisi tälle geologilliselle selitykselle selvitystä. Maan muodostuminen ja muinaishistoria antanevat siis tässä tuetta toisilleen, jonka tähden taru tuntuu vielä todennukaisemmalta.

Yhteydessä Juntturin mäen kanssa kerroin jo Leukuun vanhan emäntä-vainajan muistoja Birger Jaarlin ajoilta. Kuitenkin ei tarukaan kertonut hänen pitkin tätä vesistöä maahan tulleen. Hän oli myös tarinoinut *lappalaisista*, että pirkkalaiset kävivät heitä Pohjanmaalla veroittamassa. Pari muutakin tarua lappalaisista kuulin jälkeempään Sahalahdella henkilöltä, joka oli kotoisin Pirkkalasta. Olen jo julaisnut nämät tarinat Tampereen Sanomissa 1879 n:o 83, jonka vuoksi, kosk'ivät suorastansa koske mitään muinaisjäännöstä, ne ainoastaan täten tässä mainitaan.

Yläjärvi.

Keihään kärjen (kuv. 71), löyd. Mikkolan talon maalla Yläjärven kylässä, lahjoitti muinaismuistoyhdistykselle ylioppilas Hj. Sillman.

B. Kristillisyyden aika.

Pirkkala.

Ennenkuin Pirkkala sai oman kirkkonsa, oli tarun mukaan täältä, samoin kuin Vesilahdelta, Tyrväältä y. m. seuduilta l. yhteensä 14 nykyisestä seurakunnasta käyty Karunkirkossa, joka siis koko itäisessä Satakunnassa mukana oli vanhin. Sen jälkeen rakennettiin ensinnä kirkko Pirkkalaan, joka arvellaan vanhimmaksi seurakunnaksi tässä kihlakunnassa *).

*) vrt. Åbo tidn. 1791 n:o 21. Borgå blad. 1839 n:o 43 ja Carlsson etc. s. 11.

Vaikka parhaimmat ja enimmät muinaisjäänökset ja löydöt tavattiin, niinkuin edellisistä kertomuksista huomattiin, Pyhäjärven länsipuolella, lienee sen ympäristön vanhimpia kyliä, milt'ei vanhin, kuitenkin Pirkkalan kylä, — jossa Kierikka kehuttiin vanhimmaksi taloksi. — Kylä on järven itäisellä puolella, ja ei myöskään tykkänään puuttunut muinaismerkkiä (s. 52). Siinä kylässä olivat Pirkkalan vanhimmat ja ensimmäiset, puiset kirkot.

Se kirkkopiiri, jolla tässä kirkossa oli yhteinen keskuutensa, oli hyvin avara sittenkin kun Wesilahti, Lempäälä ja Kangasala olivat siitä eronneet, (joka, niinkuin jo edellisessä näimme, tapahtui aikaisin keski-ajalla), ja ulettu kauksi Pirkkalan nykyisten rajojen ulkopuolelle. Pyhäjärvenkin kerrotaan nimensä saaneen siitä syystä, että sitä pitkin sekä järvitse että maitse kulki aina pyhinä suuria väkijoukkoja. Saattaa nimi kuitenkin olla vanhempikin. Edellä muita ovat paljon muistoja jälkeensä jättäneet ne matkustajat, jotka tulivat Näsijärven tienoilta, sillä nämät seudut pysyivät enimmän aikaa kirkollisessa yhteydessä Pirkkalan kanssa. Heidän oli Pyynikin ja Piispan välillä kuljettava maamatkaa — sillä luonnollisesti matkustettiin järviä niin pitkälle, kun päästiin — poikki sin harjun, joka erottaa Näsijärven ja Pyhäjärven toisistaan. Tähän kuuluvista seikoista, „ruumiin puntarista“ s. o. tiestä, jota pitkin ruumiita kuljetettiin taipaleen poikki, Hiitten haudasta Pyynikin harjulla, josta „Piispan piru“ otti lapiollisen maata paiskatakseen Harjun kirkon päälle (josta edempänä), Hiitten ja muista Pyhäjärven saarista sekä niihin liitettyistä taruista on jo usein kirjoitettu, jonkatähden emme tässä tarvitse näitä asioita ja tarinoita uudelleen kertoa *).

*) Kso e. m. Satacunda, Gadd, s. 10, 11. Finland, framstaldt i teckningar. Z. Topelius; s. 129 ja 135. Kertomus etc. Carlsson s. 12, 47 y. m. Tamp. San. 1879 n:o 83.

1600-luvulla tehtiin Pirkkalan pitäjäästä kaksi seurakuntaa siten, että, Ruoveden, Keurun ja Messukylän eri seurakunniksi eroitettua, toinen osa jäi emäseurakunnaksi, toinen, Harju-niminen osa yhdistettiin nykyisen Yläjärven kanssa kappeliksi, joka sai oman kirkkonsa. Vasta v. 1780 Yläjärvelle rakennettiin eri kirkko (itsenäiseksi kappeliksi se eroitettiin myöhemmin), joka paloi v. 1842, minkä jälkeen nykyinen tehtiin. Pirkkalan uusi kivinen kirkko valmistui v. 1838, ja oli arkitehti Engel siihen antanut piirustuksen. Sekä Harjun että emäseurakunnan vanhat Herranhuoneet revittiin maahan v. 1858 ja niitten jäännöksistä pystytettiin sittemmin Pirkkalan kunnan ensimmäinen vakinainen kansakoulu edellisen viereen.

Niinkuin Pirkkalan kirkolle Pyynikin harjun poikki, kävi myös Harjun kirkolle aikoinaan vakinainen tie Yläjärveltä suoraan n. k. Kalevan kankaan ylitse. Sen keskikohdalla Piispalan Provastin ja Tohlopin Nepilän rajalla löytyy paikka, nimeltään *Keräjän törmä*, jossa kärmeitten sanotaan ennen keräjiä pitäneen *). Kävin törmää katsomassa. Pari miestä sattui olemaan metsässä hakoja ottamassa. He näyttivät mainitun törmän, jossa muiden puiden keskellä suurempi mänty ennen oli ollut tuntomerkkinä, mutta ukkosen särkemänä ja poikki hakattuna näkyi siinä nyt ainoastaan lyhyt tyvi. Ympäristö on tykkänään luonnon alkuperäisessä vallassa ja metsäistä louhikko-kankaan selkää. Vähän matkaa puusta osoitettiin meille suurempi kivi, jota kutsutaan Keräjän kiveksi, mutta ei siinäkään, eikä sen läheisyydessä ollut mitään erinomaista nähtävänä. Luultavin onkin, että jylhä ja ylt'ympäri asumaton seutu tuntui matkustavista kolkolta, jotta mielikuvitus sinne asetti kauhistuttavia eläimiä

*) vrt. Kärmeitten keräjistä Sodankylässä M. A. Castren: „Re- och Forskningar“ I: 67.

asumaan, keräjiä pitämään ja ihmisille paha tekemään. Niinpä kerrottiin kärmeiden kerran muka ajaneen takaa rakuunaa, jonka saavuttivat Killerin kiven luona Raholan maalla liki Willilän taloa, missä rakuuna pelastukseksi heitti takkinsa kärmeiden päälle. Keräjän törmä ja kivi olisivatkin, näihin seikkoihin yksistään katsoen, muinaishistoriallista merkitystä vailla. Kuitenkin on meidän muistaminen, että toinenkin taru, kuin edellä kerrottu, tunnetaan tästä paikasta, nimittäin menneeltä vuosisadalta *); sitä meidän tuskin sopinee mitättömäksi selittää. Sen mukaan käytiin tällä törmällä oikeutta lakien nojassa, jotka olivat puuhun piirrettyinä, ja koetettiin arvalla saada murhaajia ilmi. Siis Keräjän törmäkin lienee monta tapausta nähnyt muinaisina aikoina. Ja täytyy kenties tästä päättää tämän tien käyttämisen Harjun kirkkoa vanhemmaksi sekä että sitä viljeltiin Pirkkalan vanhaankin kirkkoon tultaessa maamatkaa Näsijärven läntisiltä seuduilta Pyhäjärven raannoille, joilta veneillä mentiin toiselle puolelle. Toiselta puolen on vanhanaikuisia oikeudenkäynnin- ja keräjätapoja saattanut viimeisiin vuosisatoihin asti säilyä kansan tavoissa. — Harjun kirkon aikaisempia muistoja lienee sekin tarina, joka osataan kertoa Äijänahteesta Yläjärvellä, jossa Keuruulta tuotu ruumis rupesti niin paljon painamaan syystä, että Pirkkalan kellot jo alkoivat soimaan, ennenkään kirkolle oli ehditty, jotta sen täytyi siihen haudata. Tämän perästä on paikalla nähty aaveita, hevosen valjat laukevat, eikä pääse eteenpäin, joll'ei katso kuolaimen renkaan läpitse mikä esteenä lienee. — Mutta palatkaamme itse kirkkoihin.

Pirkkalan vanhimpain kirkkojen asemalla ei näy enää paljon muuta, kuin kirkkopihan vallit. Jaakko oli niiden nimi. Tarinoidaan ensimmäisen rakennetuksi vasta siihen

*) Satacunda. Gadd. 1751 s. 11; vrt. Suomi II: 2 s. 134.

paikkaan, johon kulkemaan pantu härkäpari, kun ei tästäkään rakennusriidasta muuten sovittu, pysähtyi. Paikka oli ennen isoina vesivuosina saarena, jotta hautoihinkin tuli niin paljon vettä, että täytyi piikillä painaa arkut alas veteen. Pirkkalan tässä paikassa viimeiseksi olleen sekä sen muitenkin kirkkojen muodot ja muistomerkit on Carlsson *) hyvin tarkkaan selittänyt, minkä vuoksi aiomme ainoastaan lyhyesti lisätä muutamia seikkoja, joihin esitettävä kuva liittyy.

Entisen Harjun kirkon kivivallien piirissä löytyy sen kohtalon tähden, josta äsken kerrottiin, ainoana jäännöksenä korkealla paanukatolla varustettu *sukuhauta* (kuv. 72), joka sanotaan menneeltä vuosisadalta tunnetun ja Pirkkalassa syntyneen professori P. A. Gadd'in teettämäksi. Vuosiluku 1785 on pantu sen katolla olevaan ristikkoon. Tämä hauta kutsutaan muuten „Harjun karmiksi“. Harjun hautausmaan s. o. entisen kirkkopaikan vieressä olevan kansakoulun lakassa näin toisen Harjun kirkon vanhoista kelloista, joka on hyvin pieni, suusta $\frac{1}{2}$ kyyn. läpimitaten. (Toinen paloi Yläjärvellä 1842). Samassa lakassa säilytetään myös puuhun leikattu Vapahtajan kuva ristineen sekä vanha saarnatuoli maalauksineen ja puunleikkauksineen, nähtävästi 1600-luvulta. Paitsi sitä on Pirkkalan seurakunta Assessori G. A. Spåren toimesta lahjoittanut yliopiston museumille 4 lasimaalausta, jotka kaunistivat Harjun kirkon akkunaa. Niissä kuvataan sittemmin Käkisalmen maaherra Patrik Ogilvie'n, hänen puolisonsa Katharina Böcklar'in ja tyttärensä Margaretha'n ynnä Elisabeth'in vaakunat **), jotka kuvat ovat vuodelta 1651. (Hän omisti, paitsi muita kartanoita muualla, silloisessa Harjun seurakunnassa Teevalan).

*) Kertomuksessaan Pirkkalasta etc. s. 117 eteenpäin.

**) vrt. Kertomus etc. Carlsson s. 74 ja 122.

Tästä huomataan kuinka köyhä Pirkkala on kirkollisista muinaismuistoista. Keskiajalta ei ole mitään! Ensimmäinen kirkko hävisi kenties vuosisatoja takaperin, sen kaikki jäännökset, pienet ja suuret, ovat tykkänään kadonneet. Se on ikäänkuin historian kosto sille maineelle, josta tarut ja jotkut kirjalliset lähteet tietävät muistella pirkkalaisten kuuluisista lappalais-seikoista pakanuuden ja keskiajan ajoilta.

Niinkuin tunnettu on, onnistui Klaus Fleming Nokiassa v. 1596 ja 1597 välivaiheella hajoittaa ja lyödä Pohjanmaalta tulleen talonpoikaisen sotajoukon, joka oli tehnyt kapinan hänen ja hänen sotamiestensä tylyä väkivaltaa vastaan ja josta kapinasta kuuluisa nuijasota sai alkunsa. Tarujen mukaan olisi Nokian tienoilla useassa kohden tapeltu, niinkuin jo Carlsson usein mainitussa kirjassaan kertoo *). Vielä syksyllä 1878 oli kartanon puutarhasta löydetty osia ihmisten pääkalloista. — Tuo laakakivinen patsas Nokian puutarhassa, joka löytyy kuvattuna Carlsson'in kirjassa (s. 53), nähdään vielä kummituksena, kun sen kirjoituksia ei ole osattu selittää **). Tuomari A. Törngren'in antaman tiedon mukaan oli se alkuperäisesti ollut toisen verran suurempi, kuin nykyään. Työmiehet sen särkivät ja toinen puoli pantiin pirtin l. tuvan kiukaasen, jossa Gottlund lienee sen nähty. Tarun mukaan oli sen alle tiilistä, joista viimeisiin aikoihin asti on nähty kappaleita, ja ruukilla rakennettuun

*) Kertomus etc. s. 15 ja 54, jossa luetaan, että muutama niittu Nokian vieressä vieläkin sanotaan „hautausmaaksi“.

**) vrt. Lagus: „Finska adelns Gods och ätter“; s. 45, jossa hän selittää kuvan näin: „en lilja äfvensom en ring med 2 förenade händer, och på hvardera sidan en lilja“? — Kso Finlands Allm. Tidn. 1857, n:o 186 ja Suomi II: 2 s. 132, jonka ohessa molemmista kivistä ja tiilistä nähdään kuvia.

hautaan haudattu muinoinen hallitsija (= pirkkalaisten Matti Kurki, jonka arvataan kuolleen jälkeen v. 1277; Carlsson kannattaa myös sitä mieltä). Kuulin toisenkin tarun, jossa aprikoidaan, että patsaan alle haudattu oli ollut Ruotsista kotoisin ja kaatunut nuijasodassa Kalmaan mäellä. — Ihmisen pääkallo, käsivarsi ja käsien luita löydettiin myös Nokian kosken varrella veden ympäröitsämästä saaresta ratas-tietä parikymmentä vuotta sitten rakennettaissa tehtaan kivi-vaushuoneen ja makasiinin välille. Minkä aikuisia ne olivat, on tietysti aivan tietämätön (vrt. s. 53). „Nuijia ja muita sotakaluja“ on muuten löydetty useasta paikasta Nokian virran kumpaisellakin puolella, niinkuin molemmista Kalmaan mäistä, sillä niitä on kaksi samannimistä, toinen Tyrkkölän ja Taipaleen kyläin välillä, toinen Ollilan ja Enolan maalla Korvolan kylässä *); samoin Tuurnin mäeltä Laurilan maalla Korvolassa, josta kuuluu löydetyn kolmisulkaisia „sotapiikkiä“, Mahlajan mäestä Uotolan ja Sipilän välillä Haaviston kylässä y. m. paikoista. — Että kaikki nämä seikat kuuluivat nuijasodan muistoihin, se ei liene todenmukaista, sillä näillä paikoin muistetaan sitä ja tätä muistakin Suomen myöhemmistä sodista; mutta kosk'eivät varsinaisesti koske tähdellisempiä muinaisjäännöksiä, on tässä kenties tarpeeksi viitata toiseen paikkaan, jossa ovat luettavina **).

1808—9 vuoden sotaa muistuttavat „patterit“ ansainnevat tässäkin tulla puheeksi. Ne ovat Piispalan kylässä. Yhdet on tehty Hyhyn Simolan maalle; toiset Provastin alueelle Pyhäjärvelle päin, kolmannet Piispalan yhteiselle maalle, jossa ennen sanotaan olleen „markkinaplassin“, (sitä ennen oli se Harjun kirkon vieressä). Nämät viimeksi-

*) vrt. Satacunda, Gadd s. 11; Carlsson etc. s. 14 ja 15 ja Tamp. San. 1879 n:o 83.

***) Tamp. San. 1879 n:o 83.

mainitut olivat suurimmat ja parahiten säilyneet; 3 puolelta varustetut lähes 30 askeleen pitkällä vallilla, ja neljäs sivu kaupunkiin päin oli avonainen. Näiden patterien tarkoitusta taidamme arvata siitä, kun tiedämme, että venäläisellä osastolla oli kortteerinsa Tampereella suomalaisten peräytymisen jälkeen Pohjanmaalle. Mutta kun meikäläiset tunkivat venäläiset yhä enemmän takaisin, läheni vaara Näsijärven ja Ruoveden seduilta, joista mainiot Ruuth ja Spooft levittivät pelkoa Tampereelle asti. Tähän aikaan ja tätä vaaraa torjuakseen rakensivat epäilemättä venäläiset nämät patterit.

IV. Messukylä.

A. Pakanuuden aika.

Kiviaika.

Koska Messukylän toinen kylki ulettuu aina Pyhä- ja Näsijärvien rannoille asti, taidamme jo sen johdosta, mitä Pirkkalan ja Yläjärven vanhuudesta olemme havainneet, odottaakin, että Messukylän tämänpuoliset seudut olivat samoihin ikivanhoin aikoihin, kuin nekin, ihmisten asuttavina. Tämä arvelu saa vahvistusta siitä seikasta, että rautatietä rakennettaissa *kivinen meiseli* (museumissa n:o 1786, jonka lähetti sinne Hatanpään omistaja maisteri C. G. Idman vainaja) löydettiin Hatanpään maalla kyynärän syvyydestä. Tätä todistanevat myöskin ne *kiviset työkalut*, jotka provastinna Wallenius tohtori E. Aspelin'in kautta (muun muassa) lahjotti muinaismuisto-yhdistykselle. Ne alivat 4 *kiviasetta*, nimittäin: 2 *talttaa*, joista toinen suuri onsitaltta, *vasarakirveen terä* ja *nuolen kärki* (kenties uudemmalla ajalta), kaikki löydetyt „Hatanpään puolella lähellä Pyhäjärven rantaa“. Siihen viitannee myös se *poikkikirves* punertavaa kvartsiitti-

liuskaa, muodoltaan säännötön (vrt. Kertomus Hauhon kihlakunnan muinaisjään. kuv. 8), jonka eräs tyttö uideksaan lyösi Kylänjoesta Takakuhdan kylässä; sen ostin.

Jäännöksiä tuntematonta ikää.

Tämmöisellä korkealänteisellä vuori- ja harjumaalla, kuin Messukylä suureksi osaksi on, ei tarvitse toivoakaan löytyvän paljon muinaisjäännöksiä; emmekä täällä keskellä pitäjästä semmoisia löytäneetkään. Tiedusteltuamme erästä Lapinlinnaa muutamalla saasella Näsijärvellä, saimme tosin tietää, että joku Lapinsaari niminen paikka löytyy liki Tassasen taloa Niihaman lahdelmassa, mutta ett'ei siinäkään ole muuta kuin pieniä karia *). Taruja tästä paikasta oli kyllä joskus kuultu, mutta ei niitä enää muistettu. Myös sanottiin muutamalla Näsijärven saarella olevan n. k. „lappringar“ s. o. kivisiä, kehänmuotoisia rakennuksia, jotka arvatavasti olivat olleet lappalaisten kodan perustuksia. — Lassinlinna-niminen ja kolmatta sylvä syvä luola sanottiin olevan sekin jollakin Niihaman lahden saarella, mutta ei siinäkään oltu huomattu mitään erinomaista.

Kerrottakoon myös tässä mitä ennen sanottu Kaufmann Pietarista kirjoitti: „Tampereen kosken suulla olevalla Myllysaarella oli 1860-luvulla jäännöksiä kivitörmästä saaren pohjoisella niemellä; samoin vuorihuipun keskellä kivipanos pienistä kivistä kahden jalan leveyttä ja kolmen jalan pituutta, sekä sammaleen alla kivien välissä puuhiiliä. — Naisentlahden sahan rakentamisen aikana havattiin sen läheisyydessä pienempi kumpu järveä kohden jyrkästi kohoavalla vuoritörmällä. Kummun keskellä oli kaksi toisiansa vastaan asetettua laakakiveä, kumpikin noin kahden jalan leveydestä, ja niiden alla kasa hiiliä ja poltettuja luita, joista

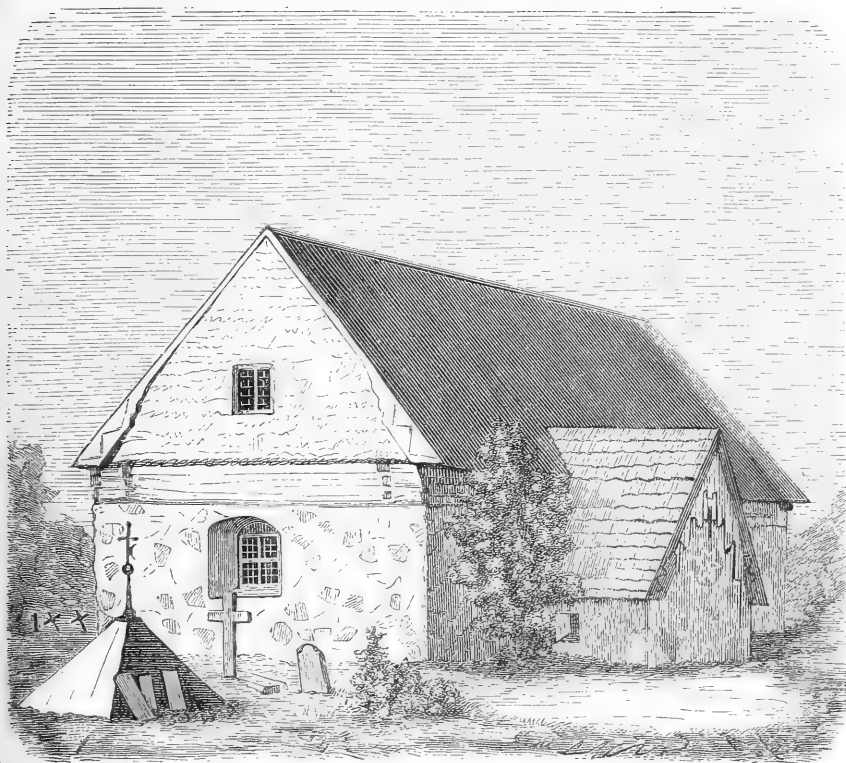
*) Åbo tidningar'issa 1778 s. 143.

Firkkala.

72. Harjun karmi.

Messukylä.

73. Messukylän vanha kirkko.

kuitenkin jääköön sanomatta olivatko eläimen vaiko ihmisen. Kivet otettiin tästä pois sahaa rakennettaessa“.

Myöhempi rauta-aika.

Suomalaisten pakanallisajan muistona ja kauas ulettuvan kaupan tuomana pidettäköön *arapialaista rahaakin*, löydetty eräästä pellostä liki Tamperetta, ja josta professori Geitlin vainaja kirjoitti tiedeseuran kirjoissa *).

Myös on yksi *kirves*, löydetty Tampereen koskelta, ja pakanuutemme aikuista nuotoa, museumille saapunut. *

B. Kristillisyyden aika.

Taru sanoo Messukylää vanhimmaksi kyläksi tässä pitäjäässä: Ensimmäiset asujamet olivat sen mukaan tulleet Pirkkalasta. Niitten huhtamaita oli nykyisen Takahuhdan paikkeilla, josta kylän arvellaan nimensä saaneen. Vasta v. 1632 tuli Messukylä emäseurakunnaksi, mutta jo sitä ennen kävivät papit Pirkkalasta, jonka hallitus- l. veropitäjänsen se kahtena neljäskuntana (Messukylän **) ja Takahuhdan kuului, täällä messuja pitämässä ***) (siitäkö Messukylän nimi?) ja lapsia ristimässä. — Pirkkalan vanhinkin kirkko oli puusta, josta se kutsuttiin puukirkoksi; mutta Messukylän kirkko (kuv. 73) tehtiin kivistä (alaosaltaan, vaikka yläpuoli seinistäkin on hirsistä, niinkuin kuvasta näkyy), jonka tähden suomalaiset sanoivat sen eroitetuksi Pirkkalan kirkosta „kivikirkoksi“ ****). Nykyinen, arvattavasti ensimmäinen

*) Acta etc. VII.

***) vrt. Carlsson: Kertomus etc. s. 75, josta huomaa että näin oli laita jo v. 1540.

****) vrt. Suomi II: 2 s. 135 ja 136.

*****) vrt. Suomi II: 2 s. 136. Samassa kirjoituksessa s. 138 puhutaan Kalevan kankaasta ja kivistä, jonka heittämällä Kalevan pojat tavoittivat kirkkoa; vrt. myös kantori Helenius'en paikkanimien luettelo muinaismuistoyhdistyksen arkistossa.

mäinen, on 32 kyyn. pitkä sisältä, 16 $\frac{1}{4}$ leveä ja korkeudeltaan 16 k. katon rajaan. Kumminkin sakariston, joka avaruudeltaan on 6 kyyn. joka taholle ja sen katto ristiin holvattu, sopinee pitää rakennettuna 1300-luvulla. Sakaristoa vastaa kirkon toiselle puolelle kivistä — arvaten myöhemmin kuin itse kirkko — tehty toinen ristihaara, jotta tämä kirkko tavallaan on ristikirkko. Arvattavasti kivinen osa kirkostakin on keskiaikuinen. Paavinajan jumalanpalvelusta kumminkin osoittavat täällä pidetyksi ne 3 puukuvaa, jotka ovat 1400-luvun tekoa *) ja kirkossa säilytetään. Jo ennen on seurakunta yliopiston museomille lähettänyt neitsy Maarian katolisaikuisen kuvan, lapsi sylissä (museumin luettelo n:o 1341). Paitsi näitä nähdään vanhassa kirkossa vielä Ristiin naulitun veistokuva alttarin akkunan yläpuolelle seinään kiinnitettynä. Alempana akkunan vieressä on alttarin taulu, maalattu v. 1783. Saarnaatuolilla oli tiimalasi, veistettyjä kuvia ja luikertelevia koristuksia. — Pyramidin muotoinen tapuli oli paikalla käydessäni jo hajotettu.

Myöhemmän aikuisia ovat tässäkin kirkon kellot, joista suurin vuodelta 1839 (siinä olevan kirjoituksen mukaan papin A. Lilius'en, H. R. Aspelin'in, A. J. Svenson'in ja C. E. Inberg'in aikana). Toiseen kelloon on pantu tämä kirjoitus: „Gloria in excelsis Deo. — Doct. Johannes Gezelius Episcop. Aboens. — Ryttnest. Herman Reinholdt Zöogh. — Past. D:nus Gustavus Lilius. Befallningsman Nils Bengtson. Sacellanus D:nus Johannes Mullinus. Caadjutor D:nus Carolus Asp. — Psalm. 122 etc. Anno 1697“. — Kolmannessa

*) vrt. Berättelse etc. s. 4—5 tehnyt E. Aspelin muin. muist. yhdistyksen kehoituksesta tutkimaan tätä vanhaa kirkkoa uuden kirkon rakentamisen johdosta. Kertomus säilytetään käsikirjoituksena saman yhdistyksen arkistossa.

Ternandt'in valamassa kirjoitetaan, että se hankittiin piispa Gezelius'en aikana ja tuomarin C. Detlofson'in, pappien E. Indrenius'en ja J. Mullinus'en toimesta v. 1708. — Uusi kirkko rakennettiin kesällä 1879. Sen kirkon maan sanottiin ennen olleen sotaharjoituskenttänä, jossa nähtiin kreikanuskovaisten ristiäkin. — Kirkonkirjat alkavat vasta v. 1762, syntyneiden, kuolleiden ja vihittyjen luettelot v. 1751, mutta kirkon varain tiliä löytyy jo vuodelta 1696, viinivarain v. 1695 ja tietoja köyhäin kassasta v. 1750. — Pikaisesta katsahduksesta pappilan asiakirjoihin tulin siihen huomioon, että vanhin niistä oli vuodelta 1454 ja koski rajariitoja.

Pyhäjärven ja kirkon tienoilta näkyy asutus ja viljelys levinneen pitäjään kaukaisemmille kulmille; ja sen toisessa päässä tapaammekin verraten vähäisen Kaukaajärven, joka sen vuoksi lienee sille asianmukainen nimi. — Soudeltuamme tämän järven ylitse astuimme Vehmaisten kylän rannalla maalle. Sen ensi asukasten kertoo taru kuitenkin tulleen Kangasalta. Heidän sanotaan silloin lausuneen: „tässä on hyvää vehmasta maata, ruvetaan hakkaamaan kaskea ja tehdään peltoa“. Kävin siellä vanhan talonemännän puheilla. Hän tiesi kertoa kaikellaista tämän kylän vanhemmista vaiheista, joita lienee joutavaa tässä uudelleen kertoa *).

V. Kangasala.

A. Pakanuuden aika.

Kivi-aika.

Taltoa, kvartsiittiliuskaa, löydetty Kuohenmaan uudisviljelyksestä Tiihalan Uotilan maalla; terä kumpaisessakin

*) Katso Tamp. San. 1879 n:o 98. Lisälehti.

päässä; myynyt Tiihalan torppari Wilhelm Lehdesmäki; (vrt. kuv. 6).

Taltta, pienimuruista dioriittia, yksipuolinen terälasku (vrt. kuv. 4); löytöpaikka tuntematon; myynyt talollinen Matti Häkärä Tiihalan kylästä.

Poikkikirves, amfiboliliuskaa; myynyt Talvian l. Nikulan isäntä Tiihalan kylästä Heikki Tuomaanpoika, jonka esillä kalu on ollut monessa polvessa; samaa paksuutta kautaltaan (kuv. 74).

Onsitaltta, pienimuruista dioriittia, jonka sai Orihvedellä ja myi Vääksyn jyvärenki Heikki Kustaanpoika. Tällä taltalla on terä kumpaisessakin päässä (kuv. 75).

Vasarakirves, dioriittia; tavallista raaempaa tekoa, molemmat päät eteenpäin kenossa (kuv. 76); löyd. Kangasalan kirkkomaasta hautaa kaivattaessa 20 vuotta takaperin; käytetty sittemmin kynttiläjalkana kirkonkylän Alkulassa; sen lahjoitti seurakunnan kappalainen W. Pomoell.

Taltta, amfiboliliuskaa, hiottu ainoastaan terän toiselta puolelta (kuv. 77), löytänyt Liuksialan riihenlämmittäjä, itsellinen Wilhelm Matinpoika Böök, niittua kuokkiessaan Herttualan kylän maalla. Sama mies sen lahjoitti ja fil. kand. O. Meurman sen museumille toimitti.

Museumissa ovat paitsi näitä seuraavat Kangasalta ennen tulleet kiviaseet:

Oikokirves, löydetty Kerppolan rusthollin niittupellolla; sen toimitti maist. A. Borenius.

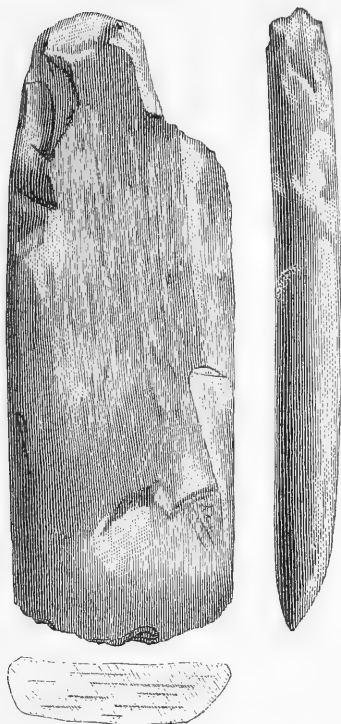
Oikotaltta, löyd. Palon rusthollin maalla (n:o 1991).

Onsitaltta, löyd. Hevossaaren pellosta; lahj. maanviljeliä Henrik Nieminen Ruovedeltä.

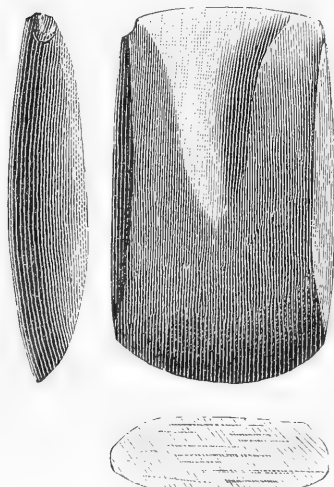
Taltta, löytänyt Kaivannon kanavaa kaivettaessa 7 kynn. syvyydestä prof. A. E. Arppe (n:o 232).

Vasarakirves, toimittanut prof. I. Ilmoni.

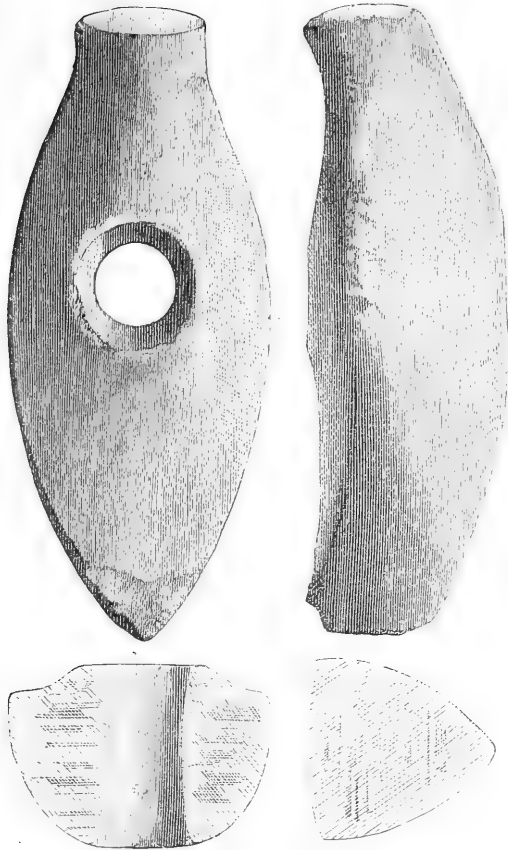
Kangasala.

74. Poikkikirves Tiihalasta. $\frac{1}{2}$.

75. Onsitalta Orivedeltä.

76. Vasarakiirves kirkonmaasta. $\frac{1}{2}$.

Vanhempi rauta-aika.

Nuolen kovasin, kellertävänharmaata kvartsiittiä, löytänyt Humplan torpan pellosta Frantsilan maalla itsellinen Kaarle Matinpoika Hinkasta.

Nuolen kovasin, punaista kvartsia, löytöpaikka tuntematon; myynyt Perttulan vanha isäntä Heikki Ohtalan kylässä.

Nuolen kovasin, kellertävänharmaata kvartsia; löytänyt työmies Kaarle Ollgren vuonna 1872 ennen Vesijärvessä saarena olleen Vataporan maatuneelta niemekkeeltä vastapäätä Vääksyn kartanoa.

Kiinteitä muinaisjäännöksiä ja muita muistoja tuntematonta ikää.

Salon kulmassa sain tiedon kolmesta *kautakummusta*, jotka ovat yhtäläisiä kivikasoja, kuin Lempäälässä ja Vesilahdella kerrotut n. k. lapinkiuukat, ja lienevät Suomen kansaa vanhemmat maassamme. Täällä niiden nimi oli „hiiden hiallinen“, koska hii’et kantoivat hioissaan sittemmin sinne ja tänne pudonneet kivet, joista heillä muka oli aikomus tehdä siltoja niiden kolmen kärjen väliin, joilla roukkiot ovat saman Roineen selän rannoilla. Ensimmäinen löytyy Tontun nenässä l. Hiiden lovessa isohkolla Hautasaarella *). Siitä otetaan paljon teräkiviä, jotka eivät huoli valkeasta. Niistä tehdään myllynkiviäkin. — Olisi kuitenkin paras jättää tämäkin „hiallinen“ kajoamatta ja noudattaa asetusta v. 1666, joka luettiin painettuna v. 1879 vuoden almanakassa. — Toinen on Huhtaniemellä l. Raadonsalon kärjessä. Siitä on myös kiviä muluuteltu alas ja vedetty kiukaisiin sekä muihin tarpeisiin, jotta se nyt on hajalla, vaikka ennen oli yhtenä kasana. — Kolmas röykkiö nähdään Vännilän salossa

*) vrt. Suomi II: 2 s. 138, 139.

Yrjölän torpan maalla n. k. Pirulan nenällä, josta piru kuuluu aikoneen rakentaa silta myöskin takamaille l. Kuohenmaalle, mutta kun ei saatu tarpeeksi väkeä, jätti senkin sikseen. — Toisen kummun vaiheella tapahtui seuraava: „Ennen muinoin, kun vanha ukko Haavistosta vahtasi mettäläisiä haaskalle, tuli jättiläinen ihmisen hahmossa mäelle (kummun yläpuolelle); hän tohti, vaikka oli peljästyksissään, ampua, mutta tuo ei huolinut siitä. Oli suuri, että mies hevosen selässä olisi mahtunut haarain välissä ajamaan. Tämä tapahtui talvisaikaan noin 70 vuotta sitten“.

Matkalla Frantsilan ja Toosilan kulmalle poikettiin vieneen, mutta korkeaan ja kauniiseen Pikonlinnaan Vesijärpessä. Sen alla on järvi linnan korkeimman paikan kohdalla 15 sylvä syvä. Kuitenkaan tässä ei ole minkäänlaisia ihmisten töitten oireitakaan. Siis ainoastaan luonnon linna l. „luonnon viheriöivä ajatus“, eikä koko sen tutkimus ansaitsisi kertomista, ellei se antaisi syytä muistutukseen, ettei tään nimisiä ja tapaisia vuorisaaria saa jättää huomioon ottamatta, sillä ainakin Laatokan pohjoissaaristossa olen nähnyt useissa senkaltaisissa saarissa kivivalleja s. o. muinaisia linnan rakennuksia.

„Jättiläisten pesä“ Toosilan maalla oli Autiolahden mäellä metsässä liki lahtea toista venäjän virstaa talosta, 4 kyyn. pitkä ja leveä, keskeltä vajonnut. Siinä näkyi selvästi ikäänkuin uuninpesän jälkiä, seiiniä, palaneita kiviä ja hiiliä. Lianeekö vaan ollut vanhan pirtin kiuas?

Muston niemessä Muston talon maalla sanottiin myös olevan kivinen, 4-kolkkainen arkku, ja kivien ympäröimä, jotta läjä olisi joka sivulta pari kyynärää.

Jättiläisten luullaan pitäneen asuntoa myöskin Kurun Jaakkolan kalliossa, josta syvä maanalainen läpi muka kulki muutamaaan toiseen kallioon Heikkilän maalla samassa ky-

lässä. — Samoin Rumaniemellä Villikan rannalla sanottiin olevan „jättiläisten pesä“, jota ei kuitenkaan tietty tarkemmin osoittaa. — Lapinsaarella taasen, Mutikon kohdalla, oli puheen mukaan asunut lappalaisia ja yhden heidän tyttäristään sanottiin kuolleen lahnan ruotoon. — Siitä „jättiläisten pesästä“, joka arveltiin olevan jossakin Mäyränvuorella Prinssin talon tykönä, ei näkynyt käydessäni paikkaa katsoomassa, muuta merkkiä kuin suurempi vuorenhalkeema, joka tietysti on luomon tekemä; eikä siis mitään, joka olisi edes viitannutkaan siihen, että tässä olisi ollut joku niistä muinaisjäännöksistä l. raunioista, joita kansan kesken, niinkuin jo usein on huomattu, myöskin nimitetään jättiläisten pesiksi ynnä muiksi. — Sitä vastoin „pesästä, joka sanottiin löytyvän Vattialan kylän kohdalla Kaukovuorella, en taida varmaa tietoa antaa, kun en siellä käynyt. Samalla vuorella sanotaan olevan pirun linkokiven, jonka moni luulee pirun heittäneen Kaukaajärven ylitse pesästään s. o. pienestä luulastaan Hikivuorella (Messukylässä), „jossa piru asui, mutta kun Vattialan ämmä pesi pyykkiä ja kurikalla (l. tappumella) loikki korviin, hän siitä niin suuttui, että paiskasi kiven“. — Piru on muuten kauniilla Kangasalla teuhannut muuallakin. Niinpä oli itse paha väijymässä Pirun kalliossa Ohtolan Perttulan maalla, sillä „siihen kerran vanha nainen vietiin, kun toi sahtia huoneesen, eikä päässyt siitä pois ennenkuin antoi pässin luunaiksi!“ —

Tiihalan kylän maalla näkyy jo kaukaa Prinsin tienoilta ja edellä kerrotulta Mäyränvuorelta suuri, kansan mielestä merkillinen, *Kuujaan kivi*. Se on noin 10 syltä korkea, keskeltä haljennut, jotta iso osa siitä on erillään sylen päässä. „Siinä näki Talvia vainaja kauhean miehen, joka istui kivellä; sen jalat olivat Mullasten vuorella Taskulan maalla. Ei mennyt jalkojen alle, vaan käski menemään pois“. — „Hin-

kasta katosi kerran sikoja ja kun talon isännän oli mentävä kiven sivutse, sieltä rupesi kivistä huutamaan „Hinkka, tule sikas' päitä syömään, kyllä jo kystä_ovat!“ *) — — „Ennen oli Tiihalan kylä yhdessä läjässä, kylki kyljessä niin paljon kuin mahtui. Siitä meni Narinkatu Tiihalan järveen, koska siinä kulki hiidenkin väki. Mölinää ja sälinää oli, kun heidän karjansa kellot soivat. Kerran löi Ollilan renki nuijalla päähän, että humautti. Jättiläinen sanoi vaan: lyö toisten! Eikä tohtinutkaan“. — „Oli ennen Tiihalassa „susivappu“ 1. ihminen, jonka lappalaiset olivat muuttaneet sudeksi suvella. Kun oli paha olla nälässä ja sutena, söi varsoja ja teki muuta pahaa“.

Hämärä on tieto vanhanaikuisesta kirveestä, joka muka oli löydetty Tiihalaisten maalla Kuohemaassa, mutta tarvekaluksi taottu.

Entisiä aikoja, otaksuttavasti niitä aikoja, jolloin uutisasutus leveni uusille seuduille, tarkoittanee tunnettu tarina kolmesta veljestä, jotka ensinnä kävivät asumaan, kukin toisestansa erillään, nykyisissä Leivin, Heponiemen ja Rivun taloissa **). Yksinkertaisella kannalla heidän taloutensa lienee ollut ja vähällä kalustolla saivat askareensa tehdyiksi, koska heillä kuuluu olleen muun muassa ainoastaan yksi seula, joka aina kuljetettiin kivelle, mikä siitä kutsuttiin Seulakiveksi; tästä sen mukavasti löysivät.

B. Kristillisyyden aika.

Kangasala ei liene vanhimpia seurakuntia maassamme. Aikaisempaan keskiaikaan kävivät ihmiset täältä Pirkkalassa asti kirkossa ***). Tarun mukaan oli seurakunnan vanhin

*) vrt. s. 17 Hyssyn kirkko ja piru Lempäälässä.

**) Kso Suomi II: 2 s. 139.

***) G. Allenius. Beskrifning öfver Kangasala församling. 1753; Helsingfors Morgonblad'issa painettu v. 1843 n:o 64—65. Alkuperäi-

kirkko Liuksialan vainioiden keskellä ja kuningatar Kaarina Maununtyttären aikuinen. Mutta vielä menneen vuosisadan puolivälissä Kangasalan kirkon arkistossa säilyneet keski-ikäiset messu- ja käsikirjat todistanevat keskiajalla Jumalanpalvelusta Kangasalla pidetyksi. Allenius tietää kertoa, että Gaudialan (?) kylän luona löytyi lähde, johon keskiajalla oli uhria kannettu. Tomtilassa (?) oli, niin kertoo hän. luostari ollut, josta syystä sen maakin kutsutaan „luostari-
maaksi“; (arvattavasti on se kuulunut johonkin maamme tunnetuista luostareista). Munkinaron piti oleman Ohtolan kylässä. Näitä nimiä en tarkemmin tunne. Varmemman todistuksen siitä antavat kuitenkin ne 16 pyhän veistokuvaa, jotka aikoinaan tehtiin katolista Jumalanpalvelusta varten. Niistä on yliopiston museumille lahjoitettu 8.

Toisista kahdeksasta tietää kirkon kalukirja kertoa seuraava (suomeksi tässä): „4 pyhitään (luettelosta) piispan keräjissä 18³/₉52 tehdyn päätöksen mukaan ja pannaan säilyyn kirkon hautaan (!) ja 4 muuta ovat (kaiketi olkoot) saarnatuolissa kiinni“. Kaunis säilytys! Kosteassa (pappien vanhassa) haudassa l. nykyisessä kirkonkellarissa nämä ynnä „Ristiin naulitun“ kuva tosiaan rehellisesti säilytetään, mutta ovat jo märentyneet melkein kelvottomiksi taidehistoriallisille tutkimuksille. Kirkossa säilytetyt ovat taasen kalkilla maalatut s. o. pilatut.

Siihen taruun siis, joka kertoo Kangasalan ensimmäisen kirkon rakennetuksi vasta kuningatar Kaarina Maununtyttären aikoina *), emme taida ensinkään luottaa **). Olipa

nen käsikirjoitus ei ole enään, niinkuin ennen, Kangasalan kirkon arkistossa. Tästä kertomuksesta ovat useammat tiedot seurakunnan kirkollisista vaiheista 1600-luvulla otetut.

*) Carlssonkin sanoo Kertomuksessaan etc. s. 75 että „Kangasala tietystikin jo v. 1540 oli erityinen kirkkopitäjä“.

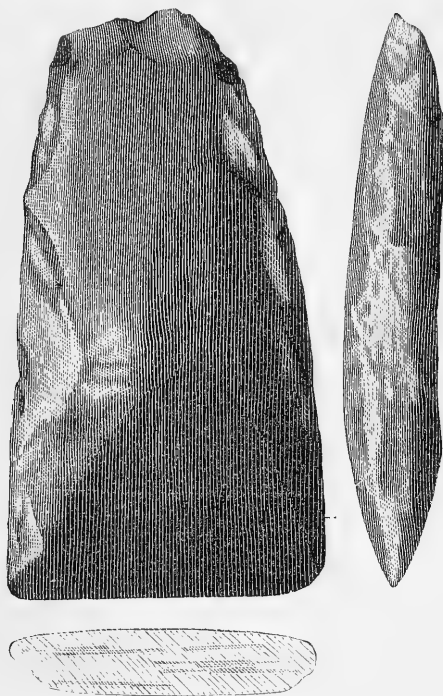
***) Edellä mainitun Allenius'en mukaan. Tämä taru on ken-

asia miten hyvänsä; sen kuitenkin tiedämme, että Kaarina Maununtytär piti huolta kirkon varustamista tarpeellisilla Jumalanpalveluksen kaluilla. Sillä mainitussa „paavillisessa messukirjassa“ oli muistoon kirjoitettu, että kuningatar K. lahjoitti kirkolle: kullatun kalkin, hopiakannun ja 3 kallista messukasukkata. Myös tiedetään, että kirkko muutettiin vanhasta paikasta, „koska kansa sotki peltoa“, nykyiseen paikkaansa 1600-luvun alkupuoliskolla, sillä vasta v. 1650 sanotaan sakariston maalatuksi, mutta kirkon sitä vastoin jo kohta muutoksen jälkeen.

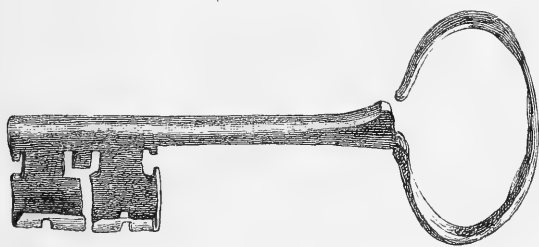
Että tämä Liuksialan kirkko yhtähyvin oli myöhemmin kirkkoon kävijöille avoinna, on meillä syytä otaksua, niinkuin edempänä saamme nähdä. Vaikea on siis sanoa, milloin käsi viimeisen kerran kiersi sitä *avainta* (kuv. 78), joka Liuksialassa talletetaan ainoana muisto-jäännöksenä tästä vanhasta kirkosta. Jos sen vaan vahvasti uskomme, niin saatamme totena pitää, että myös Kaarina Maununtytär on sitä kosketellut. Että se tosiaankin kuului kirkkoon, jossa hän kävi, siihen saamme kenties luottaa.

Muuten löydettiin Liuksialan kirkkopaikasta ihmisten pääkalloja ja kalkkiruukin muruja tuulimyllyn perustuksia tehtäessä. Myöskin kaivauttivat muutamia vuosia sitten tätä myllypaikkaa, joka nyt on sileätä maata, ruotsalaiset tutkijat hrt Retzius ja Lovén, jolloin löysivät ainoastaan lahonneita luita. — Jo tätä ennen oli kartanon pellostalteen otettu *kuolaimet*, jotka kunnallisneuvos A. Meurman antoi tohtori Reinholmille ne Helsingin yliopiston museumille viedä.

ties siitä syntynyt että „kuningatar“ muistoinen kirkkoineen ennen kaikkea haamattaa kansan mielessä; ja että häntä vieläkin muistetaan, todistaa seuraavakin tarina: „Piiroman sanottiin kuningattaren aikoina olleen Liuksialassa seppänä; kulki vettä myöten kerran ja jätti kalujaan saarelle, joka siitä kutsutaan Piirinsaareksi“. Hänen jälkiläisiänsä on nyky-aikoihin asti elänyt seppinä Tiihalassa.

77. Taltta Herttualasta. $\frac{2}{3}$.

78. Avain Liuksialan entisestä kirkosta. $\frac{1}{5}$.

Entiseltään siellä jo on „(n:o 856) 1/4 naulan painoinen ja Liuksialan pellostä löydetty *paino* vuodelta 1718“. — Taru kyllä kertoo Liuksialassa kätketyistä aarteista, jotta sanotaan olevan milloin missäkin kohdassa. Että tällöinen luulo on kansaan levinnyt ei ole ihmiteltävä ajatellessamme sitä komeutta, joka kuningattaren eläessä lienee kartanossa usein vallinnut. Sitä todistaneekin sekin seikka, että Kaarina Maununtyttären aikoina tehtiin suuri asuntorakennus, jaettu 28 huoneeseen, josta vielä menneen vuosisadan keskipaikoilla nähtiin jäännöksiä *).

Kaikki varsinaiset ja varmat, paikalliset muistojännökset Kaarina Maununtyttärestä ovat siis Liuksialasta hävinneet. Tällä ei ole kuitenkaan hänen muistonsa unhotukseen jäänyt. Sillä me tiedämme varmaan sen, että torpan tyttö, onnettomana ja onnellisena kuningattarena, eli ja kuoli Liuksialassa; sen maata hän astuskeli, sen vainioita hän kierteli ja hallitsi siinä rakastettuna emäntänä kansalaisyämme ja alustalaisiansa. Synnyltään itse alhainen kansalainen, korotti hän suuresti alhaisimman kansanluokan arvoa aikoina, jolloin sen ihmisarvosta epäiltiin, ja jätti siten historiallemme ja erittäin Liuksialalle viehättävän muistonsa.

Katsoen siihen, mitä edellisessä on mainittu, näyttää melkein varmalta, että kirkko löytyi Kangasalla jo keskiajalla. Missä sen asema oli, siihen eivät asiakirjat anna tolkkua. Kenties taru on siinä kohden oikeassa, että se tehtiin Liuksialan maalle, vaikk'ei muisto siitä ulotu „kuningattaren“ aikoja pitemmälle. Että niihin todella oli laita, sitä emme taida varmaksi päättää, vaan meillä on syytä semmoiseen luuloon, sillä Liuksialassa asuskeli tarinan mukaan pakanuuden aikana kansamme „muinaisia kuninkaita“,

*) Gadd: Satacunda. Stockholm 1751 s. 10.

samoin kuin Pirkkalan Nokiassakin *). Ja kun monessa paikassa maatumme on huomattu että kristinusko otti rakentaaksensa kirkkoja ensiksi pakanuuden pesäpaikkoihin, niin järki kannattaa tätä tarua. Kaiketi se kumminkin oli puinen, sillä muuten se tuskin olisi saattanut kadota mitään ulkonaisia, näkyviä jälkiä jättämättä. — Siirtykäämme näistä hämäristä seikoista nykyiseen kirkkoon (kuv. 79).

Niinkuin kerrottiin, muutettiin se tahi oikeastaan rakennettiin se kivistä nykyiseen paikkaan 1600-luvun alkupuolella. Vaikka kirkko alkuperäisesti siis on noin puoli kolmatta sataa vuotta vanha, on kuitenkin suuret osat siitä myöhemmän aikuisia. Niinpä luetaan eteläisen ristihaaran oven ja kamanan yläpuolella vuosiluku 1765. joka arvaten tarkoittaa tämän ristihaaran rakennusvuotta. Niinikään on alttaripäädyn ulkopuolella kattovuoliaisten yhdistys- ja päälaudan (muistaakseni) alapäähän piirretty vuosiluku 1767, joka osoittaa että katto rakennettiin uudestaan pari vuotta myöhemmin, kuin kirkko suurennettiin. Lähdemme taasen kirkkoa katsomaan lännen puolella, luetaan suurilla numeroilla kirjoitettuna poikki kirkon tornin kullalta kiiltävä vuosi 1800, niinkuiv tarkka silmä kuvasta voi huomata. Tälle vuosiluvulle antaa seuraava kirjoitus selitystä (missä se tornilla oli luettavana, en näy muistoon panneen, kun kopioitsin sen kalukirjasta): „Hänen Maj:tinsä Kuningas Gust. IV Adolphin 8:a Hallitusvuotena on tämä torni Kirkkoherran M. Joh. Tennbergin toimesta sen 1782 $\frac{12}{3}$ kaatuneen sijaan jällensä ylösrakettu Joh. Ahlströmilda vuonna 1800“. Kangasalan kirkko ei näy siis kaikin puolin seisoneen Pietarin horjumattomalla kalliolla **). — Astumme kui-

*) Gadd: Satacunda etc. s. 11; vrt. tässä kertomuksessa taru Laukosta s. 35, 36.

**) Ennenkuin jätämme kirkon ulkonaisia kohtia sopinee tässä-

Kangasala. .

79. Kangasalan kirkko.

80. „Kirkon avain“ Hykönsalosta.

tenkin, vakuutettuina itse kirkon horjumattomuudesta, sen sisään. Sen avaruus vetää kohta huomion puoleensa, sillä kirkko on sisältä 70 kyyn. pitkä, 26 k. leveä ja 14 k. korkea kattoräystäsen; etelärästi 10 k. pitkä ja 15 k. leveä; pohjoispuolinen ristihaara on aivan lyhyt, sillä sakaristo jatkaa sitä. Kirkkoa valaisee 12 akkunaa. Sen katto on laudoista tehty tynnyriholviksi ja valkoiseksi maalattu v. 1839, jolloin kirkko sisältä, kalukirjan todistuksen mukaan, „kaunistettiin auringoilla“, paikkoihin, joista ruunut riippuvat, raamatun ja kalkin kuvilla muualle katossa. Alttarintaulun, joka kuvaa yrttitarhassa rukoilevaa Vapahtajaa, maalasi majori Johan J. Tavaststjerna v. 1827. „Tämän taulun ympärille“, kertoelee taas kalukirjan tekiä ihastuksella, (tässä suomeksi), „tehtiin v. 1839 kaunis koristus, nimittäin neljä valkoisen marmorin näköisiksi maalattua pilaria, joiden yläpäävät ovat kullatut; näitä korkeampia seutuja täyttää pronssimaalattuja ja osaksi kullattuja kuvanveistoteoksia“. — Enemmän miellyttävää tarjoo kuitenkin saarnatuoli vanhaa aikuisessa puvussa. Olen jo puhunut niistä pyhäinkuvista, jotka eripaikoissa sen pihtipuolilla ja kamanalla varustetussa ovessa nähdään, ja joista yksi kannattaa koko saarnatuolia. Mitä tämän rakennukseen muutan tulee, huomattakoon siitä, että sen muut veistokoristukset, ovat niin yhtäläisiä Wesilahden kirkon saarnatuolilla tavattavien kanssa (vert. siv. 38) jotta nämät taitanee melkein päättää saman tekemiksi. Näiden suhteen saamme tarkan tiedon teko-ajasta, joka tieto siis myös koskee sanottuja Wesilahden kirkon koristuksia,

kin huomauttaa kuuluisasta „verta vuotavasta“ kivistä, joka nähdään kirkon pohjoisessa seinässä vähä matka räystäsen alapuolella ja liikkellä koillista kulmaa. Syynä tähän merkillisyyteen oli tunnetun tarun mukaan viaton tyttö, joka mestattiin sen päällä. Onneton sanoi silloin: „niin totta, kuin minä olen viaton, pitää tämän kiven verta vuotaman“. Onpa tästä tapahtumasta runojakin kirjoitettu. —

saarnastuolin portaiden laidalla, jolla myös nähdään Ille ja Boije-sukujen vaakunat, olevasta kirjoituksesta, mikä tässä suomennettuna seuratkoon: „Assessori Kuninkaall. Turun Hovioikeudessa Satakunnan Keräjäkunnan Tuomari, vapaa-sukuinen Kustaa Ille, Vääksyn ja Prestkullan Herra, on lahjoittanut tämän saarnatuolin Kangasalan kirkolle vuonna 1661“. Mutta arkiston kalukirjassa sanotaan saarnatuoli tuoduksi vanhasta kirkosta. Tämän todistuksen mukaan olisi siis Liuksialan kirkkoa vielä siihen aikaan, kun tämä lahjoitus tehtiin, käytetty kirkonmenoihin. Kuitenkin oli niinkuin äsken kerrottiin, itse kirkko jo muutamia vuosikymmeniä aikaisemmin rakennettu, vaikk’ei se näy niin pian kaikissa sisälaitoksissaan tulleen valmiiksi. — Jos silmämme taasen käännämme toisaalle, niin näemme ensiksi läntisessä parvessa hra Antti Thulén vuonna 1846 tekemät urut. Mutta kun tarkemmin katsomme, näemme selvästi saman lehterin laidassa 4 pientä öljytaulua. Niissä kuvataan kuningatar Kaarina Maununtytär, hänen tyttärensä Sigrid, ja kuninkaat Kaarlo yhdes- (?) ja Karlo kahdestoista. Kalukirja ilmoittaa lisäksi, että ne ovat Sihteerin Johan Fredrik Heldt’in lahjoittamat v. 1854; ja kuuluvat muuten olevan kopioita Ruotsissa löytyvistä näiden henkilöiden muotokuvista *). — Sakaristossa nähdään myös kaksi taulua, joista suurempi, kahteen osaan jaettu, kuvaa alempana Jesuksen syntymistä ja ylemmässä osassaan Kristuksen tivaasen astumista. Porilaisen komppanian sotilaat sen lahjoittivat tultuaan Pommerista kotiinsa seitsemän vuotisen sodan lopetettua v. 1757. Vähäisemmässä ja rikkinäisessä taulussa, erään kapteini Ugglan rouvan antamassa, nähdään

*) Ainakin Kaarina Maununtyttären alkukuva sanotaan säilytetävän Gripsholmin liinnassa, ja sen jälkeen lienevät muut puuhun ja kupariin piirretyt mukailut. Jälkimmäisistä tavataan yksi Liuksialassakin.

Vapahtajan alasottaminen rististä. — Jos vielä tekee mieli astua ylös torniin, niin saamme siellä tietää että molemmat kellot ovat tornia vanhemmat, sillä onnellisesti saatiin ne sieltä pois 3 päivää ennen kun torni ryskähti maahan. Koska niissä olevat kirjoitukset, joista, jos ei järin viisastukaan, kuitenkin on muutamia vähäpätöisiä, pieniä tietoja saatavana, eivät suinkaan vie paljon aikaa, kun vielä lisäksi — harvinaisesti kyllä ovat suomeksi, niin lukekaamme ne lukijan luvalla ja seurassa. Toisessa kellossa luetaan: „Pyhä, pyhä, pyhä Herra Zebaoth, kaikki maa on täynnäs’ Hänen kunniantansa“ — „Tämä Kangasalan Emäkirkon kello on ensikerran haljettua uudesta valettu vuonna 1777; ja toistamiseen haljettua jälleen uudesta valettu vuonna 1848 Maalahden Pitäjäsä M. Svedbergiltä“ — „Niin usein kuin Te minun soivan kuulette, niin muistakat teidän langemustanne vapistuksen kansa, teidän syndejänne pelvon ja vihan kansa, Vapahtajatanne uskalluxen kansa, ja että teidän elämänne todistais teidän Jumalan palveluxenne ja uskonne vilpittömyttä“. „Niin te saatte ilolla kuulla sitä viimeistä taivan kellon ja pasunan äändä: noskat ylös te kuollet ja tulkat duomiolle“. — Toisessa kellossa sanotaan: „Tulkat kumartakamme ja polvillemme langetkamme ja maahan laskekamme Herran meidän Luojamme etén. Ps. 95: 6“. — „Koska Kangasala (-lla) on ollut kirkkoherrana H. M. Tennberg, Kappalaisena H. Juh. Justin ja Pitäjän Apulaisena H. And. Grönlund on tämän Emäkirkon vähemmän kellon vasta uudesta valannut Turussa vuonna 1786 Nils Thunström“. — Toisella puolella paitsi hepreankielistä sanaa, joka merkitsee: „Jumalaa“, seuraa: „Tuokat Herralle Hänen Nimensä kunnia, tuokat lahjoja ja tulkat Hänen esihuoneisinsä. Kumartakat Herra Pyhästä Kaunistuxesa, peljätkät Händä kaikki mailma. Psalm. 96. v. 8, 9“.

Kirkon arkiston vanhat kirjat alkavat täällä tavallista myöhemmin. Niinpä ei löydy vuotta 1708 vanhempaa kirkonkirjaa ja vv. 1715—1729 taasen niitä puuttuu tykkäänään. Mutta tilikirja alkaa vuodelta 1714, siis kestänee se ison vihan aikanakin. Kun ensimmäinen tallella oleva (tuskin vanhempaa ollutkaan) luettelo kuolleista, syntyneistä ja vihityistä tehtiin, kirjoitettiin jo vuosi 1726. Vanhimmat piispan ja provastin keräjäin pöytäkirjat kuuluvat vuoteen 1737. Kirkokokouksen pöytäkirjoja otettiin nähtävästi tehtäviksi vasta v. 1811 j. n. e. Myöhään ja hitaisesti näkyy kirkollinen järjestys pääsneen kuntoon Kangasalla, sillä heikkous ja puutteellisuus ilmaantuu seurakuntalaisten yhteisessä rakennuksessa samoin kuin pappien kirjain pidoissa.

Tässä mainittakoon että riimisauva l. puu-almakka ostettiin Ahtolan kylässä talon isännältä Heikki Perttuselta. Samalla miehellä oli myös kirja, painettu v. 1614 *), joka on piispa Eerik Eerik'inpojan (Sorolaisen) tekemä ja alkaa näin: „Caikille Jumalisille ia hyville Suomalaisille sekä saarnamiehille että sanan cuuliaisille toivotan mine j. n. e.“ Tätä kirjaa ei sen omistaja tahtonut myydä.

Entiseltään löytyy museumissa Kangasalalta: *sapeli* (n:o 1357), jonka aikoinaan omisti kersantti J. J. Backman, kuollut 1810; ja „viinanappu“, jonka toi tohtori A. Reinholm (n:o 1938).

Kuva 80 näyttää *avainta*, joka viidettä kymmenettä vuotta takaperin löydettiin Hykönsalon Mattilan maalla. Kylän kesken se nimitettiin „kirkon avaimeksi“, johon nimeen sen

*) vrt. Oppikirja. Y. Koskinen. s. 191; jossa sanotaan Sorolaisen postilla ensikerran painetuksi Tukholmassa v. 1621. Paikasta ei ole muistoonpanoissani mitään, enkä muista oliko se tähän kirjaan painettu.

suuruus lienee syynä, sillä kirkon olemista muinoin tässä kylässä tämä nimi ei tarkoittanut, vaikka kyllä papinkin kerrottiin ennen asuneen Hykönsalolla, „joka kylä tuli ensinnä asutetuksi, kun saloilla (s. o. Salonkulmassa) ruvettiin asumaan“.

Tähän myös muistoon pantakoon, että usein mainitun Allenius'en kertomuksen mukaan löytyi jostakin „Sarsan syrjässä“ nuijasodassa 1597 kaatuneiden hautoja. En saanut selville missä ne ovat.

VI. Pälkäne ymnä Sahalahden kappeli.

A. Pakanuuden aika.

Kiviaika.

Pälkäne.

Talтта, kvartsiittiliuskaa, (kappale) löydetty Kämmin talon maalla Mälkkilän kylässä ukkosen halkaisemassa männyssä, (jonkatähden se päätettiin muka ukkosen tuomaksi ilmasta); myynyt itsell. Kustaa Hast.

Onsitaltta, kvartsiittiliuskaa; poik. leik. pitkän soikea (kuv. 81); löytänyt sannassa Kostian joen ylisellä suulla Joensuun torpparin poika Kaarle Kustaa Heikinpoika Salminen, joka sen myös myi.

Vasarakirveen teräpuoli, dioriittia, haljennut varsireiän kohdalta, löydetty Kiruun kylän maalla; myynyt nikkari Konstantin Nikander.

Talтта, pienimuruista dioriittia; löydetty Vainion niitulla Myttäälän kartanon maalla; myi Tuomolan lampuodin vaimo Eeva Matintytär; muotoa vrt. Suom. s. as.-al. kuv. 17.

Vasarakirveen varsipuoli, dioriittia; löysi pientaretta kuokkiessaan Maision pellolla Myttäälän puuställin maalla torppari Kustaa Heikinpoika Marttila.

Talтта, rapautunutta amfiboliliuskaa; säännötön (kuv. 82); löysi sama mies, kuin edellisenkin, Vainion niitulla Mal-
lasveden rannalla; löytäjä molemmat myi.

Onsitaltan terä, kvartsiittiliuskaa, löysi leikattaessa Jus-
silan rusthollin pellolla Painon kylässä Petonenän renki Jo-
hannes.

Onsitaltan varsi puoli, ruskeanvetoista kvartsiittiliuskaa,
löytänyt samasta pellosta, kuin edellisenkin, Painon Jussilan
renki Kaarle, lampaita ajaessaan.

Oikokirves, kvartsiittiliuskaa; vrt. Kert. Hauhon muin.
kuv. 32, mutta toisen verran suurempi (kuv. 83); löysi enti-
nen sotamies Blomster Kellolan pellosta Painon kylässä.

Suuren *poikkikirveen* terä, kvartsiittiliuskaa, jonka talon-
tytär Florina löysi Jussilan maalla Painon kylässä.

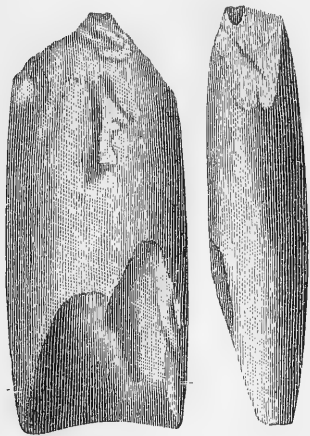
Oikokirves, kellertävää kvartsiittia; terä vähäsen vinossa;
varsi ja teräpuoli yhtä leveät, muuten tavallista muotoa; vrt.
Suom. suv. as.-al. kuv. 17; löydetty Painon kylässä; sen
myi leski Justiina Jarmunen samasta kylästä.

Oikokirves, amfiboliliuskaa; vrt. sekä Suom. suv. as.-al.
kuv. 20, mutta hiominen ei niin huolellinen, että tässä kir-
jassa kuv. 74, jonka Yli Pakkaran talontytär Iita Kustaava
Painon kylästä löysi saman talon pellosta; hän sen myikin.

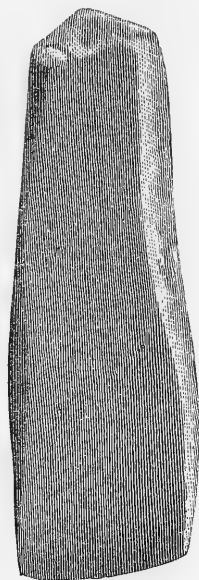
Talтта, amfiboliliuskaa (kuv. 84); löydetty Pakkaran
talon pellolla (samaa kylää, kuin edellinen); sen myi rengin
vaimo Siilia (= Cecilia) samasta talosta.

Poikkikirves, dioriittia, jonka torppari Reinhold Eeri-
kinpoika Mikkola, sen löydettyään Myttäälän kylässä, myi.
Poik. leik. 4-kolkkainen; kulmat pikkusen pyöreät; terän
laskun puoli ei juuri niin leveä, kuin toinen selkäpuoli
(kuv. 85).

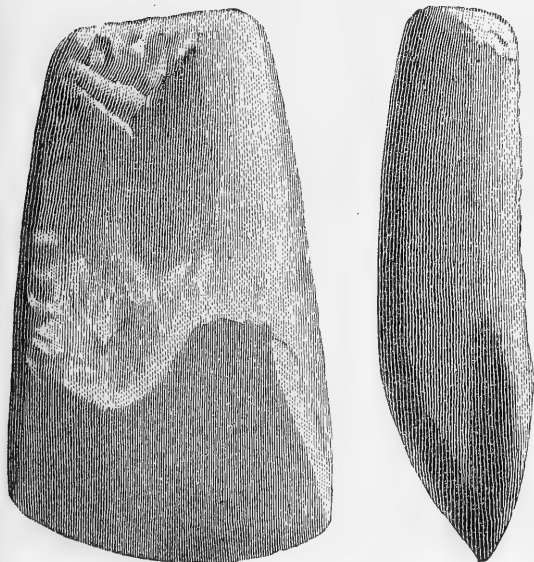
Poikkikirves, pienimuruista dioriittia, saman löytämä ja

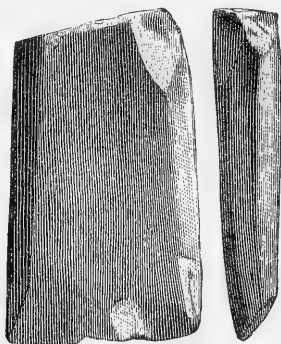
81. Onsitaltta Kostian joesta. $\frac{2}{3}$.

82. Taltta Vainion niitulta. $\frac{1}{4}$.

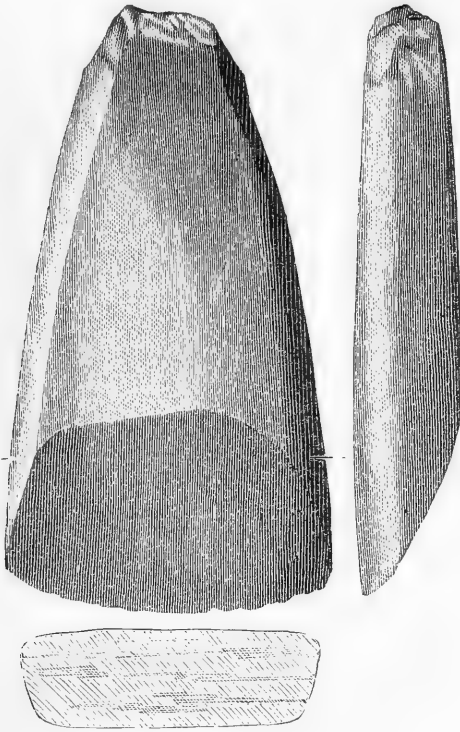
83. Oikokirves Painon Kellolan pellosto. $\frac{2}{4}$.

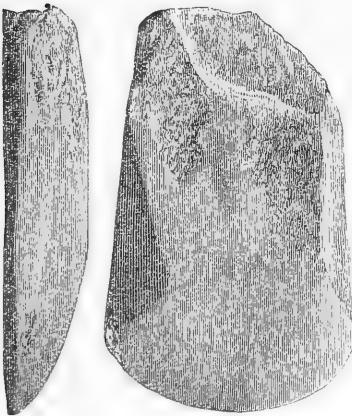
84. Taltta Painon Pakkaran pellosto. $\frac{1}{4}$.

Pätkäne.

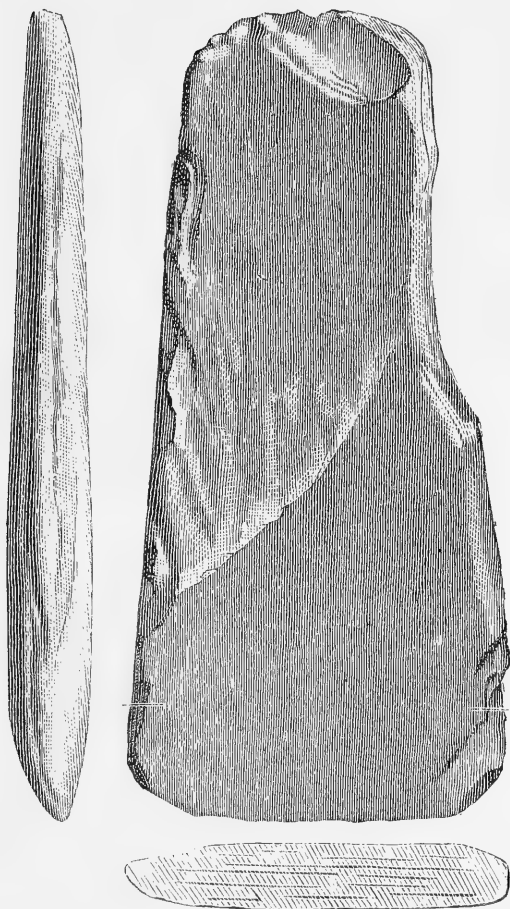
85. Poikkikirves Myttälän kylästä. $\frac{2}{3}$.

86. Poikkikirves Sapon kylästä. $\frac{2}{3}$.

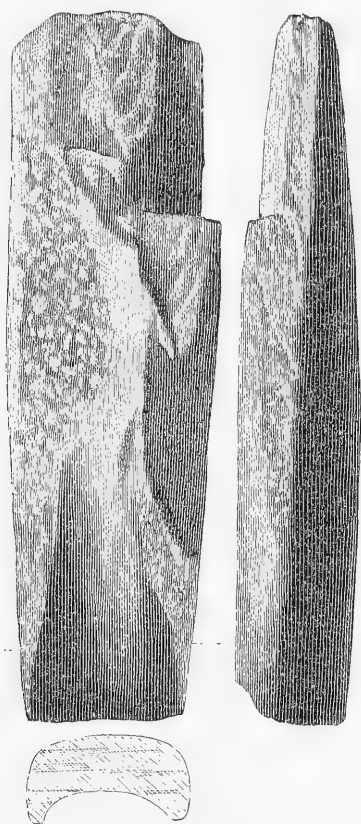

Pälkäne.

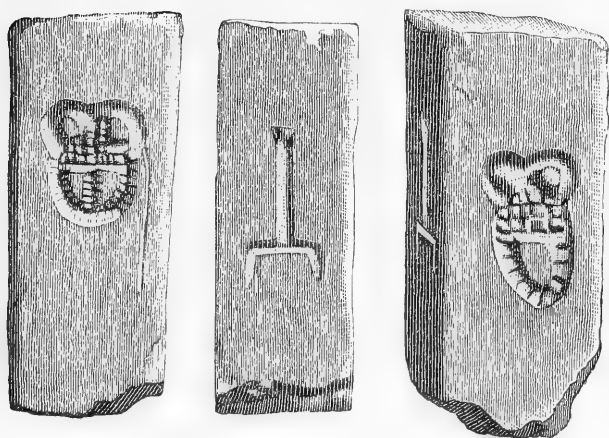

87. Kirves Paskosaareltä. $\frac{1}{2}$.

Pätkäne.

88. Onsitalla. $\frac{2}{3}$.

89. Valin Säaksmäen Mustalahdelta. $\frac{2}{3}$.

myymä, kuin edellinen. Kalu on katkenut pituudeltaan ja levyydeltään.

Onsitaltta, pienimuruista dioriittia; löytänyt Mäkelän talon tytär Amanda Heikintytär Myttäälän kylästä Mallasveden Hausalon saaren vesijättörannalla; vrt. S. suv. as.-al. kuv. 48, mutta kerrotussa kouru ei ole niin pitkä.

Taltta, amfiboliliuskaa löydetty Luopioisissa, ja (Värttinän *kehrä*, kiiltokiviliuskaa, jonka löytöpaikka on tuntematon; molemmat Närin palkollisen Kristiina Tuomaantytären myymät).

Kirveen terä, pienimuruista dioriittia; myynyt Haralan kylän Värilän talon emäntä Anna Liisa, joka sen myös löysi ojaa kaivaessaan Eerolan pellolla Seityeen kylässä.

Poikkikirves, pienimuruista (hieman liuskamaista) dioriittia, löydetty Sapen kylässä; myynyt talollinen Johannes Matinpoika Yli-Uutilasta Luikkalan kylässä; terän laskupuoli epätasainen ja syrjät pyöreät, (kuv. 86).

Onsitaltta, pienimuruista dioriittia; poikki-leikkaus melkein pyöreä; vrt. kuv. 81; ja

Onsitaltta, kvartsiittiliuskaa, katkennut varresta; löytänyt Olkkalan l. Sihvolan talollinen Tuomas Juhonpoika omasta pellostaan Luikkalan kylässä; molemmat hänen lahjoittamansa.

Suuri *kirves*, viheriäisliuskaa; teräpää leveämpi; latuskainen (kuv. 87); myyjä, syytninkimies Wille Heikinpoika Kataja, on sen löytänyt Pinteleen järven Paskosaarella.

Poikkitaltta, pienimuruista dioriittia; edellisen löytämä Ilmoilan selän Saksansaarella (Kuiseman kylän maata). Vrt. terää kuv. 2.

Onsitaltta, amfiboliliuskaa, saman myymä, kuin 2 edellistä; on säilynyt jo vanhemmista ajoista; teräpuoli pikkusen soukempi; (kuv. 88).

(Pieni nelikolkkainen *valin* (kuv. 89), gneisiä, kuuluneen myöhempiin aikoihin; sen on löytänyt talollinen Kustaa Aa-taminpoika Siltanen, Painon kylällinen, Sääksimäellä Mustalahden Sonnan talon perunamaasta.

Pitkänsoikea *kivi* (kuv. 90), yhtä pyöreä kumpaisesta-kin päästä, jonka löysi itsell. Adolf kaivaessaan ojaa Heikkilän pellolla Hatalan kylässä. Hän sen myös myi).

Sahalahti.

Taltta, amfiboliliuskaa; kärjestä pikkusen rikki, syrjät epätasaiset, muuten vrt. kuv. 4 ja 6; löytänyt itsell. Matti Juhonpoika Tursolan kylästä kyntäessään Korpiniemen Mattilan peltoa; sama myynyt.

Poikkikirves, dioriittia; vrt. kuv. 74; löydetty Saariston rusthollin pellosta; myi Kyöttilän vanha isäntä.

Kiinteä muinaisjäännös epävarmalta (pakauuden) ajalta.

Pälkäne.

Kolmas pakauudenaikainen muinaislinna tässä kihlakunnassa on *Kiruunlinna* Heikkilän ja Knaappilan maalla $\frac{1}{2}$ venäjän virstaa Kiruun kylästä. Siihen vie polku maantieltä ja vähää ennen, kun tullaan perille näkyy kivinen aita vuoren rotkossa, jossa polku käy portista sisään. Samoin tavataan kiviaitoja muuallakin vuoren syrjällä. Läntisellä monirotkoisella ja metsäisellä puolella ovat monimutkaiset ravit epäselvemmat. Vuorella kasvaa mäntyjä, haapoja ja koivuja, sen ympäryks on kenties lähes virsta. Sen kolmesta kukkulasta, joista keskimmaisella vähäinen kiviläjä, kenties kivipyykiksi ko'ottu, on avara näköala Pälkäneen vedelle saarineen salmineen, ja toisella puolen siintää Hepojärvi ja Villikka Kangasalla. Eppailan kangas estää Mallasvettä näkymästä. Ja lähellä kulki kolmatta sataa vuotta mainio

Iharin joki. — Linnan rinteellä pulputtaa alinomaa lähde, josta sammasvettä otetaan *), ja jen päällä poltetaan vuosittain helavalkea. Vuoren päivän l. meren puolella aukenee „linnan kammari“, suuri halkio vuoressa ja niin leveä, että ihminen hyvin mahtuu sisään. „Siinä oltiin pakosilla isoryssäin aikana, kun Syvänojassa ja Kostiassa sodittiin“.

„*Pirunpesä*“ k. *kammari* Eppailan Nikkilän maalla on pieni rotko kumminkin viittä kyynärää korkeassa lohka-reessa, jonka päälle voipi mukavasti astua sen toiselta puolelta. Kammari ei ole muuta kuin 3—4 kyyn. syvä hottelo, jonka pohjassa sanotaan olevan ikäänkuin istuinpenkkiä. Suulla nähdään 2 t. 3 paitilaa, „jotka piru on pistänyt, kun aikoi kiven nurin vääntää. Liekö se sitten ollut jättiläinen tahi muu jättiläistä väkevempi piru“.

Pälkäneen järven toisella puolella kohoaa tuo n. k. *Kajalahden kirkko* $\frac{1}{2}$ venäjän virstaa sen rannalta. Erinomaisen yksinäinen louhikko, muodostuu tämä vuori suureksi osaksi neliskulmaisista lohka-reista. Keskellä kätkeytyy monta syltä pitkä luola, jossa monta henkeä sopii seisomaankin. Tähän sanotaan jättiläisten aikoneen kirkkoa tehdä. Mutta tällä enemmän, kuin tavallista on, yhtäsuuruisiin ja tasaisiin osiin pirstatulla vuorella, josta sentähden otettiin kiviä uutta kirkkoa rakennettaissa, ja jota koivut ja pihlajat kauniisti koristavat, ei ole minkäänlaista muinaishistoriallista merkitystä.

Käynti Painon kylässä Roineen ja Mallasveden toisella puolella tuotti ainoastaan kivisiä teräkaluja. Tosin matkalla sinne näytettiin omituinen maan tasalla ja suuremmassa kivessä oleva uunintapainen syvennys, 6 kortt. pitkä ja suusta 2 $\frac{1}{2}$ k. poikittain. Sitä kutsutaan „lapinuumiksi“, mutta on

*) vrt. Gadd: Sadacunda etc. s. 31.

veden kalvaama siihen kaukaisena aikana, kun vesi vielä kävi maan ylitse (ruotsiksi n. k. ättegryta), ja kuuluu semmoisena maamme muodostus- eikä sen muinaishistoriaan.

Pistäytyämme pikimmältä Pinteleen ja Ilmoilan selän tienoille, lähdimme veneellä Luikkalan kylään Pälkäneen veden pohjoisrannalla. Jo kaukaa järveltä päin näkyy *Pirun l. Hiittolinna* keskellä kylää, 40 askelta pitkä ja toista kymmentä leveä rapamullasta ja kivistä koottu harjumäki, johon yhteen sattuu neljän talon maan kulmat l. varpeet. Siinäkin sanotaan piru asuneen. Sillä oli muutaman kiven lovi kaappina. Maantien toisella puolen oli tasainen kivi pöytä. „Piti tehneen tietä Töydenniemestä mannermaalle Humttilan karia ja taloa kohden, mutta pappi Hemminki *) Ruotsista tuli manaamaan. Muita pappia hän ei totellut, kum aina toi „syitä“ (= syntiä) eteen. Ja silta jäi tekemättä, kun täytyi lähteä pois“.

Myöhempään rauta-aikaan

kuulunee *rengas* (kuv. 91), joka arvattavasti löydettiin v. 1787 (kso Acta Soc. Sc. Fenniae III: s. 317), ja paitsi sitä 65 Anglosachsilaista rahaa Ethelred'in ja Knuutin ajoilta, 25 Irlantilaista, 14 Saksalaista ja 40 luotia Kufilaista rahaa, mikä kaikki ostettiin kuninkaallisille kokoelmille Tukholmassa.

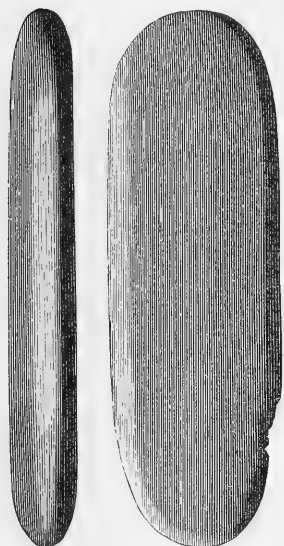
B. Kristillisyyden aika.

Pälkäne.

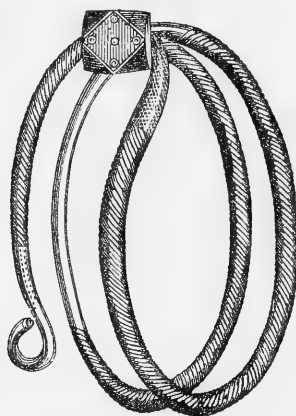
Eiköhän jokainen ole kuullut Pälkäneen vanhaa *kirkkoa* (kuv. 92) mainittavan? Ja ken vaan on ollut tilaisuudessa silmäillä sen rappiotilaa, hän ei luullaksemme milloinkaan saata sitä unhatta. Raunioitakin koetetaan varjella

*) Mahdollisesti tällä nimellä tarkoitetaan piispa Hemmingiä keskiajalta, sillä samannimisestä papista kuulin myös tarullisesti mainittavan Hauholla.

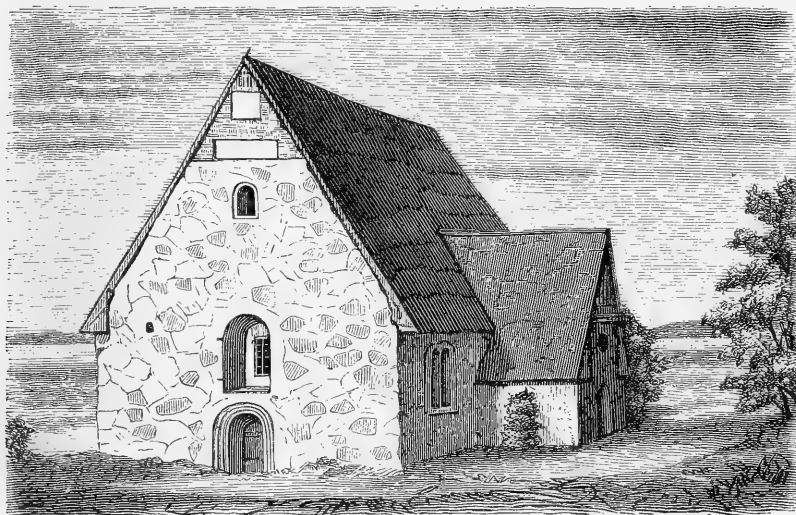
Pälkäne.

90. Omituisesti hiottu kivi, löydetty Hatalan Heikkilän pellostä.
 $\frac{2}{3}$.

91. Hopeinen rengas. $\frac{2}{3}$.

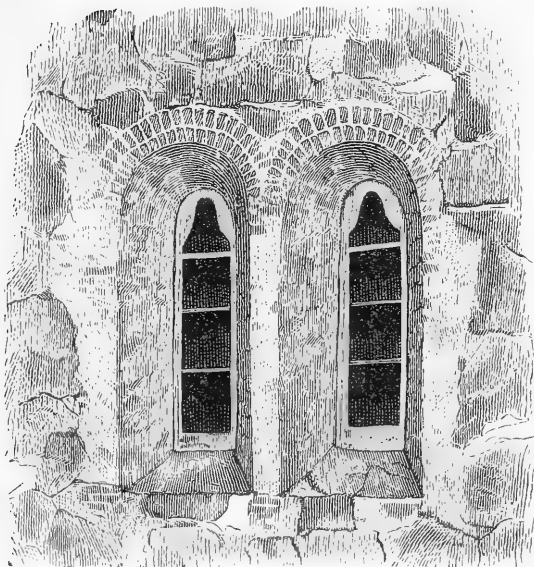
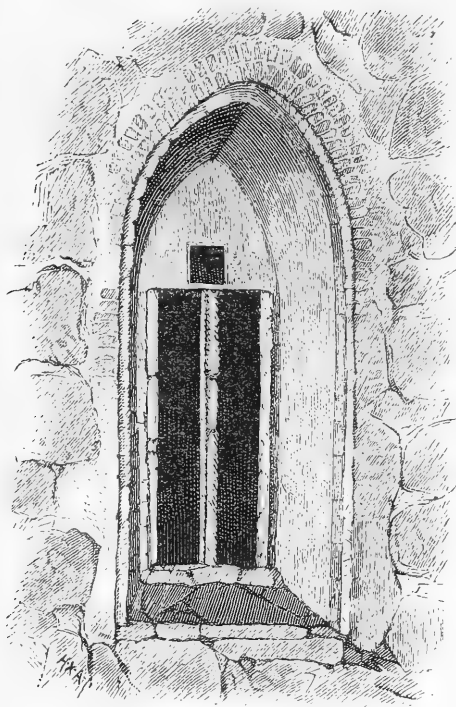
92. Pälkäneen vanha kirkko.

juurineen häviämästä kaikissa maissa, joissa on opittu kunnia-asiassa pitämään esi-isien muistoja. Senvuoksi kirkon paljaaksi ryöstäminen vähäisten puu-ainaitten takia on julkeinta raakuutta ja törkeintä ahneutta. — — Kun Pälkäneellä uusi kirkko rakennettiin v. 1836—9, myytiin julkisella huutokaupalla sen sisustasta kaikki mitä vaan irti saatiin. Sentehtäden se tarjoo mitä viheliäisimmän näyn. Kirkon seinätkin ovat muutamain paikoin kaatumaisillaan ja ehkä ne piankin jälkimaailman silmiltä peittävät ihmisten ilkitöitä! Sen paanukatto on ihan ränstynyt ja sisäpuoli puuttuu välikattoa, josta katon kannattimet uhkaavat pudota alas. Vaan alhaalla on raatelus ilkeintä laatua. Kun permanto kauttaaltaan puuttuu, ovat haudat jääneet avonaisiksi. Pälkäneen kirkkoon astuessaan luulisikin tulevansa johonkuhun pedonluolaan, eikä ihmis-vainajien lepopaikkaan. Kuolleet ovat kiskotut haudoistaan. Tuohon on pieni arkku viskattu ja sen ruumiin jäsenet kopistetut sinne tänne. Tuossa arkussa ei ole kantta ja siinä lepäävältä ruumiilta ovat rievut revityt hajalleen ja pää poissa! Muutamassa toisessa oli nähtävästi pappi levännyt, koska joku aika sitten ruumiin leuan alla näkyi liperi. Holvihaudat ovat ammollaan näyttääkseen katsojalle häväistyjä leposijojaan. Niiden ovi-aukkojen ulkopuolelle on kokoontunut luita, multaa ja särkyneitä hautakiviä, joista kirjoitukset ovat kuluneet. Sanalla sanoen ylt'ympäri näkyy hävityksen jälkiä. — Mutta siinä ei ole kyllä, että ihmisten hahmoja kirkossa raadellaan, niitä kuljetetaan myös pitkin kyliä. Niinpä nähtiin muutamia vuosia sitten eräänä aamuna luuranko pystytettynä erästä kirkonkylässä olevaa aitaa vasten. Nähtiinpä myös pääkalloja ojassa maantien vieressä eräitä virstoja kirkosta. Huhukäy kansassa, että ihmis-luita vietiin yöllä kuormittain johonkin luumyllyyn. Vihdoin kuitenkin määrättiin kirkonko-

kouksessa kesällä 1879 palkinto jokaiselle vanhassa kirkossa tapahtuneen rikoksen ilmi-antajalle. —

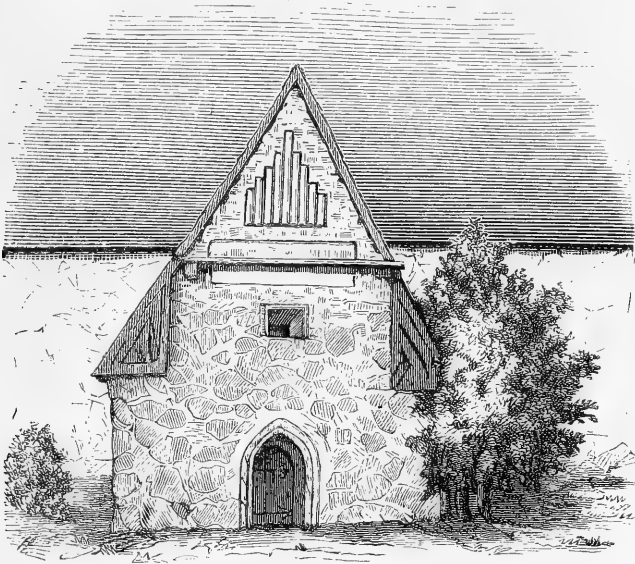
Mitä muuten kirkon keskiaikaiseen rakennustapaan tulee, nähdään sen eri osien ominaisuuksia parahiten kuvista 93—95, jotta erityinen näitten kertominen lienee tarpeeton. Sakaristo on pyöriäiskaarilla holvattu 8 osaan. — Eteläisen porstuan (asehuoneen) päätöseinässä on käytävä, joka viepi oven yläpuoliselle aukolle (vrt. kuv. 95), jossa tätä aukkoa varten kiviseinään muuratulla hirrellä luetaan n. k. „puunkolatinaa“ s. o. veitsellä piirrettyjä nimimerkkiä ja vuosilukuja, joista vanhin: O. Gels on vuodelta 1601. — Tässä nykyään melkein kamalassa rakennuksessa ei ollut enää nähtävänä muuta kirkollista tarvekalua, kuin vanha puinen *kasteen malja* (kuv. 96). Onneksi lähetettiin kuitenkin Helsinkiin vuosia sitten 8 pyhään kuvaa, sapeli ja sotalippu. Muutamista muista vanhassa kirkossa olleista esineistä puhutaan edempänä kertomuksen ohessa uudesta kirkosta. — Vanhan kirkon ollessa täydellisen häviön alaisena sietää luettella ne yksityiset talot ja henkilöt, joille kirkon arkistossa olevan luettelon mukaan kirkossa löytyvät haudat viimeiseksi kuolivat. Ne olivat miesten puolella kuorissa: 1) Kantokylän ja Kuokkalan oma, 2) papin penkin alla yksi, jonka v. 1736 Kirvuun Sikalan rusthollari osti 30 taalarista kp., 3) alttarin edessä vapaasukuisen Qvanten'in perillisten omistama; naisten puolella kuorissa: 4) Myttälän suuri vapaasukuisen Birkholtz'in perillisten hauta, joka v. 1725 tuli Kulialan majuri Wetterberg'in ja hänen perillistensä omaksi, 5) Kantokylän ja „rouvien“ penkin alla oleva, jonka haudan kirkkoherra Mathæus Lignipæus v. 1670 itselleen ja jälkiläisilleen lumasti; kuorin ulkopuolella: 6) Kirvuun ratsumestarin Pentti Pentinpojan hauta saarnatuolin alla, 7) Äimälän nimismiehen Lauri Jaakobinpojan parven alla oleva, 8) nimismiehen Ii-

Pätkäne.

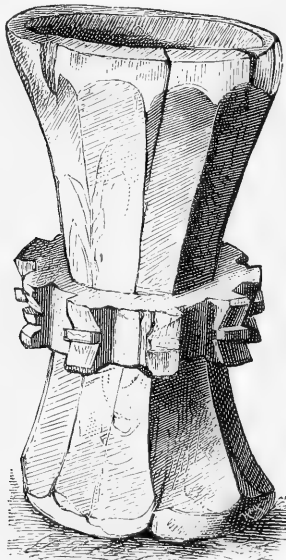

93—94. Vanhan kirkon akkunna.

Pätkäne.

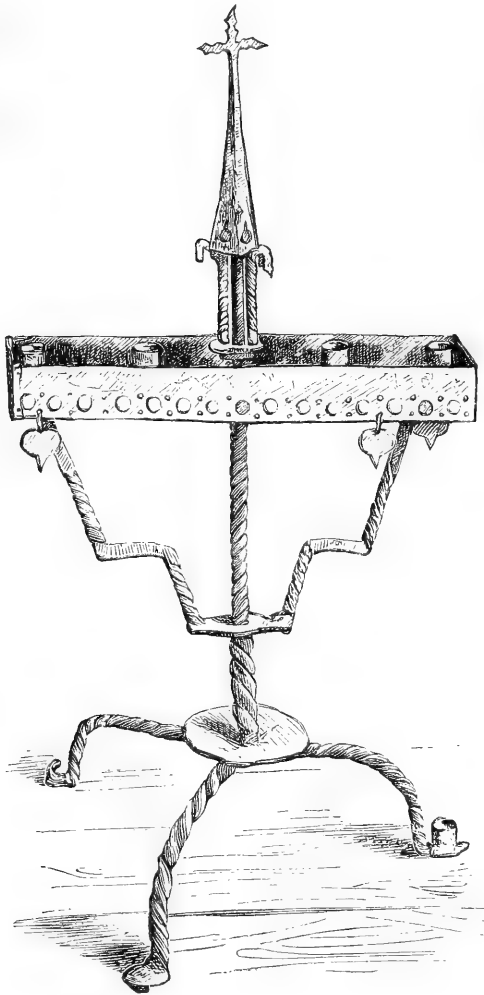

95. Vanhan kirkon asehuone (porstua).

96. Kasteen malja.

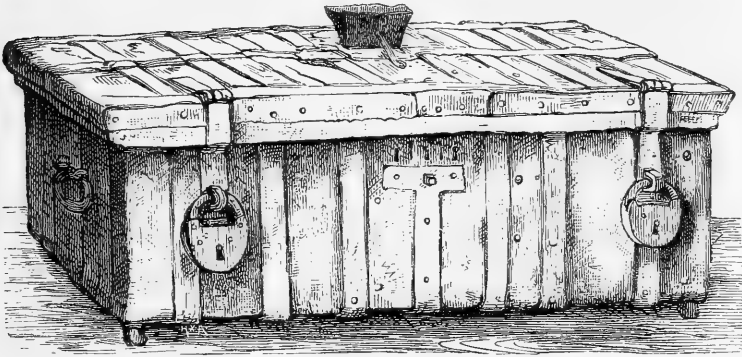

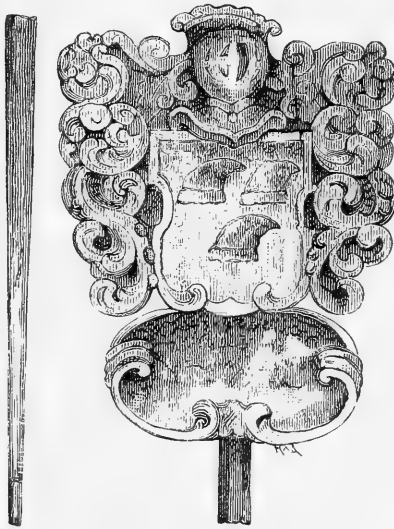
98. Kynttilän jalka.

Pätkäne.

97. Kirkon kirstu.

99. Ratsumestari Johana von Birckholtz'in vaakuna; (otti osaa 20-vuotiseen sotaan, omisti Myttälän kartanon; † 1663.)

sak Iisakinpojan perillisten v. 1732 Onkkalan ja Niemen rusthollille myymä pilarin vieressä, ja 9) kirkkoherran Johannes Ambrosion sittemmin Kaarlon rustholliin kuuluva.

Pälkäneen uusi kirkko tehtiin korkealle Mallas- ja Pälkäneenveden väliselle taipaleelle vv. 1836—39 arkitehdin Engel'in antaman piirustukseu mukaan. Pituudeltaan 59 kyyn., 67 k. leveydeltään ja 18 1/2 k. korkeudeltaan katonrajaan, on tämä temppeli *) varustettu isolla kupolilla samoin kuin Pirkkalan, Jaakkiman, Tyrvään, y. m. Helsingin Nikolai'in kirkon muoto-aatteen mukaan tehdyt kirkot. Tukholman professori Limnel maalasi v. 1841 sille alttaritaulun, jonka ympäristöä maalarivanhuus Söderström Turusta jommoisesti koristeli v. 1843.

Uuteen kirkkoon on vanhasta kirkosta siirretty koko joukko kapineita, joista kuitenkin tuskin mikään on 1600-lukua vanhempi. Tässä kuvataan muutamia senaikuisia kaluja, nimittäin: vanha „*kirkonkirstu*“ (kuv. 97), ja kolme *kynttilän jalkaa* (kuv. 98). Kalukirjassa vuodelta 1642 (vanhin mikä löytyy, arvattavasti myös ensimmäinen, joka tehtiin), jossa luetaan kaluja, „jotka jo vanhastaan ovat kirkossa löytyneet“, kerrotaan sen lopussa, että Johannes Ambrosius (pappi) osti kirkon rahoilla raudoitettun ja 2 lukolla vahvistetun kirstun. Levy on monesta paikasta kulunut puhki. (Samassa kalukirjassa puhutaan toisestakin kirstusta, jossa oli levyjä ainoastaan niissä paikoin, joihin varkaat ovat läpiä tehneet; tämä ei kuitenkaan enään ollut tallella). — Muita tämän 1600-luvun teoksia ovat vaakunat, joita tässä on kuvattuna Birkholtz'in vaakuna (kuv. 99). Toi-

*) Kerrotaanpa että eräs muurarivanhus Andstén Helsingistä sen rakensi, mutta huolimatta Engel'in piirustuksista, jotka hänen luullaan hävittäneen; eivätkä ne olekaan säilyssä kirkon arkistossa.

selta puolen ne osoittavat sen ajan taidemieltä ja taitoa samassa kun toiselta puolen ovat todistuksena sen aikuisen aateliston ajatuksista ja yleisestä asemasta yhteiskunnassa. Keskiajan kirkkoja kaunistettiin pyhain kuvilla, mutta 30-vuotisen sodan vuosisadalla, joka oli kohottanut aateliston loistavaan mahtavuuteen, anastivat sen vaakunat muistoineen pyhain kuvain entiset paikat kirkoissamme, jotta siis jumalisuuden ohessa oli inhimillisiä suuria tekoja muistettavina. eikä enää pilventakaisia pyhain ihmeitä.

Kirkollisista esineistä ovat vielä kertomatta molemmat Tukholmassa G. Mejer'in valamat kellot, toinen vuonna 1724, toinen v. 1738. Edellisen, jolla „oli monta kirjoitusta, jotka pastori Salenius ei pannut kirjaan“, valoi uudestaan valuri Erik Karlsson Lapväärtissä v. 1870; toisen uudisti samalla tapaa Mikko Rostedt Luvialta v. 1838. — Suurempi kynttilärunu ostettiin Tukholmassa 1738 G. Mejer'iltä; 2 pienempää samanlaista myi Johana Fahlstén Tukholmassa Pälkäneelle v. 1751 ja 52. Neljäs on vielä myöhemmiltä ajoilta. Viides pieni läkkinen runnu näyttää kaikista vanhimmalta. — Kirkossa löytyy vihdoin uudempiaikainen kalkki, jonka jalka on vanhasta otettu. Muuten aivan koristamattomassa jalassa luetaan: „majori Eckholtz Kantokylästä 1643“. — Pälkäneen kirkon arkisto, ei sekään sisällä erittäin vanhoja asiakirjoja siitä pikaisesta tarkastuksesta päättäen, jolla sitä tutkielin. Kirkonkirjat alkavat vasta vuonna 1736, syntyneiden, kuolleiden ja vihittyjen luettelot v. 1711, piispan ja rovastin keräjäin pöytäkirjat v. 1724, mutta kirkonkokouksen samanaikaiset kirjat ovat vielä myöhemmän aikuiset, kun ei niitä ole ennen vuotta 1808. Paitsi näitä havaitsin muutamien kirjan nimeltä: „Liber Ecclesie Pelkenensis“, sisältävän kirkollisia asia-, kalu- ja tilikirjoja, alkaen vuodelta 1690. Tähän kokoelmaan on myöskin otettu joitakuuta van-

hempia todistuskappaleita, joista olen muistoon pannut yhden (vanhempia arvaten ei ollut) vuodelta 1639 lokakuun 28 p., jossa lainlukia Taneli Nielsson luettelee pappilaan kuuluvia asunto- ja muita rakennuksia, ynnä niitä kyliä t. taloja, joiden tuli kutakin huonetta rakentaa. Tämän huoneiden jaon („huusdeelningh“) mukaan oli sanottuna vuonna pappilassa seuraavat suojat: papin tupa ja kamari, n. k. Myttäälän tupa, piispan tupa, pakari ynnä kamari, savutupa, piha- l. porvaritupa ja sen alla kellari, ja vieraiden tupa ynnä kaksi maakuukamaria, „jotta niillä hyvillä herroilla, jotka hallituksen puolesta ja nimessä matkustavat ja pappilaan poikkeevat matkasuojaa varten, olisi huoneita ja lepopaikkaa“. Siis yhteensä 7 asuntotupaa ja 4 kamaria. Paitsi näitä oli vielä mallaspirtti, (jossa parvi), teurastushuone (stigirhuus) ja sauna. Ulkokuoneet olivat: talli, 3 riihtä, 3 navettaa, 2 aittaa, 3 olkilataa, luhti, jonka alla puoti, ja muu ulkokuone. Ei puuttunut eri lajia rakennuksia. Riihet, toinen aitta ja kenties joku muu suoja oli erillään pellolla tahi Pälkäneen veden rannalla, toiset kaikki muodostivat umpinaisen pihan, josta pääsi ulos ainoastaan yhden portin kautta; (mutta myöhemmin l. vuonna 1669 puhutaan kahdestakin portista).

Mitä kirkonkaluihin ja arkistoon muuten tulee ison vihan aikana, niin ei mikään hopeinen kalkki joutunut vihollisten käsiin, sillä jo vuodesta 1712 ne olivat pappien yksityiseen huostaan jätetyt. Sen sijaan melkein kaikki kapineet raudasta, messingistä, kuparista ja tinasta, jotka olivat kirkkoon jätetyt, nimittääksemme kynttilän ruunuja, kynttilän jalkoja ja 3 kelloa he veivät saaliinansa mukanaan. Kumma kyllä, jättivät kellojen läpät viemättä. Messu- ja muita kirkollisia kirjoja oli myös ryöstön jälkeen jälellä, samoin kuin joitakuita 1600-luvun kapineita, niinkuin edellisestä on huomattu. Ryöstettyjen kapineiden lukumäärästä annetaan se

tieto, että v. 1700 oli kirkonkaluja 78 numeroa, mutta ison vihan jälkeen ainoastaan 34, jossa luvussa on muutamia rauhahan tultua ostettuja esineitä.

Yhteydessä kirkon ryöstämisen kanssa, muistuu tietysti mieleen Kostian virran tappelu, joka uudemman ajan muistoista Pälkäneellä luonnollisesti astuu ensimmäiseen sijaan. Mikä Nokia oli sotamuistojen historiassa Pirkkalalle on Kostia Pälkäneellä. Tapaukset niiden rannoilla olivat myös yhtä turmiolliset kansallemme ja haihtumatta ne ovat juurtuneet sen mieleen. Samoin yhä löydetyt sotakalut ja ihmisten luut muistuttavat uudelleen Kostiankin tappelusta. — Niinkuin on tunnettu, kärsivät suomalaiset suuren tappion täällä lokakuun 6 p. 1713. — Vallit Kostian virran kirkon puolisella rannalla, jossa meikäläiset olivat varusteilla, ovat vielä suureksi osaksi säilyneet ja näkyväiset. Ne olivat kahdenkertaiset pitkin rantaa. Niiden mannermaan puolella näkyy vielä haudentapaisia syvennyksiä. Vastainen ranta, josta venäläiset yrittivät ylitse tulla, joka ei kuitenkaan onnistunut, on maantien ja Mallasveden välillä matalaa suomaata, mutta Pälkäneen vettä kohden korkeavuorinen. — Lautta *), jolla venäläiset tulivat yli Mallasveden, oli tehty Harhalan ja Äimälän kylien huoneista. He astuivat maalle Koivuniemen kärjellä Mälkkilän kylän mäellä olevan tuulimyllyn kohdalla. Eräs suomalainen rakuuna sanotaan ensin huomanneen vihollisten hankkeen siitä että hevosensa ei tahtonut juoda, kun sitä juotti, vaan korskui. Vastaanottamaan ehdittiin siis tulla vihollisia Koivuniemelle, jossa kovin ottelu tässä tappelussa syntyi. Paljon tästä rannasta ja likeisistä vainioista löydetään vieläkin granatia, nuijia, kuulia, luotia

*) (Sen osista kerrottiin ladon tehdyksi, joka vielä joku vuosikymmen sitten oli pystyssä Marttilassa l. Pyörtässä; sen seinät olivat täynnä kuulien läpiä).

ja haulia. „Ennen siinä oli myös suuria hautoja, jotka kauan jäivät roopille; kun ei kukaan tahtonut (eikä tohtinutkaan) hevosella siihen mennä. Mutta 30 vuotta sitten se kuokitettiin vesiäyreitä myöten. Siinä oli vielä silloin luita hahmollaan; sääriluita nousi kuokalla ylös, mutta ne menivät säpäleiksi, eivätkä ne kannattaneet enää mitään“. Keskellä Sipilän vainiota nähdään vielä koskematon, 2 neliökyyn. suuri kenttäturve laakakiven päällä; niiden alle kansa sanoo jonkun sotaherran haudatuksi. — Suomalaisten täytyi kuitenkin peräytyä peräytymistään. Vähän matkaa kylästä kirkolle päin juoksee Mällinoja, jonka ylitse maantien silta vie. Tähän pysähtyivät suomalaiset hetkeksi, ja tässäkin ankarasti tapeltiin. Vaikka heidät vihdoin pakoitettiinkin luopumaan varustuksistaan Kostian virran rannalla, eivät sotaurhomme sittenkään näy antautuneen helpolla hinnalla, sillä vielä Syvänojalla, joka lie pitkän virstan päässä kirkolta pohjoiseen ja juoksee Sahalahden maantien poikki, oli kansan puheen ja kirkonkirjojen mukaan kaatuneita sotamiehiä haudattu. En havainnut tätä paikkaa kirkonkirjoissa, vaikka niitä tutkielin, eikä tietty sanoa oliko haudattujen lukumäärä 27 vai 271. Myöskin santakuopasta vanhan kirkkomaan vieressä on luita löydetty, jotka lienevät nekin tässä tappelussa pitkin ja molemmin puolin Mallas- ja Pälkäneenvesien välistä taipaletta kaatuneitten jäännöksiä.

Kostian virran rannalta löydetyistä sotakaluista mainitakoon 7 $\frac{1}{2}$ naulaa painava rautainen „kanuunan kuula“, jonka näin kellon painoksi käytettynä Toosilan Rantalan töllissä Kangasalla. — Kymmenkunta vuotta sitten löysi itsellinen Hasti kappalaisen talon ha'asta miekan, jolla oli messinkinen nuppi ja kahva, varustettu kaarella rystysiä varten, sekä messinkisen kalun tuntematonta tarvetta varten Raholan maalta. „jossa oli sodan (ison vihan) aikana rys-

säin keittola“. Edellisestä kapineesta valmistettiin viikate ja toisesta lehmän kello. — Myöskin Kostian virrasta saatiin ylös kerran miekka, joka tarttui uidessa olleen pojan päkiäiseen; miekka joutui kadotuksen tielle, samoin kuin Myllymäen alustalta löytynyt kannus. Mälkkilän kylässä näin vihdoin *granaatin nuijan*, joka oli muutaman sen kylän asukkaan hallussa; sen toin museumille. Sinne on saapunut muutamia muitakin pienempiä löytöjä Kostian tappelukentältä, niinkuin *kuulien kappaleita* ja *sormus* slavilaisella kirjoituksella, jotka ovat sinne toimittaneet hrat aptekari Montell, vuorikonduktöri Holmberg ja pormestari J. Nygren.

Sahalahden

nykyinen kirkko vihittiin vasta vuonna 1830; edellinen paloi. Ylipäänsä pikainen kulku vähäisen Sahalahden kautta ei tuottanut paljon mitään tutkimukselle.

Pari *kivistä teräkalua*, jotka edellä s. 86 lueteltiin ja joku taru vähemmästä arvosta oli melkein ainoa tulomme. — Jos Haapaniemen vanha kartano ei olisi palanut 7—8 vuotta sitten, olisimme kenties saaneet nähdä useampia merkillisiä, vanhanaikuisia kapineita, joita sanottiin siellä olleen kosolta. Muutamia jälellä olevia niistä, niinkuin: n. k. sängyn lämmittäjä, s. o. paistinpannun näköinen messinkinen kalu, johon palavia hiiliä pannaan, kun se pistetään sänkyyn vaatteitten väliin, jolloin lämmin nousee seulan tapaisen Aadamin ja Eevan kuvilla kunistetun kannen läpi, vanhoja veitsiä, seinäkelloja, nojatuoleja, jopa vanhoja vapaamuurarin merkkiä, saatu muistoina ennenkuin Haapaniemi paloi, näimme kuitenkin Kelion Mattilassa hra I. A. R. Langella, jonka isä omisti sanotun kartanon.

Kuvattiin myös toisessa paikassa muutamia kaluja, jotka hiljakkoin olivat löydetty Saariston maalla Korpelan

torpan tykönä, kun maata myllättiin. Ne olivat: *kuolaimet*, joissa renkaat ovat paljoo suuremmat kuin nykyisissä (jo pakanuuden aikana tavataan näin suuria), *solki*, jommoisia kenties vieläkin joskus nähdään, *veitsi*, joka muistuttaa vanhempia malleja, ja vanhanaikuinen *purasin*.

Tähän loppuivat muinaistutkimuksemme Pirkkalan kihlakunnassa. Paluumatkan Tampereelle teimme Kuhmalahden, Eräjärven, Orihveden, ja Kangasalan kautta. Tarkoitukseni oli nähdä mainio Eräpyhä Eräjärvellä. — Siinäpä vasta korkea vuorenkärki. Sen pohjoispuolella on Pyhäniemen lahti. Längelmävesi syleilee Eräpyhän juuria. Täällä välkyy Kuhmalahden kirkko, tuolla Orihveden. Länkipohjasta Keisarin harjualle asti, jonka tällä puolella Saksalon saaret viittaavat tien Vääksyn rannoille, voipi silmäyksellä katsohtaa.

Puhdistettuna männikön vallasta Eräpyhä epäilemättä vetäisi vertoja Keisarin ja Haralan harjuille. Muinaistieteelliseltä kannalta se voittaa ne, sillä Eräpyhän äärimmäisessä päässä on, nähtävästi rauennut pakanallisaikainen, kiinteä muinaisjäänös. Se on niitä, joista edellä olemme usein puhuneet ja sanoneet, että lienevät Suomen muinaisten asukkaiden jättämiä. Myös sanotaan se *nunnain kirkoksi*, ja moni kansalainen aavistaa, että tähänkin olisi kätkeyty aarteita, joita 30 vuotta sitten 2 miestä tästä hakivatkin. Silloin kumpu levitettiin vuoren tasalle.

Sisällys.

Lempäälä	sivu 1—20.
A. Pakanuuden aika:	
Kivi-aika	" 1—3.
Vanhempi rauta-aika	" 3—10.
Kiinteitä muinaisjäänöksiä epävarmoilta ajoilta	" 10—12.
Myöhempi rauta-aika	" 12—14.
B. Kristinuskon aika	" 15—20.
Wesilahti ja Tottijärven kappeli	" 20—44.
A. Pakanuuden aika:	
Kivi-aika	" 20—21.
Kiinteitä muinaisjäänöksiä epävarmoilta ajoilta	" 22—29.
Myöhempi rauta-aika	" 29—36.
B. Kristillisyyden aika	" 36—44.
Pirkkala ynnä Yläjärvi	" 44—65.
A. Pakanuuden aika:	
Kivi-aika	" 44.
Kiinteitä muinaisjäänöksiä epävarmoilta ajoilta	" 44—52.
Myöhempi rauta-aika	" 52—58.
B. Kristillisyyden aika	" 58—65.
Messukylä	" 65—69.
A. Pakanuuden aika:	
Kivi-aika	" 65—66.
Jäänöksiä tuntematonta ikää	" 66—67.
Myöhempi rauta-aika	" 67.
B. Kristillisyyden aika	" 67—69.
Kangasala	" 69—83.
A. Pakanuuden aika:	
Kivi-aika	" 69—70.
Vanhempi rauta-aika	" 71.
Kiinteitä muinaisjäänöksiä ja muita muis-toja tuntematonta ikää	" 71—74.
B. Kristillisyyden aika	" 74—83.
Pälkäne ynnä Sahalahden kappeli	" 83—97.
A. Pakanuuden aika:	
Kivi-aika	" 83—86.
Kiinteä muinaisjäänös epävarmalta ajalta	" 86—88.
Myöhempi rauta-aika	" 88.
B. Kristillisyyden aika	" 88—97.

Oikaisuja ja lisäyksiä.

(Pienempiä painovirheitä oikaiskoon lukia).

Lisäys sivulle 3. Itsellinen Salomon Wilskman Ylistarosta, joka tunnetun ja mainion kirjankeräilijän Pohton tavalla on ruvennut kulkemaan useissa satakunnan pitäjissä muinaiskaluja keräillen, on lähettänyt museumille useita *kivisiä teräkaluja* myös Lempäälästä, Vesilahdelta ja kenties muistakin kihlakunnan seurakunnista; mutta koska hänen lähetyksiänsä yhä tulee, ei niitä vielä ole saatu luetteloon.

Siv. 17 riv. 14 ylhäältä seisoo — ainoa veistoteos — lue ainoa kirkollinen veistoteos.

Sivulle 21 lisäys: *Nuolen kovasimen*, löydetyn Piknalan torpan maalla Tottijärvellä, on insinööri D. W. af Grubbens lähettänyt muinaismuistoyhd. 9/XII 80.

Sivulle 30 lisäys Suomalain löytöön: Muutama löytö Suomalassa tehtiin tietävästi jo kesäkuussa 1865, jolloin löydettiin *kirves* ja pieni *keihään kärki* rauniosta, joka oli 1—2 kort. korkea, 2—3 kynn. ristiin, ja kokoonpantu pienistä ympyriäisistä kivistä, joita ikäänkuin piirittivät suuremmat suippuiset kivet. — Paitsi näitä esineitä tavattiin Suomalain peltoa kynnettäessä kaksi *keihään kärkeä* lokakuussa 1866. Näistä seikoista kertoo hra G. Ticklén muinaismuistoyhdistykselle kirjeessään maaliskuun 20:ltä p:ltä 1867.

Ylioppilas K. E. K. Bergius'en muinaismuistoyhdistykselle lähettämä kirje huhtikuun 19 p:ltä 1882 kertoo seuraavaa: „Wesilahden pitäjässä Suomalain rusthollin alisen puiston lounaisesta reunasta samasta paikkaa, josta 1879 löydettiin priiski ja kirves, jotka fil. kand. A. O. Heikel jo ennen on tuonut museumiin, löysivät viime kuluneessa toukokuussa yliopp. Paavo Bergius *keihään terän* ja *osan vasken kappaleita* ynnä *muutamia luun sirpaleita*, allekirjoittanut *painon* sekä *vasken palaisia* ja elokuun alussa 1879 kartanon koillispuolelta noin parin kiviheiton päästä renki Heikki Törnroos *taltan*, jotka kalut tämän mukaan muinaismuistomuseumiin jätetään. Tämän ohessa saan mainita, että taltan löytöpaikalla luulisi olevan haudan, sillä siinä on kiviä kaiteen tapaan laskettu“.

Sivulle 54 lisäys: 2 *keihään kärkeä* tuli Pirkkalasta jo vuonna 1868 yliopp. Skogman'in kautta; kenties nekin alkuaan kuuluvat Wiik'in löytöön.

Résumé et explication des figures.

Ce narré décrit les antiquités mouvantes et fixes, que l'on connaît à présent dans le bailliage Pirkkala province Satakunta de la préfecture de Turku et Pori (suédois: Åbo & Björneborg), et qui à la même fois est un compte rendu des recherches archéologiques que j'ai fait dans le bailliage prédite l'été 1879 moyennant une subvention de la société des sciences.

Dans le récit sont décrits 78 *outils en pierre*, rassemblés dans le bailliage et gardis, excepté quelques uns, dans le musée historique commun de l'Université et de la société d'antiquaires à Helsinki. Entre ces outils plusieurs n'en sont que des parties. A l'égard de ses types ils peuvent se diviser de la manière suivante:

- 26 ciseaux; les figures 1, 4, 6, 14, 77, 82 et 84 en marquent de diverses variations; les autres sont d'un type plus commun;
- 13 haches, fig. 2, 74, 85, 86 et 87;
- 13 haches droites, fig. 3, 5 et 15;
- 13 gouges, fig. 75, 81 et 88;
- 11 haches à marteau, entre les quelles fig. 76 montre un exemplaire rare et visiblement inachevé, trouvé dans la cimetièrre de la paroisse de Kangasala; et
- 2 pointes de flèche.

Dans la carte de bailliage à la fin du livre les lieux où l'on a trouvé ces outils en pierre sont indiquées par les marques 8 et 10.

Outre cela sont en pierre les originaux des figures 89, qui représente une moule pour de moindres ornements, probablement d'un temps plus récent, et fig. 90, qui montre une pierre allongée, arrondée des deux bouts.

On connaît du bailliage 5 *pierres ovales à aiguïser*, chacune trouvée particulièrement, leurs types se retrouvent fig. A (placée après fig. 6), qui représente une pierre à aiguïser, trouvée au sud de la Tavastie, et B. dont l'original est de Dobelsberg à Kurlande. Les lieux de ces trouvailles ont dans la carte les marques 8 et 11.

Toutes ces pièces sont de pierres finnoises.

La carte pag. 4 montre le cap de Päiväniemi dans la paroisse de Lempäälä, fameux dès le temps de Porthan. Dans ce cap sont situées à peu près 30 *tas de pierres*, dont fig. 8 montre quelques unes datant du premier âge du fer. Fig. 7 montre une boucle de cuivre (exactement un morceau) trouvée dans une de ces tertres. Aussi mons. le prof. Aspelin a dans une de ces tertres trouvé une celtte ressemblant à la figure 9, dont l'original est de la paroisse de Nousis dans la Finlande propr. dite.

Outre cela on connaît moins ou plus dans le bailliage encore 20—30 *tas de pierres*, qui n'ont pas été examinés et qui partiellement ont été détruits sans laisser aucune trace. Au moins les quinze qui restent appartiennent quant à la forme extérieure à la même espèce d'antiquités fixes que celles de Päiväniemi dont nous venons de parler et probablement appartiennent elles aussi au premier âge du fer.

Les marques 1—4 dans la carte de bailliage portent sur ces *tas de pierres*.

Il y a dans le bailliage 3 *anciens châteaux*, c'est à dire des remparts de pierre sur les hauteurs des montagnes. Les planches 10 et 54 sont des plans de deux entre eux le pre-

mier dans la paroisse de Lempäälä, l'autre dans celle de Pirkkala. Les planches 55 et 56 montrent le détail du second château ancien. Le troisième est dans la paroisse de Pälkäne. Dans la carte la marque 13 porte sur ces châteaux anciens.

La planche pag. 19 est un enclos de pierres dans la paroisse de Lempäälä, dans le quel on brûle le printemps les feux, nommés helka.

Le second âge du fer est très richement représenté. La plupart des objets appartiennent aux trouvailles faites dans les tombeaux. Trouvailles particulières sont: fig. 11 une épée de Lempäälä; fig. 16, 70 et 71 pointes de lances de Vesilahti, Pirkkala et Yläjärvi; une hache de Tampere; et fig. 91 un bracelet en argent de Pälkäne, où l'on a aussi trouvé plus de 100 monnaies anglo-saxonnes, irlandaises, germanes et coufiques. Aussi l'on a trouvé dans la paroisse de Lempäälä une grande quantité de monnaies anglo-saxonnes, germanes et autres, dont cependant la plupart est perdue. Les autres objets du second âge du fer appartiennent aux collections de trouvailles des tombeaux et sont divisés de la manière suivante:

La trouvaille de Ahtiala à Lempäälä se compose de: pointe de lance, partie d'une telle, parties de deux épées, poignéé, garde d'épée, hache, briquet fig. 12, couteau, 2 bouterolles et 5 clous; tous en fer.

La trouvaille de Suomela à Vesilahti: fig. 17 boucle en bronze en forme de fer de cheval, fig. 18 hache, fig. 19 et 20 3 pointes de lance, et petites feuilles de cuivre; plus tard trouvés: pointe de lance, poids, morceaux de cuivre et d'os.

La trouvaille de Sakoisten Hukari à Vesilahti: fig. 21 hache, fig. 22 pointe de lance, fig. 23 deux fibules rondes en

bronze, fig. 24 parties d'un fourreau de couteau en bronze, fig. 25 couteau en fer, fig. 26 faucille en fer, fig. 27 collier en bronze, fig. 28 porte-chaîne, fig. 29 dent en bronze d'animal carnassier, fig. 30 pièce en fer, dont on ne connaît pas l'emploi, partie d'une bague en spirale, fig. 31 parties des branches d'une balance en bronze et en fer, fig. 32 bague en bronze, fig. 33 monnaie byzantine, fig. 34 un tuyau fait de filé de bronze, fig. 35 filé de bronze, fig. 36 objet en bronze en forme de bouton, fragments de cruches et d'os.

La trouvaille de Laukko à Vesilahti: fig. 49 boucle en bronze, fig. 37 bracelet en bronze en quatre morceaux, fig. 38 poids en bronze, fig. 39 6 perles, fig. 40 pointes de lance en fer, dont la douille est incrusté d'argent, une semblable avec une douille dorée, fig. 41 et 42 3 semblables sans ornements, fig. 43 2 pointes de lance, fig. 44 couteau, fig. 45 3 faucilles, fig. 46 et 47 4 haches, fig. 48 épée et morceau de bride; tous ces objets sont en fer. Fig. 49 *b* montre 4 tombeaux à Laukko, chacun avec sa pierre de milieu.

La trouvaille de Viik à Pirkkala: fig. 57 bracelet en bronze, briquet, fig. 58 morceau d'un tel, un tuyau de fer (virole?), fig. 59—64 6 pointes de lance, et fig. 65—68 4 haches.

Dans la carte les trouvailles du second âge du fer sont indiquées par les marques 5—9 et 12.

L'âge chrétien est représenté par *des églises du moyen âge* fig. 13 à Lempäälä (le campanile plus tard), fig. 73 à Messukylä et fig. 92 à Pälkäne, à la dernière appartiennent les fenêtres fig. 93 et 94 et chambre d'armes (vestibule) fig. 95; — les autres églises sont d'un temps plus récent; —

Une sacristie du moyen âge à Vesilahti fig. 50 plus tard employée comme caveau;

des fonts baptismaux: fig. 51 de Vesilahti et fig. 96 de Pälkäne;

des écus: fig. 13 b appartenant à un juge Jean Spofvenhielm, de l'église à Lempäälä, et fig. 99 appartenant au capitaine de cavalerie Jean v. Birkenholtz, de l'église de Pälkäne.

Caisse d'église fig. 97, et chandelier fig. 98, tous les deux de l'église de Pälkäne, et deux clefs dont l'un fig. 78 était à une chapelle de Karin Månsdotter, l'épouse du roi Eric XIV. Cette chapelle rasée déjà au seizième siècle était située près de la terre Liuksiala dans la paroisse de Kangasala; enfin

Fig. 72, qui représente la chapelle funéraire du professeur P. A. Gadd du siècle possé à l'ancienne cimetière de Harju dans la paroisse de Pirkkala.

Dans la carte signifie la marque 1 tas de pierres au dessus de la terre, 2 plusieurs tas, 3 tas démolie par parties et 4 tas tout à fait démolie, 5 sépulcre souterraine avec quelques au point de pierres au dessus de la terre, 6 plusieurs parcelles spéulcres, 7 sépulcre totalement démolie, 8 trouvaille isolée, 9 plusieurs objets trouvés, 10 de l'âge de la pierre, 11 du premier âge du fer, 12 du second âge du fer et 13 château ancien.

Muinaistieteellisten
merkkien selitys.

Raunio.

Useampia raunioita.

Raunio osaksi hävitetty.

Raunio kokonaan hävitetty.

Hauta.

Useampia hautoja.

Hauta kokonaan hävitetty.

Läydetty muinaiskatu.

Muinaiskalujen löytöpaikka.

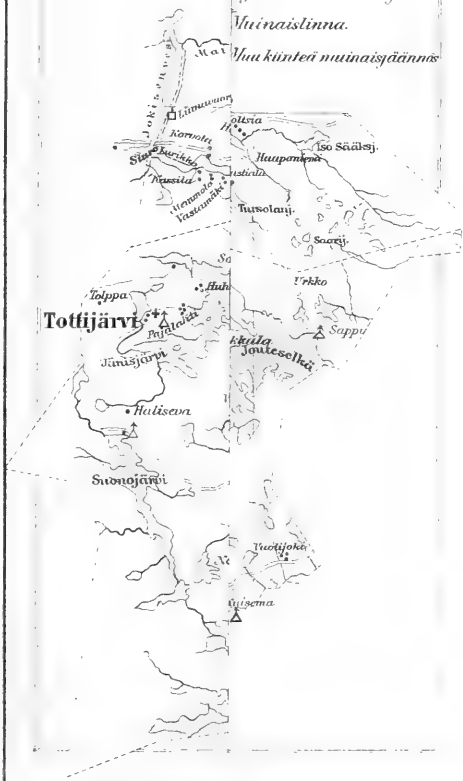
Kivivaikkuinen.

Vorhemmelta rautaajalta.

Vyöhemmältä rautaajalta.

Muinaistinna.

Muu kintesi muinaisjäännös.

PIRKKALAN KIHlakUNNAN KARTTA.

Muinaistieteellisten
merkkien selitys.

- 1 ○ Rautia.
- 2 ◐ Useampia rautioita.
- 3 ⚔ Rautia osaksi hävitetty.
- 4 ✖ Rautia kokonaan hävitetty.
- 5 ∪ Huuta.
- 6 ⚱ Useampia hautoja.
- 7 ✖ Huuta, kokonaan hävitetty.
- 8 △ Löydetty muinaiskatu.
- 9 ✖ Muinaiskatujen löytöpaikka.
- 10 ↑ Kiviätkuinen.
- 11 T Varkemmalta rautia-ajalta.
- 12 T Yhdenmukaista rautia-ajalta.
- 13 □ Muinaistinna.
- 14 □ Muinkuntien muinaisjäänne.

PRESTERSKAPETS REDOGÖRELSE

OM

FORNTIDA MINNESMÄRKEN

I

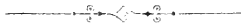
FINLANDS KYRKOR.

SAMLADE AF

A. A. von STIERNMAN,

UTGIFNA AF

R. HAUSEN.

Förord.

Förtjensten om dessa uppteckningars tillkomst tillhör ytterst kanslirådet A. A. von Stjernman. På hans anhållan utfärdade nämligen Åbo Domkapitel den 31 januari 1749 till landets prästerskap ett cirkulär med anmodan att till Domkapitlet inkomma med uppgifter och beskrifningar å de minnesmärken som förvarades i resp. kyrkor. Somliga efterkommo riktigt denna anmodan och insände ganska utförliga och omsorgsfullt utarbetade relationer, andra inskränkte sig till omnämmandet af endast det viktigaste och mest i ögonen fallande, medan de öfrige antingen alls icke hörsammade uppmaningen eller undandrog sig saken med kort förklaring att dylika minnesmärken alldeles saknades. De beskrifningar emellertid som Domkapitlet fick emottaga blefvo af dess notarie sammanskrifna i ett häfte, hvilket derefter öfversändes till Stjernman. Några senare inkomna berättelser blefvo deremot i original honom tillstülda. Det är samtliga dessa redogörelser som i det följande blifvit aftryckta, — efter Stjernmans i Upsala bibliotek befintliga originalsamling, hvilken benäget blifvit till härvarande Statsarkiv utlånad.

Hvad tillförlitligheten af de här meddelade uppgifterna beträffar så är den, synnerligast med afseende å de från hufvudbaneren afskrifna födelse- och dödsdata, tyvär icke sådan att forskaren utan all vidare granskning kan begagna sig af dessa uppgifter. På åtskilliga ställen har ut-

gifvaren, som sjelf för ett tiotal år sedan besökt flere af ifrågavarande kyrkor, i dessa anteckningar anträffat bestämda oriktigheter, hvilka derför blifvit anmärkta i noter. Föröfrigt öfverensstämma dessa årtal och data ofta ej med riddarhusgenealogierna, hvarför i sådana fall ett frågetecken inom klammar blifvit utsatt; icke som skulle riddarhusgenealogierna alltid hafva rätt, utan för att uppmärksamgöra forskaren på denna motsägelse. Grundskriftens stafsätt har vid tryckningen noggrant blifvit iakttagen.

Det torde vara öfverflödigt att framhålla det såväl *Lagus* (*Gods och Ätter*) som *Schlegel & Klingspor* (ointr. adelns ättertafl.) flitigt begagnat denna samling.

Helsingfors i december 1882.

R. H.

J Åbo domkyrckia.

På högra sidan om altartaflan:

Der weit ehrenveste Grossachtbar und vornehme Kauffman in Abo, Herr Jochim Wittfot, gebohren in Lubeck A° 1620. Entschlafen alhier A° 1677.

På wänstra sidan:

Die in Gott Sehl. hoch Ehr- und Tugendsame Frau, Fr. Margareta Bugenhagen, gebohren 1625. Entschlaffen 1692.

Desse hafwa skänckt altartaflan och stå förenämde ord under deras bröstbilder.

Uti högchoret på högra sidan:

Grassiske wapnet med underskrift: Hans Kongl. Majj^{ts} wår allernådigste Konungs Troman och Landshöfdinge öfwer Österbotn den Högwälborne Herren, Herr Gustav Grass, Friherre och Herre til Koskis, Raukoi och Härkälä etc. Är födder hijt til werlden d. 25. Nov. 1626. och i Herranom afsomnad d. 23. Martii 1694.

Gyldenstolpiske wapnet: Kongl. Majj^{ts} fordom Trotienare och Häradshöfdinge öfwer öfre Satacunda Härads öfre och nedre del i Finland, den ädle och Wälborne nu mera hos Gud salig Herr Samuel Gyldenstolpe, födder 1650. d. 14. Octobr. död d. 9. Apr. 1692.

Samma wapn: Jhro Königl.^e Majj^{ts} zu Schweden wolbestalter Regiments Quartirmeister unter dess Hern Obristen Anders Muncks Carelsche infanterie der Woledelgebor-

ner Gabriel Gyldenstolpe zu Jakola, Kärenheim, Ingosberg und Hämäforss, nat. 1640. d. 19. Dec. denat. 1666. d. 5. Julii.

På vänstra sidan:

Pfeiffske wapnet: Kongl. Majj^{ts} Trotienare och Assessor uti Kongl. Håfrätten i Åbo, Ädel och Wälborne Herr Daniel Pfeiff, födder i Stockholm d. 2. Febr. 1653. och i Herranom afsomnad i Åbo d. 28. Martii 1701.

Wid utgången ur Choret til vänster står Ståhlarmske wapnet*, som man tror, i sten uthuggit med en Biskopsmössa deröfver.

På höger [sidan] ifrån Choret: Kanckas grafven:

Kongl. Majj^{ts} vår allernådigste konungs Troman och Öfwerste til foth öfwer Södermanlands regemente, Högwälborne Herren, Herr Evert Horn Gustavson, Friherre til Kanckas, Herre til Klakeborg, Tygstad och Nordwijk, född i Stetin d. 20. Martii 1640. afsomnad i Herranom på sin gård Nordwijk d. 25. Dec. 1687.

Uti samma graf ligga Fältmarskalcken Gustav Horn och Landshöfdingen Frisenheim utan epitaphier.

Herr Jons Kurck, Friherre af Lempelä natus 1590. denatus 1652.

Högwälboren Fru Lucretia von Stackenbourck Friherinna til Lempelä, Fru til Laucko och Hedersiö[!], är född d. 11. Martii 1614 och afsomnad d. 28. Aug. 1664.

Jungfru Christina Kurck.

Längre ned in mot Sacristian. Gezeliske grafchoret.

Denne graf har Gref Wittenberg köpt af kyrckian, och är där begrafwen 1653. Sedermera är den försäld til Gezelius.

Här står Biskopen Gezelius den älste aftagen, med en bok i handen hwari desse ord: Verbum Domini manet in

* Är naturligtvis ett misstag; skall vara *Tavastka* wapnet.

æternum. Inre gafweln är prydd med en stor tafla som föreställer Christi blodswett i örtagården, med någre deviser deromkring.

På Sachristie dörren

står en gammal munckebild, som repraesenterar St. Henric trampande på Lalli.

Längre ned, J heliga lekamens choret:

Under Cokburniske wapnet: D: Samueli Cokburno Scoto, Ducii fortissimo duorum exercituum, Chiliarchae præstantissimo, totiusque Suetici exercitus summo majori, qui postquam musarum castra cum laude sequutus esset, in bello sub augustissimis Carolo et Gustavo Adolpho Suec. Goth. Wand. regibus feliciter vixit annos 23. et pie in pace mortuus est an. ætatis suae 47. Christi 1621. Joan Frater moerens posuit.

Cokburne vixti fortis ast obis ferus,
Martem et Minervam tecum qui condis simul
Uno in sepulcro, quo non Scothi tristius
Sueci aut videbunt nec Poloni lætius.

Kongl. Majj^{ts} til Swerige Troman och Assessor uti Bergscollegio Wälborne Herr Niels Nielsson. Afsomnad i Stockholm 1690. d. 19 Octobr. — står här på en koppar-kistas låck.

Biskopen Magnus Olai Tawast, som dog på sit 95. ålders år, ligger här begrafwen, som följande ord med munckstyl i järngalret utwisa:

Ano Dni MCDV Magnus Olai Episcopus curavit hoc fieri. Help Maria.

J samma graf är Landshöfdingen Harald Oxes Swåger Wälb. Natt och Dag begrafwen. Jämväl ligger Biskopen Herm. Witte i detta chor.

Gyllenkrokske wapnet: Kongl. Majj^{ts} Trotienare och Assessor uti den Höglofl. Håfrätt i Storförstendömet Finland, Wälborne Herr Andreas Gyllenkrook til Kaulansu och Kiu-selax, födder år 1622. och i Herranom afsomnade d. 21. Dec. A° 1683.

Starensköldske wapnet: Kongl. Majj^{ts} Tro Tienare och Assessor uti den Höglofl. Kongl. Håfrätt i Storförstendömet Finland, nu mera hos Gud Salig Edel och Wälborne H^r Elias Starensköld, är födder hit til werlden i Tillinge och Upland år 1624. d. 31. Octobr. och i Herranom afsomnade år 1692. d. 30. Maji.

Birckholtzske wapnet: Ädle och Wälbördig Hieronimus von Birckholtz den äldre af Yläne. A° 1639.

Till wenster ifrån Högchoret möter

Tottiske grafwen.

På en marmor tafla innom galret står denne inscription med förgylte bokstäfwer:

Conduntur hoc busto cineres,

Natalibus, virtute, fortuna, quondam inclytæ inprimis Catharinae Dominae de Liuxala, quam Ericus XIV. Suec. Gothorumque Rex thori Regii societate dignam habuit. Eademque post viduitatem ad annum usque aetatis LXIII^m summa vitæ morum pietate et innocentia transactam placide in aula Liuxala anno restauratae salutis MDCXII. obiit. Dehinc filiae ejusdem ex thoro regio legitime conceptae, D^{nae} Sigridis, quae conjux Perillustri Domini Henrici Tott, permagno Heroi Achatio Tott genetrix exstitit, quem tabula ex adverso posita fusius demonstret.

Anno Domini MDCLXXVIII.

Illustrissimus R. S. Drotzetus Comes Petrus Brahe curavit hoc epitaphium fieri nomine ac sumptibus Illustrissimae Comitissae Dominae Christianae Brahae, natae Comitissae de

Wisingsborg, Comitissae de Carleborg, Libr. Bar. de Siundeby, Dominae de Skoffteby, Ekholmsund et Lehalslähn, Simul donavit huic ecclesiae Cathedrali Aboensi mille imperiales.

Uti hwit marmor med förgylte bokstäfver på en kostbar piedestal står följande:

Illustrissimi Herois ac Domini Dⁿⁱ Achatii Tott, Comitissae de Carleborg, Liberi Baronis de Siundeby, Domini de Ekholmsund, Lehalslähn, Liuxala et Gierknäs, Equitis aurati, Regni Sueciae Senatoris et Campi Mareschalli natalis annus a reddita salute MDXCVIII. Dies IV. mensis Junii. Locus, aula Gerknäs Nylandiae fuit. Mortalitemque rursus post vitam rebus domi atque foris, in aula et bello praeclare gestis Gustavo Magno Regum exemplari magna ex parte consecratam Anno M: D: C: X: L. die XV. Julii, aetatis ultra quadragesimum biennio in aula sua Lafvila Parochiae Euraâminne exiit.

Facta non vicini solum, et quos arma patriæ attigere stupent, sed Italus pariter Iberus atque Galli loquuntur. Ita post annorum a prima aetate complurium militiam in insigni Comitissae Jacobi Delagardie Regni Marsci per Moscoviam expeditione inceptam et inde Regis contra Polonum in Borussia auspiciis continuatam, ac denique interjecta in castra exterorum peregre transcursione, etiam sub augusto bello Sueo Germanico probatam, dignus, cui primarium in militia Campi Mareschalli munus, et cum exercitu delecto agendi plena daretur potestas, quam in Saxonia inferiori exerceret, a maximo Rege habitus, in Pomeraniae ducatus, Gryphiswalda, Wismaria et Rostochio, in Bremensi Stada et Boxtahuda, locis munitissimis occupatis exercitum Caesarem iis partibus penitus profligavit: Haec inter Equitis aurati splendor ipsi a summo virtutum aestimatore tributus, hinc Senatoria in victrix regno dignitas; et post fata quoque Comitatus honos

additus. Genus ipsi paternum ex familia Sueciae Daniaeque a multis retro seculis multo celeberrima Regibusque cognata. Materno pariter, filia Erici XIV. Regis Sueciae legitima Genetrice clarus. Bis maritus, primas cum Illustrissima Domina Sigride Bielcke contraxit nuptias, atque ex ea filii unici Comitis Claudii Tott, virtutibus qua toga qua sago incltyti parens, secundis Illustrissimae Dominae D:nae Christianae Brahae Comitissae de Wisingsborg etc. sese junxit, quae superstes hoc manibus piissimis vovit Monumentum.

Här står ock Christina Brahes contrefait.

Kongl. Majj^{ts} vår allernådigste Konungs och Herres Troman och fordom Landshöfdinge öfwer Åbo och Biörneborgs lähn med Åland, den Högwälborne Herren, Herr Lorentz Creutz Friherre, Herre til Sarfwelax, Tiusterby, Forsby och Tykö är född hijt til werlden A^o 1646. d. 31. Martii och i Herranom afsomnad d. 7. Febr — —.

Uti samma graf är äfwen dess Fru Maria Eleonora Stenbock begrafwen, samt Fältmarskalcken Berendt Otto Stakelberg.

Kongl. Majj^{ts} Troman och Öfwerste för den Ridderlige Adelsfahnan i Lifland, den Högwälborne Herren Herr Gabriel Horn Evertson Friherre til Kankas. Är född år efter Christi börd 1671. d. 24. Dec. och uti den namnkunniga bataillen wid Gemeüerthoff uti Curland slagen d. 16. Martii 1703.

När in til Högchoret på stora gången:

Dirich Lejonbergs wapn, som är född år 1628. d. 8. Aug.
Arwid Ekenbergs wapn.

På wänster och lilla gången. Wallenstiernske grafwen.

Wallenstiernske wapnet. Kongl. Majj^{ts} vår allernådigste Konungs och Herres Trotienare och Assessor uti den Kongl. Håfrätt i Storförstendömet Finland samt Häradshöf-

dinge öfwer Masko och Wemo härader, den ädle och Wälborne Olof Samuelson Wallenstierna till Hännälöo och Koperla, födder år 1611. d. 3. Febr. och i Herranom afled den 1. Febr. 1687. Gud förläne honom på den stora Herrans tilkommelses dag med alla Christtrogna en frögdefull upståndelse!

Tigerstedtske wapnet. Kongl. Majj^{ts} Trotienare och Assessor uti den Kongl. Håfrätt i Storförstendömet Finland, Wälborne H^r Eric Tigerstedt, är födder d. 21. Martii 1640. och i Herranom afleden d. 16. Apr. 1697.

På lilla gången längre ned:

Lagermarckske wapnet. Hans Kongl. Majj^{ts} wår allernådigste Konungs fordom Wälbestälte Assessor uti den Kongl. Håfrätten i Finland Edel och Wälborne H^r Joh. Lagermark. född 1620. d. 10. Junii i Herranom afsomnad i Biörneborg.

När til stora dörren. Stålhanske grafwen.

J marmor på et prächtigt mausolaeum:

Här ligger begrafven den Edle och Wälborne nu salig hoos Gudi Herr Torsten Ståhlhansch till Hummelsund Öfverby och Alten, Kongl. Maj^{ts} til Sverige Högbetrodde General öfwer Svenska och Tyska Cavalleriet, samt öfverste öfver et regimente til häst och foot, hwilcken i den Danske feigde A^o 1644. d. 21. Aprilis på sit femtionde ålders åhr, uti Hadersleben saligen afsomnade. Gud honom med alla Christtrogna een frögdefull upståndelse förläne.

Detta monument hafwer sin elskelige och salige kära mann till ähra och åminnelse uprätta och förfärdiga låtit den Edle och Wälborne Fru Christina Horn boren til Hapaniemi Fru till Hummelsund och Rungård.

På et wapn: Kongl. Maj^{ts} wår allernådigste Konungs Troman och Öfverste til häst, och förordnat Landshöfdinge

öfver Wästerbotns lähn och Lappmarckerne, den Högwälborne Herren H^r Arwid Horn, Friherre til Åminne, Herre till Karckis boställe, Candola och Carona, födder på Karckis gård d. 10 Novembr. 1631. och sahl. afsomnad på Carona gård d. 17. Martii 1692.

Hans Kongl. Maj^{ts} Trotjenare och Cornet under Adelsfahnan, den Högwälborne Herren H^r Arvid Magnus Krues, Friherre til Kugbahla, Herre til Ekhof Lundby och Hapniemi, är född på Wiborgs slott d. 14. Julii 1658. och sal^t i Herranom afsomnad på Ekehof d. 19. Jan. 1677. Gud för läne honom med alla Christtrogna på Jesu Christi dag en frögdefull upståndelse.

Wid funten.

skall praesidenten Munck ligga begrafwen.

Dom-Probsteri.

J Lundo församling äro inga gamle monumenter till finnandes; hwarcken ålderdomens minnings märcken, eller urminnes märckwürdiga documenter, mycket mindre lagde grafstenar med inscriptioner. Twänne små adelige wapn, förutan namn, endast med en spåra mit uti afskildrade, samt ett söndrigit baptisterium, kunna wäl här ögnas; men the äro så gemene och mörcke, at the knapt kunna tiena till illustration uti antiqvitare patriæ. The äldste i Socknen berättar, att fienden under thess förra öfwerwälde, at sådant skiöflar och bort fört.

J Korpå församling är intet tillfinnandes efter Probstens skrifwelse.

J Pikië moderkyrcka befinnes Capitain Claes Fogelhufwud Herre till Linnunpä, begrafwen 1681. förer å skiöld

ett fogelhufwud med menniskio kropp uti qwinodrägt. Nobilis et strenuus Dominus Michael Anckarfiel obiit 1657 förer i skiöld ett anckar.

1656 afsomnade Wälborne Hans Buck herre til Buckila, förer i skiöld en Bock.

1657 Arwidus Anckarskiöld, förer ett dubbelt anckar.

1675 Hebla Jegerhorn förer i skiöld ett horn i denna form*.

1649 död Michael Anckarfiel til Storgård skiölden är äfwen anckar.

1610 död Hans Mortensson Lax, förer i skiölden lax. Margaretha Carls dotter Sverd 16 Septembr.

Michael Nilsson Fogelhufwud 1647.

Nils Michelsson Fogelhufwud 1647.

Matthias Henricsson Bock sine anno.

Hans Frantzsson Bock, sine anno.

1647 Caisa Henrics dotter Lax, förer äfwen en lax.

J Pargas församling finnes

- 1:o. Framledne Landshöfdingens Eric von der Lindes Wapn med en Fana med förgylta Bokstäfwer af år 1666.
- 2:do. Öfwerste Lieutenant Eric Giös Wapn af år 1693.
- 3:tio. Hans Sons Hans Giös Wapn af år 1691.
- 4:o. Major Torsten Myres Wapn af år 1686.
- 5:o. Assessor Johan Stålhanskes Wapn af år 1680.
- 6:o. Ryttmestar Hans Starcks Wapn af år 1701.
- 7:o. Clas Schalms Wapn af år 1639.
- 8:o. — — — — — hel små och uhr-gamla.
- 9:o. Thomas Lejonbergs Wapn liten och utan åhrtal.
- 10:o. Doctor Lutters och Philippi Melanctonis Contrefaiter.
Dito i Pargas församling är til finnandes en grafsten, med muncke styhl inhugne Bokstäfwer.

* Originallet har här en dålig teckning af ett jägarhorn.

2:ne grafstenar utan några Bokstäfwer.

2:ne uthugne stenar, wijd hwardera kyrkio dör[ren], uti hwilcka twifwels utan under Påfwedömet är brukat Wijelse watn.

Jnga skrifteliga gamla documenter finnes i Pargas kyrckia.

Beskrifning öfwer **Sagu** Sokns Moderkyrckia, jemte de där befintelige monumenter.

Kyrckian är af sten, utan Torn, innuti med fem Pelare på hwardera sidan, hwilka formera äfwen så många afdelningar uti walfwet. Chor walfwet och det nästa derintil är med riit- och målningar zijrat jämte några Propheters och Evangelisters Contrefaiter, som nu mera ei kunna noga urskillias.

Altarbordet är fyrkantigt af grå marmor med Munckstyl ristat ikring bräddarna, på Norra sidan af den samma, är följande inscription Anno Domini MCCCXCI. men hwad på de öfriga bräddar är skrifwit, kan för en otydelig utuggning intet läsas.

Denna skifwa förmenes wara lika åldrig med sielfwa kyrckian, och i stöd af det på den samma warande åhrtal slutet til sielfwa kyrckians ålder, hwarom man ingen säkrare underrättelse har, än at den i Påwedömet blifwit upbygd, som äfwen af des inrättning och bygnad nogsamt bestyrckes. På ofwan nämde sten står altartaflan som är af trä, målad uti tre afdelningar: öfwerst är Frälsarens swep och begrafning aftagen, mellerst hans korsfästelse med en del af Staden Jerusalem, och nederst Nattwarden med alla Lärjungarna. På ena sidan af denne tafla är Apostelen Petrus med en nyckel och Apostelen Paulus på andra sidan med ett swärd i handen, i bilder aftagne.

Denna tafla hålles före wara skänckt til kyrckian af

Abraham Nielsson och Gertrud Wessel, hwilkas namn jämte följande bomärke och wapn   samt årtalet 1648 nederst på hwardera sidan är tecknad. På norra sidan i Choret är en Funtt af grå marmor a $1\frac{3}{4}$ alens högd samt ofwantill så widt och diupt uthålkad at ett barn deruti kunnat döpas. Wid östra wäggen eller i gafwelen äro twänne så kallade Munckläktare en på hwartera sidan af Altartaflan, hwilckas yttre karm eller sida är målad, och med theruti skurna wapn och zirater beprydd: nemⁿ Lächtaren til söder har följande wapen uti stielpta skölder. 1:o. Uti en brun målad sköld fem hwita rundelar eller pyramider, tre ofwan och twenne nedanföre. 2:o. På en hwit sköld en swart hiort med röd hängande tunga. 3:o. Uti en sköld hwars öfre del är hwit och nedre delen blå, är ofwan före ett hwitt kors och nedan före en grå stierna. 4:o. En brun sköld med tre horizontelt liggande stiernor som äro hwita med rödt chatterade. 5:o. En brun d:o, hwaruti öfwerst är en hwit nyckel, hwarunder är en Communion kalck med ett P: på hwardera sidan och nederst en fisk, alt af en färg med nyckelen. 6:o. En d:o, som har tre perpendiculairt stående hwita hiertan med spitzarne uppåt i hwart annat. Sammaledes på norra lächtaren: 1:o. En gul sköld, hwari är en hwit upspänd båga med pijl uppå. 2:o. En hwit sköld hwari stå twenne ihopwridna qvistar med löf på hwarthera spitsen och twegrenig stielck. 3:o. En hwit sköld med hwitt anckar uti. 4:o. En hwit hwari är ett hwitt kors.

Desse lächtare äro af församlingens ledamöter intet brukade hwaraf härrört att de redan til någon del förfallit; och finnes för öfrigit ingen underrättelse enär och af hwem de blifwit upbygde. Wid Chorbalcken på norra sidan är en så kallad Biskops bänck innom ett målat och utskurit skranckwäreck. På inre delen af bemälte skranckwäreck är

utskuren en stielpt sköld, hwaruti under en hielm är en brun målad hiort i språng.

Öfver denna bäncken äro uti ett artigt utskurit och målat skåp, Jungfru Mariæ och Frälsarens bilder med färger illuminerade.

På södra sidan i kyrckian äro följande adelige wapen upfäste. 1:o. Fordom Majorens wid Åbo Läns Cavallerie Petter Pipers wapen, hwarest uti en skiöld hwars öfwersta del är förgylt, medlersta blå, och nederst ett grönt fält, är en rödbrun hiort med swarta horn, aftagen i språng med framfötterna på en ekestielke; han är död på Rono gård 1690. den 3[!]* Martii.

2:o. General Lieutenantens wid Finska Cavalleriet Galles wapn, uti skiölden, som är försilfwrad, är en förgylt Galla aftagen, af hwilken utspridas åtskilliga blå buchtade, och fölgylta rätta strålar. J underskriften förmåles at bemälte herre är född 1615[?] och död i fält åhr 1676. Å ömse sidor af detta wapn äro hela hans families wapen aftagne som följer: Af Fäderne. 1:o. Ett wapn til alla delar likt med General Liutenantens egit. 2:o. Ett wapn med förgylt sköld hwaruti är en försilfrad mans arm hållande ett swärd. 3:o. Ett wapn med en röd sköld hwarpå äro 8 stycken förgylta knoppar, fältet har dess utom twenne förgylta afdelningar. 4:o. Ett wapen med blå sköld hwari ligga 2^{ne} förgylta ihopwidna rosor. 5:o. Ett wapen med blå sköld hwarpå äro 2^{ne} ovala förgylta knoppar. 6:o. Ett wapen hwari sköldens öfre del är blå med tre förgylta stiernor och nedre del hwit med twenne i kors lagda sparrar. 7:o. Ett wapen med röd sköld, deri är en mans arm uti ett försilfrat harnessk. 8:o. Ett wapen med swart sköldh warpå äro trenne förgylta kloor med fem taggar wid hwarthera.

* Bör vara 13.

Af Möderne 1:o. Ett wapen med förgylt sköld hwari ligger en grön stock om hwilken en qwist med löf å spitzzen är wriden. 2:o. Ett wapen likt med wapnet N:o 6 af Fäderne, blått, och stiernorna äro försilfrade. 3:o. Ett wapen deri öfre delen är af skölden röd med 2^{ne} gröna stiernor, nedre delen blå, hwari står en man med en halfmåna eller strids yxa i handen. 4:o. Ett wapen med tre gröna rosor hwilkas öfwersta del är förgylt. 5:o. Ett wapen med förgylt sköld, hwarpå står aftagen en menniskia med fogel fötter och swantz, hållandes ena handen i wädret. 6:o. Ett wapen hwari skölden är till öfre delen blå och nedre delen röd, derpå är en stubbe med twenne wäxande qwistar på hwardera sidan. 7:o. Ett wapen med röd sköld, hwari är en försilfrad mans arm med en försilfrad lillia i handen. 8:o. Ett wapen till alla delar likt N:o 3 af fädernes wapen.

3:o. Carl Johan Galles wapen, som är född och död 1670.

4:o. Adam Galles wapen, han är född 1674 och död samma åhr.

5:o. Ryttnästarens wid Finska Cavalleriet Claes Galles wapen, hwarest uti werket ikring är hela familiens wapen, såsom wid General Lieutenantens, med hwilken han såsom ock Carl Johan och Adam Galle warit af en familie och hafwa lika wapen.

Ryttnästaren Claes Galle är enl^t underskriften wid wapnet född 1647. och död 1676.

6:o. Ett wapen hwarest under en hielm är en Crantz hwar innom på ett grönt fält är ett anckar till ena hälften swart. Härunder är skrifwit Claes Claesson Skalm Assessor i Kongl. Hofrätten i Finland. död 1650.

7:o. Ett wapen hwarest uti en förgylt sköld är ett swart horn. Hwarunder är skrifwit Bengt Johan Horn,

Drabant, född år 1663.[!]* och undfått sitt bahnesår wid Narvska slaget år 1700.

8:o. Ett wapen hwari skölden är til ena hälften försilfrad derpå är en å ända stående röd stubbswanzt häst, och till andra hälften blå, derpå stå tre stiernor perpendiculairt. Therunder är namnet Conrad Nettelhorst, hauptman till Eisböhl [!] och Kimito. Död 1679.

9:o. Ett litet wapen hwari skölden är til öfre delen blå och nedre delen röd hwarest står ett grönt träd med twenne friska blad och twenne torra stielekar. Wid detta wapen fants intet namn.

10:o. Ett wapen med blå sköld, hwari öfwer en försilfrad halfmåna, stå 2^{ne} förgylta stiernor. Till detta wapen fantz icke heller namn; men derinwid är på en tafla samma wapen målat med påskrift Thomas Hindersson til Hemböle. Anno 1663.

11:o. Ett wapen med en i fyra delar fördeld sköld, hwars twenne delar äro hwita twenne åter blå, korswis emot hwart annat stående; i hwardera af de hwita afdelningarna är en törneros och i de blå 3 försilfrade lillior, med 7 försilfrade stiernor derikring. I underskriften förmäles att Jöran von Ungern, hwars wapen detta är, tient wid lif Gardie och blifwit död år 1674.

12:o. Ett annat wapen dyligt med namn Giert von Ungern. död 1672.

13:o. Ett wapen med blå sköld deri stå twenne blå horn med spitzarna uppåt, härunder är skrifwit Rigert Henrichsson Oxhorn, wälbestält Capitain wid ett Compagnie infanterie. Han är född år 1602 och 1687 död.

14:o. Ett wapen hwars sköld är till öfre delen hwit nedre delen swart, som i genom skärs af en ström, uti hwil-

* Bör vara 1668.

ken simmer en fisk lik en jd. Här är påskrifwit Johan Mortensson. Anno 1599.

På norra sidan uti kyrkian.

15:o. Ett wapn med försilfrad sköld hwari står aftagen en grönklädd Menniskio kropp med grönt fogelhufvud hwars näf är förgylt, här under är skrifwit Arfvid Fuogelhufvud Öfwerste Lieutenant wid Biörneborgs infanterie. död 1685.

16:o. Ett wapen med blå sköld hwari är ett hornat nöthufvud försilfrat. Därunder är skrifwit Capitain Lieutenant Jöran Hufvudsköld wid Nyländska Cavalleriet född år 1614 och död 1682[!]*.

17:o. Ett annat dylikt med underskrift: Herr Henrich Hufvudsköld född år 16 . . och [död år] 1682.

Gamla wapen hwilka någon tid skola legat i kyrkian ouppfäste, finnas följande.

18:o. Ett litet wapen hwars sköld är till öfre delen hwit, nedre delen röd, deri är en stubbe med tregrenig rot, af stubben fördela sig twenne qwistar med ett blad i spitzten på hwartera. Härunder är skrifwit Hans Hansson Lindestubbe. A° 1601.

19:o. Ett annat dylikt hwarwid finnes bokstäfwerne H: H: L: L: A° 1630[!]**.

20:o. Ett wapen med gul sköld, hwari är en stubbe och der wid några blad: der under är skrifwit Edle och Wälbördige Märten Mortensson Linderot.

21:o. Ett wapen med gul sköld hwari är ett räfse blad med otta pinnar. Härwid äro bokstäfwerne G: W:A: R.

22:o. Ett wapen med hwit sköld hwari twärsåt ligger ett afhuggit träd hwarwid äro twenne qwistar med löf. Härwid finnes intet namn.

* Bör vara 1678. ** Skall vara 1639.

23:o. Ett wapen med förgylt sköld hwari står ett frodigt grönt träd med 2^{ne} stielckar wid roten. Derunder är namnet Hemminck Njrot.

24:o. Ett wapen med blå sköld deri är en hwit halfmåna med en stierna öfwan och nedan före. Af underskriften kan allenast läsas Tönne Jörenson.

25:o. Ett wapen hwari skölden är til öfre delen gul med ett rödt kors, nedredelen blå med en gul stierna. Här wid är skrifwit Axel Ifversson till Kiercknäs. Död 1634.

I kyrckian finnas äfwen några gamla Fackel stakar, af hwilka allenast på en kan sees wapen och skrift. På denna staka äro 2^{ne} wapen af hwilka det ena äfwen är så illa med farit at det intet kan urskillias, men det andra är likt det wapen hwarunder stod skrifwit Hemminck Njrot. På twenne sidor af stakan är följand skrift med förgylte bokstäfwer: Gud vende begges vårt ellende till en god ende, hwarunder äro bokstäfwerne B. J. nederst står: Helb Gudh ut af all vår nöd.

Än finnes åtskilliga Fahnor, dels uphängde de[^l]s löse men af mögel och damb så illa med fahrne och skadde, at man om dem intet kan få någon underrättelse.

Nederst i kyrckian är Org-lächtaren hwilken enligt en wid södra sidan af samma lächtare warande påskrift, är jemte Orgewärcket med herrskapernes medel förfärdigat år 1671. Där står äfwen skrifwit, at denne kyrckia är bygd för än det skrefs år 1400. Doch utan någon vidare underrättelse.

Der inwid på samma lächtare äro kyrckioherdarnes Namn i Sagu församling, alt sedan 1563 upptecknade nemb^ln följande år 1563 Canutus Johannis; år 1593 Laurentius Canuti; 1595 Johannes Thomæ; 1614 Simon Färskåål; 1630 Eschillus Petræus Professor: dernäst Biskop i Åbo; 1634 Sven Wigelius; 1652 Prof^s Nicolaus Nykopensis sedermera

Biskop i Wiborg; 1659 Doct. Johannes Terserus Biskop i Åbo; 1661 Ericus Ketarenius; 1664 Jonas Wanzonius; 1689 Doctor Johannes Gezelius.

Grafstenar äro i denna kyrckia allenast twenne med uthuggningar och inscriptioner.

I Choret straxt inunder altaret är grafwen hwaröfwer ligger en uthuggen tälljesten, med följande inscriptioner. Her ligger begravnen en ädelen och velboerdigen man Hinderick Simonsson til Karron. Al så hiedt han, han af soemenede Anno MDLXX. Der brede wid står: Her ligger begravnen then ädelen och velbördigen qvinne Husther Cristina Per Flemminck dotter hon afsömnade pa Karron Garden den V Desember Anno MDLXXIII. Härnäst äro orden af Hiobs 19 Cap: Jag wet at min Förlossare lefwer etc. hwarunder äro bägges wapen uthuggne, af hwilka allenast hennes eller Flemmingska wapnet för den påbygde altarefothen kan sees och nederst på samma brädd är uthuggit: Cogita mori memento anima.

Söder i Choret är en lika grafsten på grafwen som är Galliska familjen tilhörig: och är på den samma ut huggit ofwan till i högra hörnet det Galliska och i wänstra det Ekelöfska wapnet; mitt uppå stenen desse samma allenast något större. Dernäst äro inscriptionerne: Her ligger min Kropp och hviler sig til thes vår Herre upväcker mig, min siäl är icke död, men lefwer hos Christo minom förlossare och endaste återlösare.

A° 16 . . är then ädele och välbördige Claes Galle til Steningen, H. K. M. förordnad Ståthållare pa Ivangorod, i Herranom afsömnad, hvars siäl Gud vare nådig.

Anno 16 . . är den ädele och velbördige Fru, Fru Margaretha Bertilsdotter Ekelöf i Herranom afsömnad, hvars siäl Gud vare nådig. In uti denna grafwen äro General

Lieutenant Galles och Ryttmästaren Galles Likkistor begge af koppar, försilfrade samt familiens wapen på hwartera sidan utdrefne och förgylte.

Här i kyrkian finnes äfwen för öfrigit de uti kyrkiorne nödige och wid Guds tienstens hållande brukeliga böcker så wäl som en hop Kongl. Förordningar, samt thess utom twenne med Munckstyl skrefne böcker in folio, af hwilka tittul bladen äro förkomne; de innehålla efter det man kan finna några kyrckioordningar jemte Catholska mässan och är ei eller den befintelige kyrckioskruden med de wid communion brukelige käril, mer än uti andre lands kyrckior för ålder eller wärde märckwärdige.

Ålands Probsteri.

Förteckning på de Monumenter, wapen och Epitaphier, som finnas uti **Saltwicks** kyrckia.

1:o. En wäl utsirad altar tafla med bilthuggerij och försilfrade Stolpar på begge sidor, aldra öfwerst en liten rund tafla med desse på ritade bokstäfwer: Denne altartafla hafwer Herr Majoren Fotangell til Kahiloto och Kiärmundö förährt 1666: Nedan om detta är Christi upståndelse af grafwen afbildadt, och nederst den Heliga nattwarden, äfwen wid den ena sidan af taflan Herr Harald Ericssons Fotangells, och wid den andra Fru Susanna Richters namn påritade.

2:o. En wäl förgylt Silfwerkalck till halft annat qwarters mått, i bland Antiquiteter ansedd, stilo monachali påritad til desse orden De vera vite fert hoc vas pocula vitæ och nederst A° D^{ei} 1346 hunc calicem fecit Tirelaus Aboensis ecclesie svec. Saltvik*.

* Inskriften är här orätt återgifven! Jfr. utgifwarens anteckningar under en antiqv. resa 1871, sid. 55—56 & pl. VII—IX.

3:o. En Oblats talrik wäl utritad, och med desse orden påristad alt omkring: Ave Maria gratia plena, Dominus tecum benedic.

4:o. På den östra norra weggen främst wid altaret är en stor döpelses Funt uti grof marmor uthuggen, öfwertäckt med en målad himmel, stäld på fyra stolpar.

5:o. Åfwan på samma mur ett målat wapen med underskrift: Harald Ericsson Fotangell [till] Kahiloto och Kiär-mundö.

6:o. En gammal altar tafla på norra sidan wid Cho-ret som afbildar Christum på kårsset, och röfwarena, en på hwar sida, så som uti ett skåp allesammans stälte.

7:o. På öst-södra weggen wid altaret finnes Præp: Aland. Boetii Murenii målade Epitaphium på en trätafla med desse orden å ena sidan:

Anni Renovales
 Hujus Collapsi templi
 XXVII:
 Sub Directione
 Boetii Muur Wesm.
 Præpositi Åland.

Non nobis Domine non nobis sed nomini Tuo da gloriam propter misericordiam et veritatem tuam. Brede wid denna lilla taflan äro Sahl. herr Probsten med des hustru och barn afstälte, med denne underskrift: Boetius Muur Wess: Præp: Aland. Annus mundi et imactericus[!climac-], Anna Samuels dotter; Deus suum repetit. Barnen a Conjunctis ad Conjun-genda. Nedan om denna tafla finnas de församlade lärjun-garna afmålade, för hwilcka Christus uppenbarade om af-tonen præsentate Thoma.

8:o. Öfwerst på denna muren är ett målat wapen med

underskrift: Fru Britha Carplan til Wisas [!], Actis, Kahiloto och Kiärmundö.

9:o. Nästan öfwer Chor dören en liten tafla som och wisar Christi regerrika upståndelse, och har denne under skrift:

Monumentum sepulcrale.
Postquam multa tulit, docuit
bene, vixit honeste, Hoc Wessman-
nus Muur Condidit ossa Loco.

10:o. Nederom i Choret är en 1662 murad graf, med grafsten Boetius Muur hans hustru och Barnn tilhörig, som grafsten utwisar, men nu i sednare tider kallad Prästegraf.

11:o. På den östra pelaren fram i kyrckan är ett elljест wälbehållit och utsirat wapen hängiande, som præsenterar, 3^{ne} Fothanglar, men ehuru wäl namnet derinunder finnes något förnött och utplånad doch will man sluta at det skall wara Majoren Harald Ericsson Fothangell tillhörig, emedan och derwid kan läsas att han skall wara född på sitt mödernes gods i Liffland åhr 1662 d. 25 Aug. och döder d. 18 Martii 1695.

12:o. På den wänstra pelaren i kyrckian finnes och ett mindre wapen hängiandes, som præsenterar en hammare ock 3^{ne} [!] händer der åfwan uppå, men underskriften aldeles förnöt, så at eij mera läsas kan än at han dödde 1575*.

13:o. Öfwerst i hwalfwet är än Wälb: Harald Erichson Fothangells wapen afmålat.

14:o. Och främst på hwalfwet Fru Anna Margaretha Kiöningtuns wapen äfwen afsatt.

15:o. Nedan för det stora Fothangliska wapnet finnes des murade graf med trä p[l]anckor på bielckar och jord der åfwan på.

* Jfr. utgifwarens reseanteckn. 1871, sid. 52!

16:o. Kyrckan är målad med Bibliska historier, hwilcken måhning under förra ofreden, då kyrckian öfwer 8 åhr stod utan dörrar och fönster, tagit skada, så at somt eij mehr stort synes.

Wasa Probsteri.

Förteckning på the Monumenter som finnas i **Nerpes** Moder kyrcka.

Uti Choret mitt för altaret ligger en wäl uthuggen grafsten med denna påskrift: Hoc lapide tectus jacet vir reverendus et Doctus Elias Petri Holmius, qvondam Pastor hujus Ecclesiæ Nerpes, et Districtus ejusdem Præpositus fidelissimus, cum Conjuge sua Dilecta, Matrona pia et honestissima Anna Elie Reichenbac: Dissolutis animabus in sinu abrahæ requiescentibus. Nota På denne sten, så wäl som alla de andre äro stora romerska bokstäfwer, med puncter mellan hwart ord.

Mitt på Stenen står en stor kalck inom en uphögd oval krantz, bestående af Tulpan eller Narciss-hufwuden, med en stiälk och rund knopp gå ur hwardera. Nedan före: Jag ligger och sofwer och wacknar upp, ty herren uppehåller mig. Ps. 3. Anno MDCLXIX.

Ett ängla hufwud i hwarthera öfra hörnet i det ena nedra en dödskalle med ben där under i korss. J det andra hörnet ett Tinglas.

Jemnt mot denna Sten på Södra sidan ligger en annan, hwarpå skrifwit står:

Hoc tumulo conditur reverendus D:nus Gabriel H: Brennerus, Pastor Eccle: Nerpensis Cujus ille animas Summa vigilantia fovit 55 annos. Natus est Wasæ 1605. Obiit in Nerpis 1694. Qviescit hic qvoque ipsius Conjux Brigita Canuti

ex qva 8 suscepit liberos. Nedan til på en uphögd zedel står: Cupio dissolvi. Där under: Phœnix med utsträckta wingar öfwer en eldz-flam.

Är ock en mycket zirligt huggen Sten brun såsom den förra, lärandes dess Bror son H^r Assessor Elias Brenner hafwa bestält därom i Stockholm.

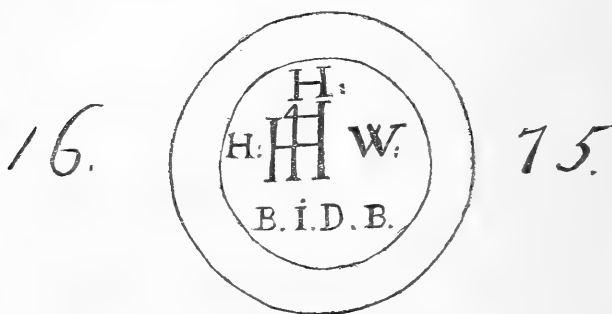
På Stenen, som ligger på norra sidan jämnt mot den midlersta står:

Här under ligger begrafven ärebor: och Gudfruc. Hust. Christina Ringia, Probstens och Kyrkoherdens her i försambn. käre maka tillika medh sina tvenne Söner D: no Johanne och Nicolao Pictorio. Anno 1682.

Mitt på Stenen: Ett Lamb med korss, innom en rundel med löfwärck. Nedan till: Sap. 4. Then rattfärdige, om han än bittida dör, så är han i rolighet; ty han behagar gud väl och är honom kär. I hörnen såsom den första sten.

På gången näst fram för Choret.

Hic dormit in Domino vir reverendus et pius Dn. Johannes Joh: Wazæus, Pastor Christi: et Lapferdensis cum carissima uxore pia et Casta Matrona Brigitta Joh: Broms ut et liberis, ad diem magnum Jesu Christi.

om kring Stenen

Rom. 6. In Christo vivimus et morimur.

Phil. 1. Christus är mitt lif, och Döden är min vinning. Järenringar i hörnen.

Där brede wid på södra sidan inunder bänkarna är en wacker Sten, hwar på står:

Monumentum Plurimum Reverendi D:ni Johannis Joh. Bechmanni, qvondam Pastoris Ecclesiarum Christinæstadii et Lapfjerdensis vigilantissimi, qvi natus erat in Nerpis Anno 1644. D. 2. Junii: Obiit A: 1701. Prima ejus uxor fuit Anna Jac. Holmia, ex qva 6 liberos suscepit. Altera Maria Petri Thorväst.

Fugiens abit

Neder til öfwer hela Stenen ett widt Trä med 6 blad och runda äckla bär, nästan så som plomon til storleken. Nota: war den föregående Wazæi Son: men har ändrat sitt tilnamn, och tagit det twifwelsutan af byn, a. Backeby, i hwilcken Fadren bodt, då han här en lång tid warit Capellan. De hafwa här welat ligga begrafne, medan marken är höglänt, och torr, däremot Lapfjerd's kyrko är belägen på ett lågsidt och fuktigt ställe. Tå grafwarne här 1732 reparades och kistorna blefwo uplyftade, tog man op locken på Probstens Holmi och Pastoris Wazæi kistor, då befunnos begge desse afledne män icke wara förruttnade, utan lågo i sina kistor, såsom de nyss blifwit ditlagde, med torr hud på ansikte och händer etc. Gamle män, som tå lefde, men nu döde äro, berättade, at de just så sedt ut lefwandes. Men i andra grafwar, som ej lågo mitt efter gången woro de, som länge efter åth blifwit döde, aldeles utruttnade.

Bönder mente at de blifwit balsamerade, qvod incredibile. Jag håller före at wäder spelt så in at de blifwit torre, de hafwa begge dödt om winter tid.

Längre Fram på gången.

Dieser Stein gehoret Elias Reichenbach und Agneta Berchelts auch dero Erben Anno 1621. Där under: Ens mans bild med utstående armar och händer i sidorne, hielm på hufwudet. Wapnsköld med twenne fält: På högra sidan en Swan och på wänstra tycks wara en grip.

Omkring Stenen:

Lefve vi, så lefve vi Herranom, dö vi, så dö vi Herranom Hwad heller wi lefwe heller dö, så hörer wi Herranom til. Rom: 14 Cap.

Not: Denne Reichenbach har warit Probstens Holmii Swärfader. Säges en tid hafwa warit Commendant på Waxholm, därom man dock ingen säker wisschet har. Lärer hafwa kommit från Tyskland med sin måg, Holmius, som warit fält Predikant i Tyska kriget.

Wid Sacristie dören in i kyrckan ligger en wacker Sten med följande påskrift:

Hic Sepultus jacet Reverendus et Doctus Vir D. Laurentius — — — — Smol: Olim Pastor in Nerpis. Qvi pie expiravit 13 Junii Ann. 1633. Mitt på, en stor kalek med patén och oblater på, inom en wacker uphögd rund krantz, omkring:

Lärarena skola lysa såsom himmelens sken och the som undervisa til rättfärdighet, såsom Stiernor i Evighet. Dan: 12. 3.

Nu följa afskrifterna af de här befintliga inscriptioner.

Uti Sacristian står på wänstra sidan af mellantaket:

Pastores Ecclesiae Nerpensis.

Seculo XVI.

Ignoti sunt ad annum 1593, qvo, paroecia Nerpensis Satagundiæ ditioni tum temporis adnumerata, Decreto Upsaliensi subscriperat.

Dn. Æschillus Henrici.

Anno 1599, facta a regione Satagundiæ Separatione, hæc paroecia cum Lapfierdensi, qvæ huic subjacuit, ad præfecturam Ostrobotniæ, ex petito incolarum recessit.

Seculo XVII.

Dn. Martinus Wargius.

Dn. Laurentius Gallus, Smolandus.

Dn. Elias Holmius Præpositus Svecus.

Dn. Gabriel Brennerus. Wasensis.

Dn. Jacobus Holmius, Nerpensis.

Mag. Gabriel Thauvonijs, Prof. Præposi. Nylandus.

Seculo XVIII. Currente.

Idem ad annum 1719, qvo, ab anno 1713 ob invasionem Russorum profugus, Westerwikie Smolandorum obiit, et in Coemeterio ibidem extra Templum Sepeliri voluit. Dn. Gabriel Arenius, cum pace adveniens Malaxensis. Mag: Henricus Joh: Carlborg, præpositus, G: Carlebyensis, modernus. Anno 1748.

Här omkring är en wacker målning. Ofwanföre står Nerpis Sokns Sigill: ett hierta med krantz omkring, på ena sidan en lagerbärs qwist, och på den andra en Palmqwist. Nedantil står ett altar med eldzflam ofwanpå, inom en rundel, hwar omkring står skrifwit:

Sigillum Clericorum Orient: Botniæ.

Observ. 1. Ofwan stående Wargius säjes härifrån blifwit pastor i Torneå af den händelsen, at, då han uti högst Salig Konung Gustav Adolphs Regements tid en gång varit på Riksdagen, och klagomål kommit öfwer Torne boerne, at de varit något styfwe och motspänstige, han då skal hafwa sagt: wore han där han skulle wäl få råd med dem, och tukta dem. Konungen skal strax ha skickat ho-

nom fullmakt, då han ei törast säja emot, utan måst dit så godt som mot sin wilja. Det är sant, at en Wargius ligger begrafwen i Torne Sokne-kyrcka uti Choret framför altaret. Den följande Laurentius Gallus lærer warit hans mäg, och fåt Nerpis pastorat efter honom.

Obs. 2. Jacobus Holmius har fått Kongl. fullmakt efter sin fader, och warit alla redan instalerad i Församlingen. Men den gamla Gabr. Brenneri son, Joh. Brennerus (:den olyckliga Brenners Fader:) har rest till Stockholm, och genom Assessor Brenners procurerande fått fullmakten öfwer ända, så at Brennerus, som då war netto 80 åhr, wardt Pastor, och Holmius måste wänta 10 åhr til dess död, då han åter kom efter honom.

Desse obse[r]vationer stå intet annoterade.

På ofwan nämnde wästra sida i Sacristian står: Söker Herran medan man kan finna honom, åkaller Honom medan han när är. Then ogudaktige öfwer gifwe sin wäg, och syndaren sina tanckar, och omwände sig til Herran, så förbarmar han sig öfwer honom; och til wår Gud: ty när Honom är mycken förlåtelse. Eseij 35. v. 6. 7.

På östra sidan i Sacristian står inom en wacker målning, gent emot Pastorum namn:

Sacellani Nerpenses.

Seculo XVI.	Dn. Johannes Brennerus.
Dn. Simon Olai.	Seculo XVIII.
Dn. Matthias Laurentii.	Dn. Gabriel Kalm.
Seculo XVII.	Dn. Johannes Gottleben.
Dn. Simon N.	Dn. Carolus Hoffrén.
Dn. Johannes Wazæus.	Dn. Isaacus Brenner.
Dn. Gabriel Brennerus.	Dn. Iacobus Randelin.
Dn. Jacobus Holmius.	Dn. Henricus Moliis}
Dn. Samuel Backman.	Dn. Samuel Simolin} moderni.

På denne östra sida står följande Språk:

1 Tim. 1. v. 15. Thet är ett fast ord, och i alla måtto wäl wärt, at man thet anammar, at Christus Jesu är kommen i världena, til at frälsa syndare.

Uti Sacristie taket mit öfwer bordet är målat uti en triangel et öga med strålar där om kring, och är skrifwit kring rundelen:

Twår eder, giören eder rena, lägger bort edart onda wäsende ifrån min ögon: wänder igen af thet onda: Lärer giöra thet godt är, farer efter thet som rätt är. Esaj: 1. v. 16. 17.

Bak i kyrckan på Läktar-balken är om kyrko reparation upskrifwit, på thet efterkommande ei måtte wara i lika okunnogheth som man nu är om de ting, som här passerat för 100 år och där förut:

A. Ω.

Anno 1731. d. 24 Maji kom Mag. Henr. Jo: Carlborg såsom kyrkoherde hit till Nerpes pastorat från Wasa Trivial Schola.

Anno 1732 börjades denne i grund förfallne kyrka från dess bristfällighet at repareras. Då blefwo alla grafwar uplagade: nytt golf och nya bänckar, samt altare-bord och sielfwa gjorde källaren förbättrad, och med wäder trummor försedd: Sacristian utan och innantil rappad, samt dess fönster- och döraöppning större giord, och ett litet fönster håll på östra sidan igenmurat: wästra gafwel-dören och fönstret där öfwer utwidgade: en stor stenförstugu wed Läktaren på södra sidan nedrifwen och i dess döraställe en fönsterluft anlagd.

Anno 1733. Blefwo Chor-fönstren och dören utwid-

gade, samt den lilla förstugun caserad: kyrko-muren til hälften kalkslagen, samt grundwal til korss kyrka l[a]gder.

Anno 1734. om winteren giordes fönster til Choret och korss-kyrkan af Mästar Jacob Forsberg från Ny Carleby, och om sommaren upfördes hela korssmuren.

Anno 1735. bygdes Tak på korss-kyrkan af Bondemanen och Kyrko-Byggmästaren Johan Simonsson Knubb från Wöro. Samma sommar rappades och kalckslogs korss-muren utan och innan, samt resten af gamla kyrkan, då och fönstergluggen på norra väggen wart utwidgad, hwartil fönster från Stockholm förskaffades. Från det lilla fönstret gick för en så kallad Pig-Läktare längs efter norra väggen till den nedra Gafwel-läktaren, och så fullbordades murarbetet, som alt härtills blifwit förrättat af Mäster Johan Strauch från Wasa. Panelning under tak-foten och rännor kring om hela kyrkan och Sacristian wordo och tå gjorde. Noch dito anno sent om hösten, sedan en ofwan-Läktare bak i kyrkan högt op under taket blifwit borttagen, wart den nedre Läktaren, så mycket som främsta bäncken utwidgad, samt med nya trappewis uphöjde bänckar och trappa förbättrad af Mäster Johan Hyntzel från Gamle Carlby. Tå begynte han och i November månad arbeta på en ny Predikostol, hwilken A^o 1736 i Januarii månad blef färdig giord, och om hösten tillika med Läktare-balken af mester Olof Eklund från Wasa målåd.

Dito anno blefwo til tickors* utödande och vidare afböjande wäder-trummor på flera ställen genom muren utbrutne af mur Mästaren Anders Walin från Wasa. J detta åhr å Kyndelmässodag blef efter Ven: Consistorii förordnande nya kyrkan af Pastore inwigid, och Anno 1737 om

* D. v. s. svampars.

Nyårsdagen den nya Predikstolen af Dito wigder. Anno 1741. uprättades nytt planck kring om kyrkogården.

Anno 1745. blef en klocka a 3 L \mathring{a} 5 \mathring{t} bestald och upkiöpt i Stockholm, som med alt kostade 2618 D r kopparmynt.

Anno 1746. wart i Sacristian mellantak, bänkar och Spiel giord. Tå blef och Altar skifwan, alla dörar samt fönster-karmar och bogar in- och utantil målade af Sergeanten Christ: G: Schné.

Anno 1747 mände Probsten Carlborg under sin warelse på Riksdagen beställa och upkiöpa en kostbar Mässhaka för 865 D r 24 öre kopp.mt. Tå han äfwen d. 4 Sept. för egna medel uphandlade af Orgel-Byggaren Olof Hedlund i Stockholm ett nyt Orgel-Positiv för 2400 D r K.mt., hwilket d. 11 Dito, som war 4de Bönedagen, efter middagen fördes i kyrkan; speltes där på första gången d. 13 Sept: af den medbrakte organisten Johan Ramstedt, och anbdöz sedermera åth den hedersamma Moder Kyrko-Församlingen, som genom tienlig föreställning lät sig beweka, at till Gudz lof och åhra kyrkans prydnad, samt egit nöije och andäktig upmuntran behålla Orgelwärket och kiöp skillingen godt giöra; samma höst blef Läktare där til bygt af snickaren Matts Hansson Yttring, af hwilken Altare, bänckar samt alla dörar och fönster karmar med mera de förra åren blifwit förfärdigade.

Anno 1748 in Junio war ofwan nämde Herr Hedlund här at efter Contractet genom stämma och i fullkomligit stånd sätta Orgwärket. Samma Sommar blefwo the och Läktaren, samt Sacristie- och korss-kyrko mellan-taken med församlingens frivilliga påkostnad a 850 D r K.mt. målade af Mäster Daniel Hiulström från Sverige.

Sit Soli Summo gloria Summa Deo!

Sileat invidia, res ipsa loqvitur.

På Org-wärket framman til up öfwer Claveret står med stora gull-bokstäfwer skrifwit:

Hæc Si contingunt terris, quæ gaudia coelis!

Bak på Orgwärket står:

Qvem non viva Suo delectat Musica flexu,

Hunc ego non hilum cordis habere puto.

Flera påskrifter äro här i kyrkan intet til finnande, undantagandes gamla målningar med Bibliska historier och språk op i taket.

Denna Nerpis kyrka har i början varit ganska liten, just fyrkant, såsom ett annat fyrkantigt hus, ock taket hwälft. Men som hwälfvet skal ha welat spränga ut muren på norra sidan, (:hwarföre en stor sten rösia blifwit lagd däremot alt up til tak-foten, men ej hulpit, hwilken för 15 år sedan wardt borttagen:) så har det blifwit nedtagit, och tak af bräder i stället giordt. Är två gongor på längden skarfwad. Första gången wet man icke hwad tid. Men andra gongen har det skiedt i Probstens Holmii tid ungefär 100 år för detta. Anno 1734 wardt ett kors tillbyggt på södra sidan rumligare än halfwa gamla kyrkan: Mag: Mathesius, nuwarande kyrkoherde i Pyhäjoki har i sin Disputation de Ostrobotnia pag. 105 lin: 5. skrifwit *Orientale*, som bör wara *australe*; ingen kan bygga kors på östra sidan, medan alla kyrkor stå i öster och väster. Och eadem pagina in medio lin. 17 läser man *versus Septentrionem* där borde stå *versus orientem*, ty Capellet ligger här ifrån i öster, och heter där före Östermarck. Not: Här i Sacristian förwares ett ganska stort Jätt-ben, som stått den ofanteliga menniskian neder i Ryggen. At det är ett menniskio-ben, bewises därutaf, att et annat ben, utu[r] samma ställe i ryggkotan på senare tiders döde menniskior uti alt til pricka här med är aldeles conformt och likadant, undantagandes

storleken. De äro mot detta som en sparf mot en Tiäder.
Colophonis loco sättes par curiosité här til:

Finska Runor öfwer Sten-kyrkorna i Österbottn, hwar
ibland Torne Sokne-kyrka, som hörer til Wästerbottn, ock
räknas:

Kemisä on Kivistä Kircko,

Toinen Kircko Torniosa,

Colmas Cockolan Kyläsä, Gamle Carlby.

Neljäs Neiton Niemen Nenäs, i *Jungfru udden h:e Peedersöre.*

Wides Wasan Kaupungisa,

Cuudes Kyrön Cangahalla,

Seitzes Nerpion Rannalla.

C. Fenn: scribitur ante A. O. U.

Dessa Runor hör man enkom af rätt få gamla perso-
ner. Men intet wet man dem wara tryckta. Åtminstone
stå de intet i Mag: Mathesii eller någon annan Topogra-
phisk disputation. Så framt de icke fins i Martini Wargii
Commentatione Botniæ Orientalis, den man icke haft lycka
at se. Huru Finnarnas Runor gärna börjas raden igenom
af ena handa initial bokstäfwer, finner man ock tämmeli-
gen här.

Limingo Probsteri.

Kort beskrifning öfwer de i **Uhleo** Moderkyrkia befin-
telige monumenter och lagde grafstenar.

Uppå östra gafwell wäggen finnes Fyra stycken Taf-
lor, af hwilka tränne innehålla Frögde-verser öfwer Jubel-
Fäster, och then fjärde Frögde-verser öfwer frija Religions
öfning uti Schlecien.

På Pälaren åt södra sidan gent emot Predikostolen finnes hängande afledne Capitains Stures wapn af år 1664. then 3 Aprill begr[a]fwen; hwilkens Fane och Swärd jämväl för förra Ryska öfwer wäldet straxt bredt wid hängt, men af Ryssarne blifwit bort tagnne.

Thes utom finnes ännu uti thenne kyrkia twänne stumpar af twenne Fahnor, af hwilcka then ena warit afl. Majorens Lepses, men then andre en Ryttmästares, hwars namn ej kan igen fås.

På norre wäggen wid Sacerstie dören hänger Doctor Messenii Conterfait; wid hufwudet står skrifwit *Ætatis suæ 30 anno 1611*: uti högra handen har han en book, med thenna mening: *Musæ post funera florent, mors, sine Musis, vita.* På innre sidan om Chor-dören ligger Doctor Messenii grafsten, mitt uppå stenen stå thessa orden: Här hwila Doctor Johannis Messenii been. Siälen i Guds rike. Rycktet kring hela världen. 1636. Omkring stenen står: Befalla Herren tina wägar, och hoppas uppå honom, han skal wäl giörat. Och skall frambära till rättfärdighet som ett lius, och tin rätt såsom en middag. Förbida Herren och wänt efter honom. Harmas icke öfwer then hwilcken alltid efter hans wilja lyckel. framgår. Ps. 36. Ytterligare finnes en grafsten nedan för Choret på stora gången, med thenne inscription: Under thenna steen hwilar sina been Sahl. Herr Petter Bergenhem, fordom Befallningsman öfwer Österbotns norre Fögderie, med thess kära hustru, Äreborna och dygde samma Matrona Catharina Grå. Mitt uppå stenen. Siälen lefwer i Guds behag, kroppen sofwer till dome dag, tå skall Gud honom förklara, hans glädie skall ewig wara 1708.

Ännu en grafsteen uppå twär gången åt Sacerstien, hwars öfwerskrift är utnött, och således oläslig. Sielfwa grafstenen har fordom hörddt til Stads Notarien Folderberg.

Uppå kyrkekiogården finnes ock en liten grafsten med thenne öfverskrift: Här under hwilas Skiepper Joen Torbiörns Son Hising. M: J: D: 1647. Utom then wanliga kyrkioskrudden finnes här icke, mindre wid Capellerne, något annat märckwärdigt.

Uti **Brahestads** Moderkyrckia är ej annat märckwärdigt än at grefwe Pehr Brahes wapn med bilthuggerie wacker utarbetad, och nyligen med Färgor öfwerstruken, står ofwan på Chor dören.

Uti **Sahlo** Capell finnes några bilder med bilthuggerie utarbetade.

1:o. Jungfru Maria, med krona på hufwudet och barnet Jesu naken i skiötet; warit öfwer alt förgylt, men nu något utnött, står i ett löst skåp, som kan igen läsas.

2:o. Petrus och Paulus, som man pröfwar, brede wid hwarandra, uti dylikt skåp, warit äfwen förgylte, men mästen dels förgyllningen utnött.

3:o. St. Brigitta uti swart habit sitter och skrifwer i en Bok, brede wid henne i samma skåp, står en Mansbild förgylt men mäst bortnödt.

4:o. 2^{ne} andra mans bilder uthuggna, utan skåp och förgyllning. Thess utom St. Brigittas Historia och Fabler in folio på Latin med munkstylen skrefwen, allenast någon dehl af begynnelsen är borto, utan twifwel under förra feigden, så wäl thenne, som några andra ther städes befinnelige Böcker, med lika styl skrefne, äro ganska illa med farne, hafwa hwarken begynnelse eller ända. Ännu twene målade stänger — långa, uppå hwilcka the fordomdags måtte haft sina lampor, emedan öfwerst på ändan står lika som en liusplåt. Uti andra kyrckior af Limingo Probsterie, berättas

af wederbörande, inga monumenta, documenta, manuscripter, eller annat dylikt wara tilfinnandes.

Pedersöre Probsteri.

Ifrån **Ny Carleby, Lappo** och **Wörå** Församlingar hafwa wederbörande skrifteligen berättat, at i kyrckiorne der städes finnes ingen ting, som liknar något uhrgammalt. I anseende till Pedersöre Moderkyrckia torde följande kunna omröras, såsom: At den största kläckan, som i anseende till liud och wigt lærer i Österbotn wara den förnämste, är guten i Åbo, Åhr 1488, och igenom Oxhamnen, nu warande Jacobstads Muhibete, med Fartyg uphämrad, samt med båt upford genom Nynäas wijken, som nu är, och länge sedan warit fasta landet. Om den medlersta kläckan har man den sägen, at han en gång skulle bort föras till Ny Carleby (:tör hända som flera andra sådane i Konung Gustaf den Förstas tid, at betala Riksens gäld med:) men då hafwa 8 stycken förespända hästar intet fått henne längre, än ett litet stycke ifrån kläckstapeln, då de närwarande spändt en tämjungs fähla för sleden som änteligen dragit henne till bakas och kommit således at blifwa wid kyrckian.

Åhr 1714. efter det olyckeliga slaget i Storkyrö, ankom ett partie Ryssar hijt til Pedersöre och sedan de plundrat kyrckian, bröto de sig in i kläckstapeln, och begynte at afhugga oket på den största kläckan, till at sålunda fälla henne neder, och jämte de öfriga bortföra, men i det samma kom en hastig häpenhet öfwer dem af ett faseligit døn, försorsakadt deraf, at jorden på kyrkiogården, wid södra hörnet af Choret, nedan för hörne stenen, remnade mer än 3 quarters bredd, och tämmeligit diup.

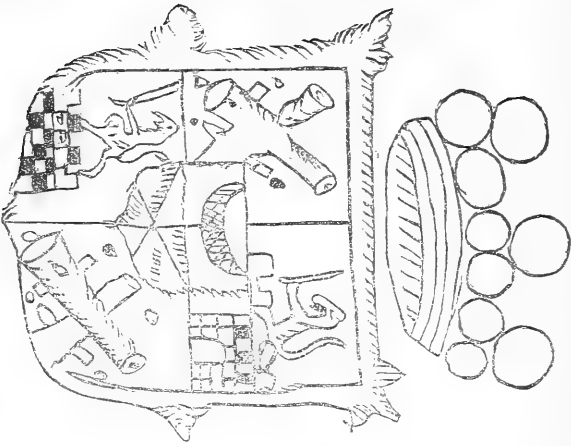
Ännu 1731. då jag hijt-kom, såg man teken till samma

remna. Ryssarne hafwa föregifwit at de sedt wed denna händelsen åtskilligt, som giordt dem förskräckta, såsom at hela negden omkring kyrckian wijst sig upfyld med Swänkt krigsfolck, hwarföre de och under stor häpenhet flydde derifrån, och lämnade kläckan.

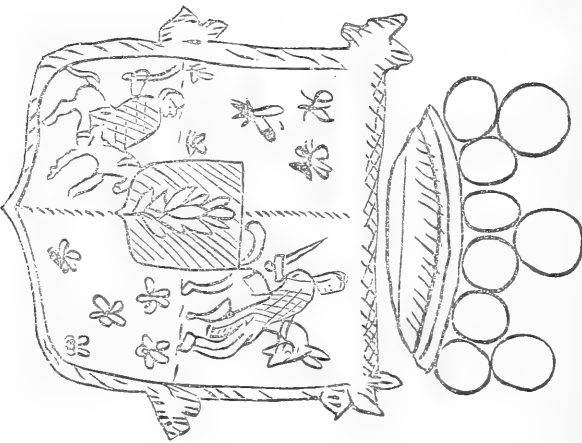
De skriftelige Documenter som fordom kunnat finnas i kyrckian, torde af de, utaf höga Öfwerheten till sådanes upletande, tid efter annan utskickade, wara borttagne, emedan man och finner afl. v. Præsidentens i Åbo Leijonmarcks, namn ristadt på Orgwäcket, hwilcken äfwen uti en dylik afsickt berättas wara utsänd.

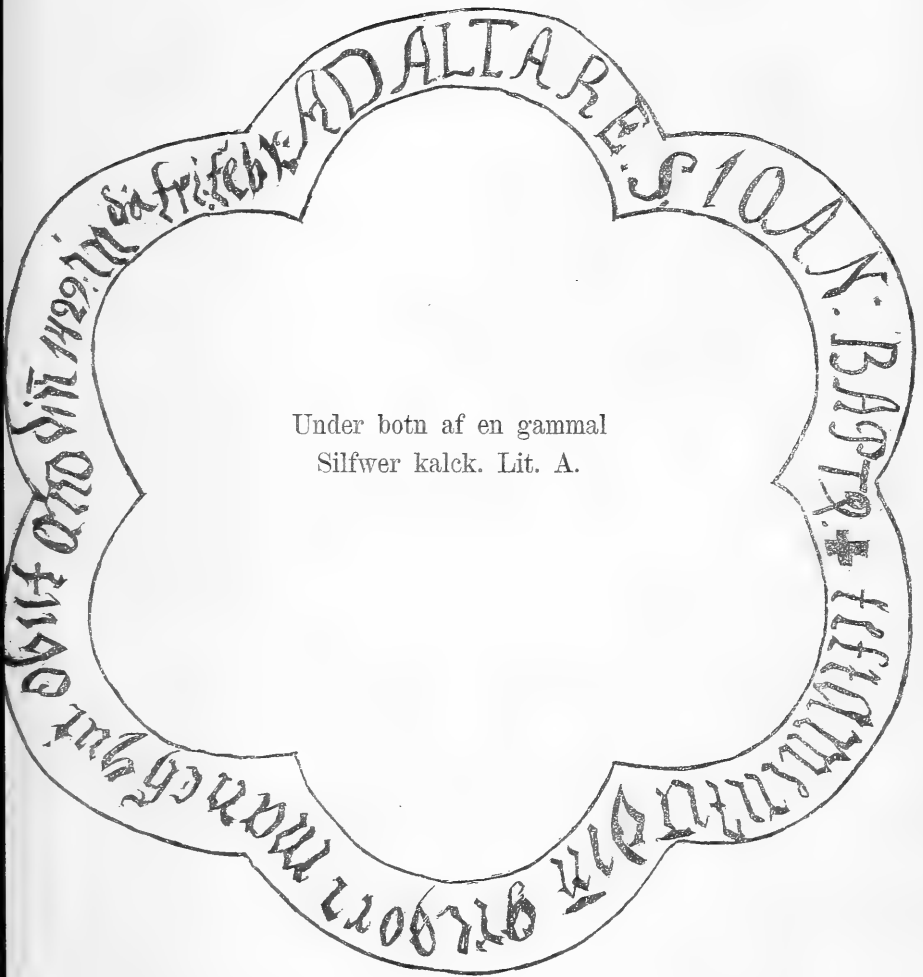
Man sluter at under Påfwe dömmet måtte i kyrckian flera Altaren warit uprättade, aldenstund man under botn på en gammal Silfwer kalck läser följande: Testamentum D:mi Georgi manch qvi obiit anno Dñ. 1429 in die VI Januarii ad Altare St. Joan: Bap^{te}; lit: A. På Patén till bemälte kalck finnes 2^{ne} här uptagne adel. wapn utstuckna, lit. B. omkring handtaget de äfwen här rijtade och obekanta bokstäfwer utsatta, lit. C.

J Choret på höger [sidan] om altare tafan sees Jungfru Mariæ bild med Frälsaren på armen, den förra i en fullwuxen människias storlek, och ännu mäst öfwer alt förgyld, det säges at Ryssarne i forna tider welat tillhandla sig den samma, emot så mycket silfwer, som skulle swara emot dess wig. Under bemälte bild står en rund Funt af huggen gråsten, öfwerst $1\frac{1}{2}$ aln bred, och $\frac{1}{2}$ aln diup. I ett gammalt skåp finnes 3 stycken bilder inneslutne, mitt uti står en gammal wördig man med swart och tämmeligen långt skiägg, samt tredubbel Crona på hufwudet, på wänster står Frälsaren, trampande på en drake, och på höger jungfru Maria med Frälsaren på armen.

Pål Pateen
Lit. B.

J **Jacobsstads** kyrckia och Capellen såsom intet länge sedan upbyggde, finnes inge antiqviteter.

Lojo Probsterij.

J **Lojo** moderkyrcka finnes följande Adelige wapn nembligen.

1:o. Ett med denna inscription: Kongl. Maij^{ts} Tro Tienare och wälbestälte Ryttmästare för ett Compagnie Cavallerie den Edle och Wälb: Herr Lorentz Sabelstierna til Lemo gård, Hachtis [!] och Laxpojo etc. Är född d. 23. Julii A° 1625. och i Herranom sahl. afsomnad d. 15. Aprilis A° 1681.

Wapnet är et rödt fält med twänne förgylte stiernor ofwan, och under 2^{ne} Sablar äfwen förgylte. Ofwan på wapnet är en hufwud hielm och öfwerst en Fana mellan 2^{ne} horn. Samma wapn är ock i mindre format infattadt öfwer sielfwa Altare tafian eller dess öfwerzirat; och hälfften som derwed är bifogad, har i fältet en man med spjut i handen stickande en orm, och äfwen en dylik man öfwer samma wapn.

2:o. Kongl. Maij^{ts} Wår allernädigste Konungs Tro Tienare och Assessor uti den Kongl. Håf Rätten i Storfurstedömet Finland, den Ädle och Wälb. Erich Andersson Rosendahl, född åhr 1615, uti Jusiö, men afleden i Herranom År 1690*. d. 4 Decemb. och begrafwen i Åbo domkyrcka d. 19. Aprill 1691. Gud förläne honom med alla Christtroгна en frögdefull upståndelse.

NB. Detta Wapn jämte liket, är flyttadt hit ifrån Åbo domkyrcka, medan denne Assessor Rosendahl ägt Weiby Säterijs Rusthåll i denna Sochn.

Wapnet är et blått fält med swart gärning isprängd,

* Ridдарhusgeneal. uppgifver 1694.

och trenne rosor utan stielck, samt ofwanpå hielmen en dylik wäxande ros på stielck, och gröna blad emellan 2^{ne} horn.

3:o. Ett dylikt står straxt brede wid, med inscription: Kongl. Majjst wår allernädigste Konungs och Herres Tro Tienare och Wälförordnad Secreterare uti then Högl. Kongl. Häfrätten uti Stor Furstendömet Finland den Edle och Wälb. Petter Rosendahl född A^o 1660 medio Aprilis och afsomnad i Herranom d. 8. [?] Maji 1685.

4:o. Ett wapn med Liusterjärn i fältet, samt et dylikt ofwan på hielmen, emellan 2^{ne} Råbockhorn. Inscription som stått på en tafla der under är eij mer at finna.

5:o. Ett äfwen af blått Fält, hwari en röd sparre, löpande snedt öfwer Fältet, hwarpå sitta 2^{ne} dufwor: ofwan på hielmen står en hwit försilfrad Fiäder-buska. Inscription är: Här ligger begrafwen Edle och Wälb. Nils Dufwa til Moisio, afsomnad i Gudi i Novembris månad 1669. och begrafwen 1670. Gud hans siäl frögde.

6:o. Kongl. Troman och Öfwerste-Lieutenant öfwer Dublerings Cavallerie den Wälb. Herren Herr Carl Rennerfeldt afsomnad i Herranom d. 22. Dec. 1696. Wapnet har i i Fältet En i harnesk sittande karl på en häst, med Sabeln i högsta hugg: ofwan på hielmen är en Fana och 2^{ne} Pijkar på hwardera sidan.

7:o. Ett med öpen hielm och ofwanpå 2^{ne} bögde ormar, som hålla i händren en Grefskaps Crona, och emellan armarne en Grijp med en Hillebard: Äfwen och i Fältet som är gult, en Grijp hållande en Hillebard och stående på 2^{ne} hiul, ett under hwardera foten.

Inscription är: Kongl. Majj^{ts} Tro Tienare och Wälbestälter Ryttmästare för Högwälborne Hr Baron Gen. Major Otto Wellingsks Regemente och lif Compagnie utaf Cavallerie, Then Ädle och Wälb. Otto Jean Wellingsk til Laxpojo

är född Åhr 1641. d. 11 Novemb. och i Herranom sahl. af leden d. 14. Januarii 1688.

Sidst Fyra hängande Fanor 2^{ne} i Choret; på den ena står förenämde Luister wapn, men Inscription och åhrtalet är oläsligit.

Den andra skönjes ingen ting uppå.

Twänne dito öfwer Chorbalken, den ena aldeles oläslig den andra med wapn af et Gyldene Berg, 7 Pijhlar med dubbla hakar, ofwan hielmen sammaledes emellan 2^{ne} brutna horn, ena hälften brunt andra förgylt. Följande bokstäfwer synas ock E. B. S. L. A° 1641.

Medan alla gamla documenter, som kunnat wara af något värde, blifwit wid det förra fiendens infall i landet, öfverförde til Sverige och der efter Probstens Juslenii död förkommit, så är här icke heller vidare märckvärdigt tilfinnandes.

Hos en Bonde i Carstu By härstädes är funnit ett klöster bref in originali på pergament, hwilcket, så wida möjligit warit at läsa den gamla Munckestilen, ord ifrån ord så lyder: Wij Systhrör och Brödhr å jomffru Maie oc Sēc Brigitte Closthr i Nadhental helsom idhr wara älskelighe wener i G^d Olaff Pedhrsson i Karsto oc hans danda qwinna Karina wärdeliga i warom Herra Jesu Christo.

Epter thet kereste wener at oss witterligh^{tt} wordh^{tt} är at aff enkannerligha Guds nadha gafwo oc synnerligha thess Helga Anda inskyutillsom aastunhen oc ödmyukeligha bedens brodhrskapp med oss hafwa. Oc wila gärna wort Closthr främja och Gudligha älska. Thy för thesså idhra Sälå aastundan oc begärelse taghom wij idhr bodhen i wan brodhrskapp unnandes idhr lottagilse oc fullan del aff allo thy godho thet Gud altzmettoghe af syna helga nadh oc mis-kundh unner oss at göra i woro Clost^r dagh och natt i sangh och lesning waku fasto oc atthholdh oc allom androm an-

delighom gärninghom oc Gudelighom bönom idhr til Siälågagn ok syndaförlatelse bodhe lifwandes oc dödhom. Ock wiljom wij oc stadgom at tän tijdh Gudij teckis idhr aff ganghe wordhe oss skälige kundgiordhe Tha wiljom wij siälen rytth ok amynnelse troliga for idhr badhen göra. Oc med Vigiliis oc Helgom Messom idhra Siäla Gudij antwarda Til huilckis brodhrskapps ytthrmera stadfästelse oc högre forwahrung henghiom wij bäggers waro conventz inciglen undhr thessa breff som scrifwit ok giffwit är I waro Closthr Nadhendall på St^o Anna dag, Anno D:ni Millesimo Qvadringesimo sexagesimo tercio.

Kläckorne härstädes äro trenne til antalet: den största är ej äldre än af år 1624. och äger ingen märckwärdighet, utan dess wackra storlek och klang.

Den andra i ordningen är guten, som förmenes i Riga eller Reval Åhr 1494. med inscription: Tomes Olofson und Hinrich Larssen Leth geten mi auf sin — — — hwar näst finnas några oformel. Characterer som likna par bomärcken*. Den 3^e är allenast några år gammal.

Hwad denna kyrckas ålder beträffar, så är derom ingen wiss efterrättelse. En Tysk Byggmästare Schultz wed namn, som för flere år tillbaka arbetat wed ansenliga reparationer härstädes, skall hafwa berättat sig funnit sådana minningsmärcken och tekn, at han förment den wara wed pass 700. år gammal, hwilcket tå för tiden, och innan han gaf sig ifrån Riket bordt närmare efterfrågas och anteknas. Åtminstone intyga de uhrgamla Påfwiska måhlningar, som här finnas, oeh det redan aldeles förfalne St. Jörans beläte, som här på neigden ej mig witterligen finnas annorstädes, samt Catalogus Pastorum, som först wid sednare och bättre inrättningar tagit sin början, men går långt nog tillbaka, jämte

* Jfr. utgifwarens reseanteckn. 1871. sid. 25 & pl. XIX.

denna kyrckas dagel. tiltagande bräckeligheter, at den samma är, om icke äldst, doch ibland de äldsta uti Nyland.

Catalogus Pastorum Lojoensium.

Herr Ingvaldus war Pastor A° 1323.

H^r Peder Profwest . . . „ 1332.

Mester Jepp . . . „ 1432.

H^r Matts . . . „ 1447.

H^r Jöns Supalt. . . „ 1456.

* * * *

H^r Päder Nilson Härka Pastor A° 1565.

Anno 1593 när Ubsala Concilium skrefs under, hafwer i Lojo warit en Pastor wed namn H^r Thomas Olai.

Hans Successor hette ock H^r Thomas. Den ena har blifwit kallad Carstun H^r Thomas, den andra Hämeen H^r Thomas.

Item för dessa hafwa warit kyrckoherdar, en H^r Päder och en H^r Päfwel.

H^r Isaacus. Finnes eij åhrtal anteknat utan denna anmärkning läses om honom i M. Gabrielis Melartopæi (rectoris Scholæ i Åbo och sedan Biskops i Wiborg:) Broder, han war Pastor i 7. åhr.

H^r Matthias Laurentii, född i Nummis by här i Lojo, blef

Pastor och Præpositus A° 1624.

och afsomnade A° 1636.

H^r Sveno Torchilli Præpositus : A° 1638.

afsomnade A° 1670.

Mag^r Johannes Forsenius, den sidstnämdes son,

war Pastor et præpositus.

afsomnade A° 1675.

Mag^r Gabriel Laurentii Tammelinus blef Past. et

Præpositus A° 1677.

afsomnade A° 1695.

- Mag^r Johan Forsenius, kom ifrån Narva och blef
 Past. et Præpositus A° 1697.
 afsomnade A° 1705.
- H^r Abraham Juslenius P. et Præpositus A° 1706.
 afsomnad under flychten i Sverige.
- H^r Gregorius Arctopolitanus, blef wed förra freds-
 slutet Pastor et Præpositus A° 1721.
 afsomnade A° 1745.
- Mag^r Abraham Joh. Roering Past. et Pr. . . . A° 1746.

J Wichtis Moder kyrcka finnas följande Monumenter.

Ett Knorringe Familie wapn, å östra sidan om sparren högt under taket, med beskrifning uti: Christus är mitt lif och döden är min winning. Philipp 1: 21.

Ther brede wed hänger en Fana med samma Families wapn uti trycket och följande inscription: Hans Kongl. Maj^{ts} wår allernådigste Konungs och Herres Troman och Wälbestälter Major öfwer ett Compagnie Smälänningar Ädle och Wälborne Caspar Fredrik Knorring, til Terfwalami gård, Hunsala och Ilmola; hwileken på sitt 55. ålderdoms åhr, efter en swår siukdom i Herranom saligen afsomnade A° 1667 [?] d. 13 Febr. och sedan samma åhr d. 20 Octobr: här uti sitt hwilorum nedsatt, der at för wänta med alla Christtrogna en frögdeful upståndelse.

Tw Hästskoo Familie Wapn å wästra sidan om samma sparren, den ena öfwer manfolcks bänckarna hafwer följande beskrifning: Wår alra nådigste Konungs och Herres Troo Tienare och Wälbestälter Lieutenant til häst den ädle och Wälborne Herr Johan Hästskoo, til Suontaka och Härkälä, afsomnade i Herranom d. 8 Aprilis A° 1672. begrofs d. 10 Febr. 1673.

Den andra öfwer qwinfolcks bänckarne, är tecknad med

denna mening: Hans Kongl. Maj^{ts} Trotienare och wälbestälter Capitain af Infanterie, den ädle och Wälborne Herr Henrich Hästskoo är til världen född 1640 och af Gudi hädan kallad 1681. samt begrafwen samma år d. 4 Septembr: Gud haus siäl ewinnerl^a frögde.

J Lächtare brädden wäster i kyrckan hänga tw Stålhana Familie wapn; det ena hafwer följande minnesskrift: Kongl. Maj^{ts} wår aller nådigste Konungz Tro Tienare och fordom Wälbestälter Ryttmästare under Hans Kongl. Maj^{ts} Lif Regemente den Ädle och Wälborne Carl Stålhana til Jrjala, afsomnade i Herranom år 1655 d. 17 Aprilis, och begrafwen samma år d. 9 September: [?]

Gud honom med alla Christtroгна en frögdefull upståndelse förläne.

Den andre af dem är teknad med detta memorial: Hans Kongl. Maj^{ts} och Sweriges Rikes Tro Tienare och fordom Ryttmästare för et Compagnie under finska Cawallerie af det Stålhanska Regementet, den Ädle och Wälborne Nils Larsson Stålhana til Jrjala och gammel by, afsomnade i Herranom d. 20 Septemb. År 1657 [?] och blef begrafwen i Wichtis Soku kyrckia år 1658.

J närre kyrckiwäggen et wapen med följande minnesskrift uti: Kongl. Maj^{ts} Tro Tienare och Corporal den Ädle och Wälborne Herr Lars Stålhana til Jrjala blef begrafwen utj Wichtis moderkyrckia d. 16 Decembr. anno 1694.

Öfwer Sacristie dören et wapen med följande inscription: Kongl. Maj^{ts} Tro Tienare och för detta wälbestelter Major under Biörneborgs Regemente den Ädle och Wälborne Herren: H: L: Hästskoo til Korpila och Hübbele, som nu är afsomnat i Herranom och bekom sitt hwilo rum i Wichtis moderkyrckia d. — — — — —

J Sacristian ett Ekestubbe Familie wapen, med täncke

skrift: Philipp. 1: 21. Christus är mitt lif och döden är min winning.

På et kors utj en gammal mässe haka stå följande bokstäfwer och årtal: J: E: H: F: O: D: 1609.

Hwad Catalogum Pastorum angår, så finnes här ej längre tillbaka, än at efter Pastorum Georgium Bartholomeum Agricola, hafwer tilträdt til Wichtijs Pastorat Johannes Procopaeus A° 1677. honom succederade Jonas Thawonius A° 1698. Effter honom kom Henrich Malm A° 1722. honom succederade dess Son Jacob Malm A° 1738.

Flere Monumenter finnes intet i Wichtis moder kyrkia, undantagande några swarta Fanor utan någon inscription, och wettenskap effter hwilcken de äro satte.

J **Loppis** kyrcka finnes inga gamla Monumenter.

Uti **Esbo** Församling äro följande Adelige Wapn och andra märckwärdigheter nemlⁿ.

1:o. Ett stort wapn med et stort blås-horn och twenne förgylta halfwa ansichten, hwar inunder är skrifwit: Anno 1679 d. 27 Junii ist der Weijlandt HochEdel, geborner, Gestrenger Vest und Manhafter Herr Daniel v. Schlegeln, Erb Herr auff Dostby und Kockby, Jhro Königl. Majj^{ts} der Kron Schweden wolbedienter Obrister Lieutenant unter dero Infantereij Sacsiskan Regements in Pernau im Herren Entschlaffen sein alders 55 Jahr 9. monat.

2:o. Et litet med en Hammare och Tre Stiernor, hwarå läses: Hans Kongl. Majj^{ts} tro tienare och Lieutenant til häst den Edle och Wälb. Herr Johan Bengtsson Hammarstierna till Gräsa och Söttskog, hwilcken i Herranom afsomnade d. 2. Martii 1680. och blef begrafwen samma år d. 24. Octobr.

3:o. Ett Dito med en försilfrad Swana och Fyra klot, hwarå är allenast läsligit: Anno 1673. blef den Edle och

Wälborne: Herren Carl Sölwersvahn född och afsomnade han i Herranom A° 83.

4:o. Et Dito samma Familie tillhörigt: Hwar under är skrifwit: Christus är mitt lif och döden är min winning. A° 1667.

5:o. En tafra derå med förgylta bokstäfwer läses: Epitaphium öfwer Hans Kongl. Maj^{ts} wår Aller nådigste Konungs och Herres Tro Tienare och wälbestälter Capitain under Öfwersten Wälb. Herr Baron Henrich Flemmings Regimente Åbo Länsk Infanterij, den Edle och Manhaftig Isaac Svahnfeldt til Mäckylä och Tuusby hwilcken i Herranom näst förleden d. 28 Junii saligen afsomnade och d. 17 Octobr. 1669. med hederligt och förnämt process begrafwen härsammastädes.

Christus är mitt lif och döden är min winning. Phil. 1. C.

6:o. En Dito hwarpå står med hwita bokstäfwer Epitaphium: A° 1609. blef Edel och Manhaftig Joon Erichsson förmedelst af fiendens hårda ahnwäsning qwestat, och sedermera derigenom sin lifztid ändas, hwilcken war Qwartermästare under Adels Fahnan. såsom hans höggreffig EXELE[N]TS Fältmarskalcken Herr Jacob De la G. gifne pass Daterat Stararus den 25 Maji, 609. utwisar. A° 1667 d. 19 Junii blef Ädle och Wälb. Majjoren Henrich Joonsson Sölwersvahn til Mäckylä och Qwisbacka igenom den timmel. döden hädan kallat ifrån denna jämmer dalen i Stäckholm A° 1668 d. 12 Julii blef han med Adelig process beledsagat uti sin graf och lägerställe til Esbo kyrcka. hafwer altså slutit sin Ålder wid 63 år 2 månader, 8 dagar.

A° 1670 d. 6. April hädan kallade Gud Edle och Wälborne Fruun Fru Anna Reijer till Mäckilä och Qwisbacka, samma år d. 5 Decembr. wardt hon med Adelig Process beledsagat til dess graf och lägerställe til Esbo kyrcka.

Hennes ålder war 70. år 7 dagar. Desse bägges Adeligalifz arfwingar äro och igenom then timmelige döden hädan kallade, som uti detta Lägerställe begrefne äro neml. Ädle och Wälb. Jacob Sölwersvahn, hans lifz längd war 6. år. Den andra framleden i Herranom war Edle Wälb. Jungfru J. Märtha Sölwersvahn, hwars ålder war 4. år. Sammaledes i en salig stund afsomnade Edla Wälb. Jungfru J. Britha Sölwersvahn, hennes späda lifz tid blef sluten med 2. år.

A° 1658. blef Edle och Wälb. Johan Silfwersvahn igenom döden hädan kallat uti Ryska feigden, hwilcken war Lieutenampt under Dragonerna och wardt begrafwen uti Sämningä kyrckia i Nyslots lähn, hans ålder war 28. år 2. månader. Anno 1656 hädan kallade Gud Edle och Wälb. Casper Sölwersvahn igenom Pestilentien, och war han tå för tiden stadder i Rijga hos Engelska Ambasdören, hwilcken honom tiente för Cammartienare så begrafwen uti Dymmyskantz, hans ålder war 18 år, och några dagar. A° 1677. blef den Edle och Wälborne Herr Carl Sölwersvahn född. A° 1679. afsomnade han i Herranom. A° 1683. blef den Edle och Wälb. Herr Daniel Ernest Sölwersvahn född. A° 1684. afsomnade i Herranom.

Förteckning uppå the kyrckioherdar, som kunna namngifwas, hafwa warit wid Esbo Församling, nemligen.

1. D^{ns} Henricus blefwen Pastor 1458. och der wid warit 42 år.

2. D^{ns} Martinus 1500. dödde 1532.

3. D^{ns} Laurentius 1533. dödde 1561.

4. D^{ns} Henricus Stephani Herkepæus 1562. . . . 1584.

5. D^{ns} Olaus Stephani 1585. warit wid tiensten 30 år.

6. D^{ns} Andreas Henrici 1615. afgåt ifrån tiensten efter 1. år.

7. D^{ns} Barthollus Zachæus [blefven pastor] 1616. död-
de 1619.

8. D^{ns} Hieronymus 1619. be-
hållit församlingen allenast 1. år.

9. D^{ns} Johannes Martini Brennerus 1620. dödde 1649.

10. D^{ns} Martinus Johannis Brennerus 1650. . . 1684.

11. D^{ns} Sveno Martini Brennerus 1684. . . 1704.

12. Johannes Mollsdorffer 1706. öfvergått
til Sverige 1713.

13. Abraham Collinus 1720. dödde 1739.

14. Johannes Braxer 1739. dödde 1742.

15. Elias Cajander 1744.

Förteckning på thet, som af gammalt kan finnas i
Kyrekslättis kyrcka.

1:o. J Choret finnes en grafsten af Åhr 1621. hwarpå
mästa delen är oläslig, men namnet kan så wida läsas,
Svenno Ostgotus, hwilcket likwäl icke finnes i följande Ca-
talogo Pastorum Kyrekslättensium.

2:o. På Kyrekslättis kläcke finnes följande bookstäfwer:*

Jämte bookstäfwerne äro på kläckan twänne mäns och
twänne qwinspersoners beläten; man förmenar at den i
fordna tider blifwit ifrån något Clöster dijtörd, eller som
likare synes, at sielfwa kyrckan, som lærer wara nog gammal,
medan i sielfwa kyrcko muhren finnes afbrända stäckar, af
ålder warit ett Clöster, och desse belätens klädebonad på
kläckan likna Abbote och Abbedisse drägt.

Inga wapn eller andra Monumenter har man här wi-
dare kunnat finna. De fläste och äldste documenter hafwa
år 1713. blifwit ifrån kyrckan borttagne.

* Härefter har originalet en ytterst dålig afteckning af klockin-
skriptionen, hvilken afteckning här utlemnas emedan inskriptionen finnes
riktigt återgifven i utgifwarens 1871 års reseanteckn. sid. 7 & pl. XIX.

Catalogus Pastorum, som än finnes, är följande:

D ^{ns} Laurentius Sigfridi	A ^o 1575.
D ^{ns} Jacobus Nicolai	1602.
D ^{ns} Michael Erici	1605.
D ^{ns} Olaus Andreæ	1608.
D ^{ns} Ericus Henrici	1610.
D ^{ns} Henricus Gabrielis	1627.
D ^{ns} Andreas Petri	1640.
D ^{ns} Abrahamus Olai	1650.
D ^{ns} Ericus Hermainen	1672.
D ^{ns} Isaacus Hermainen	1688.
D ^{ns} Gustavus Pacchalenius	1702.
Mag ^r Andreas Muuhr	1705.
D ^{ns} Johannes Drysenius	1713.
D ^{ns} Johannes Serrenius	1727.
D ^{ns} Samuel Salovius	1737.

Förteckning öfwer the i **Siundo** kyrckor befintel. Monumenter.

1:o. Steen kyrckan, som förmenes wara bygd den tiden, när Conrad Bitz warit Biskop i Finland, är brunnen af åske eld år 1526. som beskrifningen på stora klåckan det utwisar.

2:o. Altare taflan i denne kyrcka, hwarpå står Christi korsstfästelse begrafning och upståndelse måladt är af Anno 1633.

3:o. Predijkstolen i Träkyrckan derest Finska Guds-tiensten nu hålles, befinnes wara giord år 1625. Har warit förr i Steen kyrckan, men är sedermera dijtflyttad: Å den samma finnes fyra wapn med följande inscriptioner:

1:ste är Kirstin Hinders dotter. Bottnet häri är gult med ett swart horn. 2:o. Henrich Claesson Tott, med twänne

gula horn. 3:o. Fru Sired Ericksd^r har hwitt och gult bottn. 4:o. Fordom drottning i Sweriges Rijke Fru Carin Mänsdotter. Wapnet har grön botn, med ett menniskio ansichte uppå. Resningen är en guhl Chrona. Om desse wapnen fins ej mehra läsligit, hwarcken till åhrtahl eller beskrifning.

De Wapen som uti sielfwa Steenkyrekan befindtelige äro, hafwa följande beskaffenhet, neml. 15 til antahlet.

1:o. Första wapnet har förgylt bottn, med swart horn, sielfwa resningen är en Crona.

2:dra Wapnet: röd bottn med 2^{ne} förgylte strek och 8 förgylte knappar: Resningen är 2^{ne} horn helfften röda och helfften förgylta, emellan hwilcka äfwen 8 förgylta knappar finnas uppå 3. twärstrek.

3:de Wapnet: Röd bottn med ett förgylt horn och 2^{ne} förgylte stiernor, Resningen är en grön Roos.

4:de D:o Hwitt bottn med ett rödt strek och tre förgylte knappar. Resningen är 2^{ne} horn, helfften hwita helften röda.

5:te. Röd bottn, med en trehörnig hwit fläck; Resningen är twänne röda och hwita Fanor.

6:te Wapnet har lius röd bottn med blått och hwitt twär strek, Resningen är 2^{ne} blåå horn.

7:de. Grön bottn med ett swart Leijon och förgylt Crona, Resningen af 2^{ne} swarta Leijon ramar, och en förgylt fiäder der emellan.

8:de. Blå bottn med et hwitt korss, och fyra hwita stiernor. Resningen är af twänne hwita horn.

9:de Wapnet är dubbelt: Blå bottn med ett försilfrat kors och 4 stiernor: 2^{ne} horn, förgylta med 2^{ne} swarta Leijon uti: 2^{ne} dito röda, med 2^{ne} hwita — — — — Resningen Ett swart Leijon: 2^{ne} horn och en förgyld Crona emellan.

10:de. Röd och blå bottn med en Eek stubbe af 2 blad, Resningen menniskio armar i korss och en grön roos i handen.

11:te. Röd bottn med meniskio hand. Resningen af 2^{ne} horn, hälfften hwita och hälfften röda, der emellan är en meniskio hand.

12:te. Blå bottn med swart och hwit twärstrek, Resningen är 2. Wingar En swart och en förgyld.

13:de. Blå bottn: En man med spetz i handen, 2 stier-nor. Resningen är en Crona.

14:de. Blå bottn med rödt twärstrek: Resningen är en grön ros.

15:de. Blå bottn, med sölfwer färga, Meniskio arm; Resningen är en Crona.

Om alla dessa ofwanstående wapen, anmärckes ännu, at inga vidare incriptioner eller årtahl mera å dem äro läs-lige, medan alla bokstäfwer mästa dels redan affallit.

Det berättas att Tottarne som fordom ägdt Siundby herregård och äfwen lagt grunden dertil, hafwa äfwen den nu uti Choret befindtl. hwälfda graf upbygga låtit.

Catalogus Pastorum Siundöensium.

Andreas Johannis, bijwistat Consilium Upsaliense 1593.

Sigfridus Korp. Wichtisensis.

Martinus Eschilli Helsingensis.

Abrahamus Hagert, Ingoënsis.

Ericus Thomæus, Holmensis.

Michael Stigelius Carisensis.

Gabriel Teudschovius Bothniensis.

Mag^r Johannes Fortelin Neostadiensis.

Mag^r Israel Escholin Uskelensis 1737.

D:ns Henricus Ganander, Aboënsis 1744.

De grafwar som mäst i sednare tider äro i denna

kyrcka anlagde; och befinnas med sina grafstenar och öfwerskrifter, äro mindre attention wärdige, medan the samma ingen Antiquitet innehålla. Härwed kan ej oförmält lämnas, at här i kyrkan finnes en wacker mässkåpa af år 1721. Hwilcken en Rysk Lieutenant Gelagijn wed namn, har måst gifwa til kyrckan, innan då warande vice Pastoren Jacob Limonius, som ännu lefwer, kyrckotagit hans frilla.

Pojo Probsterij.

J Ekenäs stadz kyrcka är at anmärcka.

1:o. Är denne kyrcka en wacker stor lius Stenkyrcka, med 2. rader sten Pelare, utan stenhwalf, som nu skulle högnödigt behöfwat, sedan trähwalfwet förfaller. Kyrckan är 60. alnar lång, 29. alnar bred, murens högd 15. alnar, och torn murens högd $53\frac{1}{2}$, kyrckans högd til kamben 42. alnar. Ofwan för stor dören wäster åt, stå twenne wapn ut-hugne i steen, med denne öfwerskrift, när kyrckan blef bygd.

Gustav Adolph Leijonhufvud	Christina Catharina De la
Grefwe til Raseborg och	Gardie Grefwinna til
Falkensten samt Swe-	Raseborg och Falc-
riges Rijkets Råd.	kensten.

Anno 1653.

Anno 1653.

Hwilcken kyrcka H. H^r Grefwen med egen bekostnad upbyggt, samt lagt en grund af sten til ett slått på en högd i staden, hwar af Rudera med källare än synes, hwilcket wärck sedan genom godsens reduction kom at stadna.

Kyrckan blef aldeles spolierad i förra Ryska tiden, men efter freden 1721, sedan Borgerskapet kom hem ifrån flychten, af dem med all flit reparerad så mycket möijeligt warit til wackra stora fenster af 12 lufft. målade Lechtare, Luis-kronor, och messings luisplåtar, samt uhrwärc i Tornet.

Den högste Guden förläne oss fred och ro i landet, at til kyrckan än kan fås behållit tak. Fordom hafwa här i kyrckistan blifwit förwarade en ansenlig hop af gamla skrifter och Antiquiteter som alt äro förkomne i förra Ryska tiden. I kyrckan fins ej mer än en bygd graf, som hörer Norrby Ingmans familie til och kyrckogården wid södra sidan är en wacker upmurad graf af Sahl. Kiämnären Eric Wulf för 10 eller 12 år wid pass.

2:o. Fordom hafwer Sigfridus Aronus Forssius warit Pastor i Eknäs, sedan han utståt mycken wedermöda, effter det han warit Matheseos Professor i Upsala samt warit en märckelig man i Eknäs och hans märckelige Annotationer på Latin och Orientaliska språken fins än i den gamla kyrcko Bibelen in folio med hans namn af År 1629. Han brukade ock at skrifwa sig Pastor Dryopolitanus.

3:o. Eljest äro Stadsens äldsta Privilegier af år 1546 af Glorwördigste konung Gustaf den 1^{sta} och sedermera renowerade. Widare är i Eknäs ej märckwärdigt.

J Pojo kyrckia.

1:o. Är kyrckan en lagom stor wälfld sten kyrcka med Altar Taflan med flera i förra Ryska tiden spolierade, eljest är sielfwa kyrckan nu i godt stånd reparerad och rappad.

2:o. Är at märckia ett fönster lufft norr uth bakom Predike stohlen af 8 fenster, som aldrig synes hafwa warit sönder eller lagat, utan än fullkomeligen helt, med hehl friska wapn måhlningar på fenstren, och glasen som det warit i begynnelsen, så at i andra fenster raden äro 2 wapn på hela fenstren, brede wijd hwar andra effter följande mönster.

Rödt Blått och Gult
Wapn med kalk [!] uti.
Lasse Torstenson
1567.

Rödt Blått och Gult
Wapn med Stålbarm uti
Elin Erichs dr.

Blått Wapn med 2
Enhörningar uti.

3:o. På södra sidan är ett fenster lufft med 8 fenster, och på andra raden äro 2^{ne} wapn i denna form.

Blått Rödt och Gult
Wapn med 3^{ne} skeps
boijar uti. ...
Nils Boije til Gennäs
1559.

Blått Rödt och Gult
Wapn med swart horn
uti eller stor tand.
Brita Griltans dr 1559.

4:o. På kyrckwäggen fins ett litet Jöran Boijes wapn Herre till Gennäs och Gulö fordom Öfwerste och Commendant i Wiborg samt Gubernator öfwer hela Lifland och Sweriges Rikes Lagman i Södra Finna Lagsagu, död år 1617.

5:o. Et stort wapn Lieutenant Jöran Boijes til Böhle af år 1697. d. 10.* Junii.

* Bör vara 20.

6:o. Ett stort Wapn Ryttmestar Claes Boijes til Gen-
näs af åhr 1698. d. 10. Martii.

7:o. Noch 2. små Boije wapn.

8:o.. Ett stort wapn Cap. Eric Göses til Nygård af år
1656: d. 2 Febr.

9:o. Ett dito H^r Axel Göses til Nygård af år 1672.

10:o. Ett mindre Cap. Johan Göses til Nygård. af
åhr 1676.

11:o. Ett stort wapn Häradshöfdingens Nils Linde-
erantztes till Sällwijk och Finbacka 1692. d. 25 Nov.

12:o. 3 små Uggla wapn til Brötorp, af hwilcka en
warit Öfwerste, dess Son Lagman och lefwa hans barna
barn 3. under Officerare.

13:o. I Gamla Prästbäncken äro framman til 2 målade
ståndare, med rundelar ofwantil, och i dem en utskuren
Stenbock med två wådig Påfwe myssa öfwer hufwudet, samt
2 målade Steenbockar med lika myssor, hwar om man eij
annat hört, utan at Pojo fordom warit Biskops Annex, eller
at han brukat til at rasta här, när [han] rest til sin pro-
cession [!] i Raseborg.

14:o. Fins här en stor obrukelig Boije grafsten.

15:o. Past: Simon Nurchs grafsten wid 200 år gammal.

16:o. Står i Södra fenstret ett beläte af steen en aln
långt med en bytta i handen och 3. hufvud der uti alt af
sten, som lærer betyda, Unaman, Winaman och Sunaman i
Wexiö.

17:o. Fins här ock Drottning Christinas Bibel in folio
af åhr 1646. som i förra Ryska tijden ifrån Pojo kyrcka
blifwit bortförd til Ryssland, och af H^r Öfwersten N. Hielm
i Fångenskapet inlöst för 4 Rubel, samt af Herr Öfwersten
wid hans hemkost igenskänckt til Pojo kyrckia år 1722.,

hwilcken wälmening och omkostnad Gud igen med nåd och wälsignelse belöhne!

J Ingo kyrckia finnes följande*.

Uppå twenne taflor, satta uppå krantzen af Chor balcken i thenna Ingå kyrcka finnes utstuckne Friherre Flemmingska och Greflige Posseska wapnen med denna inscription i bokstäfwer: Guds namn til ähra och thetta Herrans hus til prydnad är denna Chor Balck år 1674. bygd och målad med General Gouverneurens i Lifland Gustaf Flemmings och dess Frus Grefwinnans Merthas Posses bekostnad. Som bewittnar Ingo d. 22. Maji 1749.

Jacob Sirelius.

Befindtlige Monumenter uti **Caris** Moderkyrcka äro följande.

1:o. Kyrckan är af gråsten upbyggt, hwalfwet och wägga[r]na målade med hiette bilder på wägga[r]na och med särdeles ritningar på hwalfwet, och hållas före wara en ibland de äldsta kyrckor uti Nyland, så at Carislojo och Storlojo Socknar tilförende lydt til Caris kyrckio Församling, alt in til byn uti StorLojo Sockn och Pusula Capel giäld benämd Carisjärfwi, som ligger 7: mihl Nord-ost ifrån Caris kyrckia wid Somero grantsen.

2:o. Adelige wapen finnes här allena afledne Capitain Reinholt Lifvens som hänger wed sidan af Sacristiæ dören, och Sahl. Ammiral Biörnrams sönderslagne på lächtarn.

3:o. Lagda Grafstenar äro 3. stycken 2^{ne} uti Choret uppå den ena står skrefwen med Ruunska bokstäfwer 1414:

* Här har originalet afskrifter af trenne i Ingo kyrka fordom befintliga gamla bref, hvilka Biskop Terserus å 1661 derifrån bortförde till förvaring i domkapitlets arkiv. Då dessa bref redan finnas meddelade i utgifwarens reseanteckn. år 1870, så utelämnas de här.

den andra äfwen med Ruunska bokstäfwer, som ej kan mehra läsas och tyckes wara äldre, den 3^{ie} wed ingången af mellan dörn lijkaledes med runska bokstäfwer.

4:o. Afskrifter Inscriptioner och urminnes märck wärdige Documenter finnes als intet, hwilcka under Ryska infallet och öfwerwäldets tijd 1713 äro altsammans bortkomne och af Ryssarne borttagne wordne tillika med kyrkans skrud och egendom, hwilcket af Häradz Rätten 1726 d. 21. Octobr. är wärderat wordet til 907 Dr Sölfwermynt för utan kyrkans Peningar som lågo i kistan förwarade, och ej upföras emedan räkningarne woro bortkomne.

Eljest finnes här en hop af gamla bilder så af man som qwinno kön til antahlet 12. på Lächtare, och en ibland andra lijk en qwinnos person ståndande med sina fötter på en gammal Gubbes bröst och halss, haken och skiägget på Gubben up i wädret, hafwandes hon en krona på hufwudet, öfwer alt hela belätet dragen med fint ducat guld 3 alnar i längden, mera märckwärdigt är ej til finnandes.

J **Carislojo** Församlings kyrckior finnes inga Antiquiteter eller Monumenter förutan trenne gamla Latinska och til större delen redan sönderrefne Legende Böcker, några gamla Träbilder helt gemene och owärdade samt ett Schmidfelska Familien tilhörigt wapn hängande på Chor wäggen i moderkyrckian.

Beskrifning öfwer hwad til Antiquiteten hörande i **Kiskå** kyrckior finnes.

1:o. Gamla documenter och skrifter finnes här icke utan allenast i Moder kyrckian en utgammal och under Påfweväldet brukad bön eller Mässe bok, som til S. V. Consistorium är afgifwen.

2:o. Adelige wapn äro här först 2^{ne} af trä, det ena Hästkoska Familiens, allenast på par i hopslagna bräder måladt, och har uti skiölden 4. hästskor.

Andra Brandtska Familiens, har ej mer på sig någon målning: men är litet bildhuggit och skiölden innehåller 2^{ne} i kors lagde brandar.

Sedan finnes här 1. stor och 8 små, på swart taftt både med Gull- och andra wackra färgor målade Fahnor, som i fordna tider brukatz wid Förnäma Herrars begrafnings process. Thesse så den stora som små Fahnor innebära på bägge sidor Hornska Familiens wapn. Af hwilcken högbe-mälte Familia har på Hapaniemi (:en half fierde dehl mihl ifrån moderkyrckan belägen:) Säterij, fördom bodt ett Riks Råd Eric Horn och sedermera en tid der efter hans arfwingar. Nu äges berörde Sätterij af Bruks Patron Herr Montegomorie.

3:o. Inscriptioner fins här ej vidare, än på den för om rörde största begrafnings Fahnan, är med förgyltda latinska bokstäfwer på Swenska inscription, men den är så förgången at man ej kan få der af redigt sammanhang, doch så mycket kan ses: Edle och Wälborne Arfvid Horn Capitein Lieutenant etc. Wilcken är slagen i Österrijke wid Brinck i sielfwa stormningen och afsomnade den 6. Junii 1645.

Allenast på en klåcka som är af the äldsta, och moder kyrckian tilhörig, fins inscription. Den doch ej kunnat läsas ty bokstäfwerne äro dels Ryska dels och lika til utseende med gamla Munck stilen. Äfwen är Hornska wapnet på denna klåcka. För öfrigit finnes här ej, hwarken i Sochnen eller dess kyrckior några gamla minnings märcken eller märckwärdigheter.

Uskela Probsterij.

J **Uskela** kyrckior finnes intet några gamla Monumenter eller beskrifningar om de samma, inge med inscriptioner lagde grafstenar, inga urminnes märckwürdige documenter, eller andra ålderdoms minningsmärcken, utan allenast någre Adel. wapn, uppå hwilcka damb och ålder, så wäl sielfwa inscriptionerne, som deras diviser, Fält och färgor, allaredan så aldeles utnöt, at af dem ingen ting mera kan märckas eller utredas.

J **Nyby** kyrekia finnes eij andra Antiquiteter, än några utgamla Munck Böcker med noter, och grof Funt steen.

Antiquiteter i **Bierno** moder kyrcka,

J Choret på högra sidan om altaret åfwa[n] på Pastoris bänck sees ett wapn af 3. Sablar med denne underskrift: Anno 1635 d. 21 Aprilis afsomnade Herrn Ädle och Wälbördige Lindewedh Classon Sabel fordom til Öfverby.

På samma sidan innom Skranckwärcket åfwan för Tykögrafwen finnes ett gammalt wapn af 3. oval runda knappar med öglor på hwardera ändan, hwarpå inscription är utnött; skal wara Boijska Familiens.

Innom samma Skranckwärck finnes på Tykögrafwen 2^{ne} wäl uthugna och utsirade grafstenar. Uppå den ene är Creutziska wapnet med denna underskrift: Hans Kongl. Majj^{ts} Troman och Landshöfdinge öfwer Åbo och Biörneborgs lähn men Åhland den Högwälborne Herr Lorentz Creutz Friherre til Sarflax, Tiusterby, Forsby och Tykö. Uppå den andra är Stenbockska wapnet med denna underskrift: Den Högwälborne Grefvinna och Fru Fru Hedvig Eleonora Stenbock Fru til Sarflax, Tiusterby, Forsby och Tykö A^o 1704.

På södra väggen främst öfwer bemälte graf är en Tafla med Christi korss, men som den söndergått, så kan der af ej annan underrättelse fås än denna: Den 16 Januarii afsomnade i Herranom S. Isack — Lagläsare öfwer Olant och Haliko Härade och S: M.

Nedanföre på södra väggen är ett stort wapn förgylt med 3^{ne} Ährenprijs och denna underskrift: Kongl. Majj^{ts} til Swerige Troman och fordom wälbestälter Ryttmästare under Kongl. Rådets och Generalens Högwälborne Herr Ebbe Ulfälts Regemente den Ädle och Wälborne Adolph Ehrenpreis, är född til denna världen A° 1631. och i Herranom afsomnad A° 1686. som och hans endaste kiäre Son Ädle och Wälborne Joh: Adolph Ehrenpreis förordnad Adjutant wid det Finska Cavallerie födder A° 1663 och döder A° 1686.

Nedanföre bättre är et litet gammalt wapn bestående af en figur af en galt uti wapnet och 4 Fahnor åfwan uppå som gå ut genom et bröstharnesk. Åfwanpå står et namn: Carl Henrickson Galt: och under wapnet, til Kynämäki obiit A° 1654. den 8. Maji.

Af en gammal altar Tafla är en krantz i behåll o[ch] står neder i kyrckan med namn: Johan Gilngerta. Margareta Frilles til Hevonpä Wiborg Kalfnäs. Fru Anna Gillengerta. Wälb. Jfr. Margareta Gillengerta och Catharina Gillengerta. Å andra sidan Jfr Maria Gillengerta Åhrtal 1667.

På Predikstols dörn är åhrtahl 1654 och bokstäfwer E. J. S.

Ett gammalt wapn står lööst wid väggen af 2 Leijon och 2 fönster i 2 afdelningar der under: Här ligger begrafwen den Ädle och wälborne Gustaf Wallas til Åminne. A° 1672.

Et annat, med en karl, som har spiut i handen och åhrtahl 1614.

I gafwelen på wästra sidan et wapn består af en lilja och namn eller bokstäfwer C. A. M. under är årtahl 1631.

Dässutom et annat af namn Eric Sass och 3 stiernor och et leijon samt der under 1640.

Ett större wapn förgylt med blått wapn med figur af en warg och dessa ord: Här ligger begrafwen den Ädle och Wälborne Herrn Hr Petter Wulf till Härsnäs [!] Wähäkylä He[v]onpä, wälbetrodde Lagman fordom i Wisingeborgs lähn 1681. 1. Oct.

En grafsteen med en karl med spiut och bröstharnesk: Öfwer wapnet finnes inscription: Här ligger begrafwen den Ädle och wälbördige Eric Bertilsson til Mälckele. Han afsonnade d. 14 Martii A° 1592. Åfwanföre på wästra wäggen är et stort Järnharnesk hängande.

Wid Altaret ett medel måttigt wapn med förgylt hierta uti en grön krantz och namn: Ädle och wälborne Herren Hr Johan Christerson Gyllenhierta til Hevonpä Wiborg Parskylä och Kalfnäs.

Twänne Fahnor: på den ena fins intet namn, på den andra är Gyllenhiertas wapn och underskrift: Hans Kongl. Maj^{ts} i Swärje Troman och fördom wäl bestält Major öfwer et Regemente Finskt Cavallerie, den Ädle och wälborne Hern Johan Christerson Gyllenhierta til Hevonpä Wiborg Parskylä och Kalfnäs.

Uti Biskops bencken på norra sidan af Altaret är en stor grafsteen med et adeligt wapn uppå som föreställer en karl uti harnesk med spiut i handen: Åfwanföre wapnet är denna skrift: Här ligger begrafwen den Ädle och Wälbördige Qvinne Huster Margaretha Pärsd^r til Melkilä. Hon afsonnade then 29. Junii A° 1589. nedanföre: Jag wet at min förlässare lefwer etc.

Innom Chor dörn nedanföre Altaret äro några små graf stenar hwar å sees jämwäl adel. wapn med öfwerskrifter. På första steen är et hierta med denna öfwerskrift: Här ligger begrafwen then ährsamma och dygdesamma Qvinna Hustru Alitza Jörensdr hwilcken afsomnade i Gudi d. 28 Maji A° 1591.

På andra steen äro 3. foglar med öfwerskrift: Här ligger begrafwen then Ädle och Wälbördige Bencht Hendrichson til Stensnäs Han afsomnade then 26 Martii A° 1587.

På 3^{die} stenen äro 3 pilar i korss satta med öfverskrift: 1596 afsomnade Ädle och Wälbördige Anders Swensson til Elswijk then 11. Febr. under wapnet står skrifwit: 1597 afsomnade Jöran Svenson then 9. Martii.

På 4de stenen står en tumme med 2^{ne} finger och brede wid på wenster sådant kärss omkring bräddarne på stenen sees följande mening: Här ligger begrafwen then Wälburdige man Lasse Hansson til Heickele heet han. Ofwan på wapnet står skrifwit: Afsomnade then IX Junius 1564.

På 5te stenen står i en ruta detta tecknet på bräddarne är skrifwit: Här ligger begrafwen Olef Jorensson. Afsom: i Hervelax then 8. Maii 1566.

På 6te stenen äro 2^{ne} wapn brede wid hwarannan: thet ena innefattar et hierta med en Sabel under, och 2^{ne} stiernor åfwantil och det andra et horn hängande i et band. Åfwanpå wapnen står skrifwit: Gud Gläde både there siäl: under wapnen äro bokstäfwer så utnötta at man eij mera kan se än när the blifwit döde, neml. under det ena wapnet står then IX Augustus Anno MDLXXXVIII och under det andra then 5 Aug. Anno 157— den sidsta siffran kan eij skönjas.

På 7de stenen står framdelen af en hiort med Öfwer-

skrift: Här ligger begrafwen then Wälbördigen Salige Matt-
hes Jörenssohn til Aelswijk. Han afsomnade i Gudhi then 22.
Aprilis Anno 1591.

Alla desse stenar äro fyrkantiga undantagandes den
4de som är aflong.

Uppå första pelaren ifrån Choret på manfolks sidan är
måladt et wapn som föreställer 3 Sablar med underskrift:
Edle Wälb. Jöran Sabel til Öfverby Major under höglof.
Österbothniska Reg. hafver denna pelare måla låtit 1661.

Äfwen är på första pelaren å qwinfolcks sidan et wapn
som eij så wäl kan ses men underskriften är tydelig och ly-
der sålunda: Edle och Wälb. Fru Margaretha Axehiell til
Öfverby och Wårdhsättra hafwa thenna pelare måla låtit
Gudi til Ähra och sina efterkommande til åminnelse A^o 1661.

På kronan öfwer Predikstolen sees twenne adel. wa-
pen brede wid hwarannan: uti den ena äro 2^{ne} sablar på
hwar annan liggande och 2^{ne} stiernor ther öfwer. Men uti
den andra en karl uti harnesk med et spiut i handen. Un-
der bemälte wapn står: H: S: S: A: S: til Huchtis och
Laxpojo.

På stora Silfwer kannan är ett wapn på locket af 3.
Sablar och bokstäfwer ofwanföre. K. S.

En förgylt kalek: mitt uppå små ongefär 4 kantiga
knappar, på hwar och en särskilt efter följande bokstäfwer
I H € S V S.

På Oblat asken Gabriel Tauvonius Elisabeth Josephi
dotter Anno 1677.

Antiquiteter i **Kimito** Moderkyrckia äro synnerhet föl-
jande.

På Pelaren i Choret wid wänstra handen om Chor dörn,
då man går up från stora gången, står Gyllenbögels wapn,

med denna underskrift: Första orden äro af ålder förnötta, doch läses följande: — — — — den Ädle och wälborne Samuel Gyllenbögel til Träskby etc. är födder hit til wärlden Anno 1642 d. 1 [?] Junii, och afsomnade i Herranom d. 7 [?] Maji 167 — — — —.

På samma Pelare in åt Choret står åter et Gyllenbögels wapn, med följande inscription, så mycket som kan läsas: — — — — Tro Tienare och Ryttnästare för ett Compagnie Nylands Cavallerie, den Ädle och wälborne David Sigfridsson Gyllenbogil til Träskby och Hyfwella etc. är födder til wärlden d. 16 Februarii Anno 16—3 och afsomnad i Herranom Anno 1677 d. 15. Januar. Hans hielm af Järn hänger brede wid samt en järnhansk och stor mäsings-Spåre.

Mitt emellan dessa wapn står Doct. Luthers Contrefait.

Mitt öfwer stora Chor dören står på en tafla Bosins och Rosendals wapn måladt, med denna underskrift: Gudi til ähra och hans hus til prydnad, hafwer den Ädla och wälborna Herren Herr Erick Bosin, jämte sin k. hustru, den Ädla och Wälborne Fruen Margareta Rosendahl låtit denna Chorbaleck måhla åhr 1685.

Litet derifrån står på Chor-balcken en tryckt grafskrift öfwer framle Kyrckioherden i Kimito, Mag^r Anders Pryss, som blifwit död d. 14 Martii 1689.

På Pelaren i Choret wid högra handen om ingången genom stora dören står Tungelfeltska wapnet, mycket wäl utarbetat med starck förgylning, och följande underskrift: Kongl. Majj^{ts} Tro-man och Öfwerste Lieutenant af dess lif Regemente Dragouner, Wälborne Herr MARCUS TUNGELFELT, Herre til Wijk och der under liggande strö gods, född d. 8 Octobr. Åhr 1682, död d. 28. April År 1736.

På samma Pelare åt lilla manfolcks gången står Fal-

kenfeltska wapnet helt litet och mycket förnött, doch läses följande ord. Ädel. och — — — — Gustaf Adolph Falken — — — födder A° 1665. d. 15 Septemb — — — — Frögdböle — — — — 1688.

På samma Chorbalk står ock Stålhanske-wapnet helt litet och mäst utnött.

Bland grafwar med stora stenar och inscriptioner försedde är Tungelfeltska grafwen mitt för altaret och strax innan för stora Chor dören, hwarest på stenen stå framledne Öfwerste Lieutenantens och hans frus wapn brede wid hwarannan uthugne, med denna inscription: Denne Graf tilhörer Öfwerste Lieutenanten af Kongl. Lif Dragoune Regimentet, Wälborne Herr MARCUS TUNGELFELT, född d. 8 Octobr. 1682 död d. 28 Aprill 1736. Och dess käre Fru Wälborne Fru BRITA STRÖMNER född d. 28 Aprill 1685, död d. 22 Jan. 1739. til ewärdeligt Lägerställe.

Mitt för Präst bäncken är Herr Baron och Capitein Grundels graf, där på stenen står hans Friherrl. wapn uthugitt, med desse ord under: Christus är mitt lif och döden är min winning Phil. 1: v. 21. Omkring stenen står: Denne Graf är Capitein wid Södermanlands Infanterie Regimente, Högwälborne Friherren, Herr Gerhard Grundel på Giästerby köpt d. 16. Octobr. A° 1743.

J Choret på norra sidan är en liten Grafsten, hwarpå står uthuggit:

ANNO

E A F

1523.

Omkring sidorne: HER LIGGER IO(M)FRV ANNA ERICKS LÄT DOTTER HO(N) AFSO(MNADE) TH(E)N 17 Maji.

Här bredewid en liten sten, hwarpå synes följande: A° 1609. B. P. D; Påvel Larson.

J Choret på södra sidan är Ståhlhanske-grafwen något uphögd öfwer gålfwet, med stor steen på, utan inscription.

Mitt för stora Chor dören öfwerst på stora gången är en stor grafsten, hwar å synes följande: 1550 T R K F en stierna och en bar Sabel under, på sidan brede wid står en fogel, alt annat är förnött.

Bredewid är en liten sten med Frälsarens bild i Linda och denna underskrift: Här ligger begrafwen Margaretha Timmermans dotter, afsomnad d. 25. Jan.

Ännu en liten steen, hwar å synes allenast: 1611: M. C. D.

* * *

— — — — — afsomnad — — — — —
 — — — — — Wälborne — — — — —

En stor steen utan för lilla södra Chor dören, med denne inscription: Denne Lägerstad hörer Bokhållaren wid Tykö Bruk, Sahl. Måns Nilsson Kierell, hans k. hustru, hustru Wendela Beijer och dess arfwingar til Anno 1702.

Wid Södra eller Lilla manfolks gången åfwan för Predikstohlen, har warit en uphögd graf, Riddar Fincke tilhörig, med skiön hwit sten på, samt Riddarens och hans frus bilder i fulkoml. storlek uthugne åfwan på, men för 50 år sedan blifwit ned sänckt, då stenen blifwit af folcket sön-dertrampad och förderfwad, så at nu allenast synes af underskriften: Riddar Fincke til Koustar [!] och Pärckala — — — — — Denne graf är sedan kiöpt af Håfrätts Rådet i Kongl. Åbo Håfrätt, Wälborne Herr Claes Jägerschiö[d], och försedd med nya stenar och denna inscription: Denne graf är fordom Håfrätts Rådet, Wälb. Hr Claës Jägerschiöld, samt dess Fru Wälborna Margaretha Bosin, deras barn och arfwingar tilhörig. Åhr 1744.

På Predikstohls-dören finnes denne inscription: Gudi til lof och ähra är denne Predikstohl, efter hans Exellenties, Riks Cantzlers, den Högwälborne Herres, Herr Axel Oxenstiernas, Friherre til Kimitho, Herre til Fijholm och Tijdön, Riddares, befallning, af träwärcet upsatt 1641, och sedan 1645 in Junio förbättrat med förmålande, denne kyrckio til prydnad, och efter kyrckioherdens G. Sigfridi Jacobi, och W. Befallningsmannens Peder Anderssons tilskyndan och pådrifwande.

J Choret i Södra wråen står i et gammalt skåp, St. Andreae bild i fullkoml. mans längd, med lika långt korss framför sig, och en bok i ena handen, skall wara kyrckians Patron, som heter Andreas.

J Sacristian förwaras ett rökelse kar, af koppar med låck på och behörige kädior til.

På kyrckiogården står en Tim-sten, alt igenom af gråsten, som skall wara uthuggen uhr ett bärg här i Sochnen, af 2 ahl^s högd. På norra sidan stå 2^{ne} bilor i korss, och der under följande ord: ANTONIJ STENHÖGER SAMT XXX. K. M. TJENER HATTEN GOERT MICH SOKENEN TILL ÆHREN PA LINHOLUM.

På östra sidan står ett kors, med denne underskrift: WIDENS CRUCEM ANDREAS DIXIT SALVE CRUX PRETIOSA. Här under äro allehanda åkerredskap och husgeråds diviser uthugne.

På Södra sidan står ett korss samt Sweriges wapn 3 kronor och följande underskrift J: R. S.

DEUS PROTECTOR NOSTER.

Der under är en hufwud skalle med dödas ben under:

HER ÆHRE WI ALLEN LIKE,

BÅDE FADTICH OCH RIKE.

På wästra sidan afbildas Christi kors med en krantz omkring korsset äfwanföre stå desse Bokstäfwer: I. N. R. I. under korsset ANNO DOMINI: MDLXXIX.

Öfwanpå sielfwa Timstenen är mot södra sidan en hielm med 2^{ne} Pilar i kors och 4 hiertan. Här utanföre och rundt omkring cirkelen stå följande ord: HEAT GUDH GLÆDE ALLEN CHRISTENS SÆLEN.

Halico moderkyrckians Antiquiteter äro följande neml.

1:o. Stå desse orden med förgylta bokstäfwer på Altar-Taflan: Gudi til ähra och denna kyrckia til prydnad, är denna Altar-Tafla bekostad, af den wälborne Öfwersten Herr Gustav Horn, Herre til Worentaca och Lesnemy etc. Anno 1669. Hwarest äfwen dess wapn finnes ytterst af sielfwa Taflan.

2:o. Öfwer dören på Choret finnes å en Tafla med följande inscription, hwarest på ena sidan dessa orden kunna någorl. läsas således:

T. O. M.

Me Deo Chorum absens paravit Baro de Âminne Christiernus Horn, Svamonis antiqua stirpe fundatrice hujus Templi Horniono satus generosus Majorum jure patronatus insignis Animo pridem volutabat præsens vel quoque haut diversum; cupis clarum agnoscis nitorem et cultum mirare simplicem. Simplici notatum manu selegit. Coeruleum natura item ille oculorum remoram sed inocuam adamarunt bonæ musæ honestarunt Reges Domini adauget quippe visum et claritate fulget. Te obideo haut nihilominus adspicere quo desunt ad hoc nervi interea Seo. Tr. ipsum ut inspicias rogo et liberalitatem patroni õ. spectator Have. Ad Baronat. Haliconis Trifanium 4 cal. Octob. 1658.

På andra sidan af denna Taflan lyda orden: Till Gudz huus wyrdnad och kyrckio prydnad, har denne Chor

H. Christer Horn, til Åminne och Eeka förutan tweka, Friborne Herre. med större och smärre, Färgors Exempel prydt Herrans Tempel, ty skall han ähra, therföre hambära. At han så lagar, hwad Gud behagar, Honom från fara O Gud! bewara, och gif god lycka, efter dit tyckia, at när så händet han til oss länder, och honom åter Gud komma låter, må i den gierning se sin för ähring.

3:o. Står hela den 150 Psalmen på Swenska språket å Chor Balcken citerad jämte den 1. 2 och 3 vers: af Psalmen 135.

4:o. Å en stor Taffa i Choret kan följande läsas:
Epitaphium Reverendi Senis Dⁿ Georgii
Math. Tauvonii.

På Swenska

Joh. 19: v. 25. 26. 27.

På Finska

2. Tim. 4: v. 7. 8.

Qui anno Rep. Sal. MDLXXVII in Longwijk parochiæ Carislojo ex parentibus Christianis, piis et honestis sc. Patre Matheo Thavonio, Matre Brigitta n. nob. gen. natus; mox lavacro baptismatis renatus: Desennium intra domest. parietes in timore Domini educatus: Hinc Aboæ Societati literariæ incorporatus: ubi ingenio quod sibi natura felix contingerat erudiendo, poliendo, et ad usus publicos adornando in Musarum palæstra impiger incumbit: Toto vero eo inter vallo, auspice duce Jehova divino cultui, vilæ sanctimonix et morum elegantix ardens vacat. Deinde jactis sub ferata Præclar. virorum solidis doctrinæ fundamentis Sacro initatus Ord. Ampliss. g. Dn. Aboens. olim Episcopo P. M. M. Erico adscitus triennalis præco mensalis. Inde ad Eccles. Saguens: Austr. Finlandiæ legitime vocatus in qua mysta fidelis Christiano sibi gregi commisso citra 20 An: pascendo invigilat. Unde demum parochiali Halicoens. cætui unanimi ac fervido Ecclesiæ voto præficit. ibique o sine magno a . .

sibi conceditar. fructu munere. Pastoralis 19 an. fungit. Anno v c l o l o c l * 22 Martii æt. suæ 73. pie ibid. in Domino obdormivit. Per integrum vitæ studium candore mansuetudine et pacis studio omnibus cordatis charus æstimatus: vir religiosus prob. ac liberalis ani constantia et morum gravitate conspicuus. Anima ejus ē in manu Dei quam in die universalis *επιφανειας* Jesu Christi reddet ejus carni redivivæ: Corpus a. in Templo hoc Halicoensi tumulatum; ab Hæredib. in posthumam sui memoriam monumentum et S: Edis. ornamentum erectum.

5:o. På Predik stohlen står Psalm. 65: v. 5. jämte Horniska wapnet och årtalet 1669 samt desse orden: Den wälborne Herren Öfwerste H. Gustav Horn Herre til Worentaca och Lesnemij etc. hafwer denne Predik stohlens stofferande Gudz hus til prydnad bekosta låtit.

6:o. Finnes på Worentaca grafwen 2^{ne} stora Horniska wapn: och i Choret så wäl Öfwerste Mannerskiölds som Grass wapn, på hwilcket senare står årtalet 1665 och Bokst. B. G.

7:o. På en kanna af Silfwer, hwaruti Communion wijn brukas, lyda orden:

H. Gustav Christerson Horn Friherre til Anime** Herre til Warsala, Sweriges Rikes Råd A^o 1641. F. Christina Roos*** dotter, Friherrinna til Anime, Fru til Warsala och Bict. Böck [?].

Än finnes på Oblat asken af Silfwer Horniska wapnet samt bokst^{ne} H. H.

8:o. Finnes 3^{ne} bilder som repræsentera the wijse män af Österlanden, hwilecka offra åt barnet Jesum.

* Skall wäl betyda: MDCL (= 1650). Strandberg försätter hans dödsår till 1651.

** I originalet ändradt från Åminne!

*** Torde vara missläsning för *Bååt*.

Uti Nykyrkeio Moder kyrckan äro följande Monu-
 ter at see.

En gammal Röd och Gål Muncke kåpa, En halvesijden
 linsgrön Muncke långkåfta med Ärmar, Ett Sidt och widt
 Muncke Lijntyg [som] öfwer hufwud och Ansigte warit hängt,
 och en med Muncke styl 2. finger tiok tryckt Bok utan Band
 och Titelblad in Folio: Äfwen wijses här ett Gouverneur
 Nils Kihls, hela krops harnesk af järn, item thess och hans
 Sons Söfring Kihls wapen, utan årtal $1\frac{1}{4}$ aln hög utom
 skafftet, jämte med stort järnfäste, långt stickswärd; äfwen
 är här et 5. quarters högt Swinhufwud wapen. med en li-
 ten kort järnfäst wärja; Eljest är kyrckan målad på Muncke
 maner med målade Cardinalernes Bielekens och Flemmings
 wapen; men Årtal finnes ej när kyrckan af Munckar blif-
 wit bygd.

Antiquiteter i **Lätala** Moder kyrcka.

Finnes i gemeen denne Annotation i et gammalt Pro-
 tocoll på födde och döde: Thenne Lätala kyrckia är af ål-
 der kallad St. Michels kyrckia och är målad A° D:ni 1483.
 såsom man thetta Årtal finner upteknat med Munckestyl i
 kyrckans Öfra Gafwelwägg, och lærer altså kyrckan wara
 äldre. Men thet är til märckandes at nämde Årtal ej nu-
 mera synes skiönt thet i Pastor Erici Salonii tijd, som an-
 förde Annotation upsatt känbart warit. I denne kyrckia
 finnes inga Grafstenar. Men Grafwar 2^{ne} något märckwär-
 dige. 1:o. Falckenbergske Familiens murade Graf, som jämte
 Paltilaholms Gård, eller nu mera dubbla Säteries Rusthåld
 innehafwes af framledne Befallningsmans Daniel Fonsells
 Äncka Mad: Maria Christ: Brander. Sielfwa Grafwen är in-
 nan målad, skranckwärke af trä på norra sidan af Choret.
 Thet märckwärdiga häri, är framledne Öfwerste Falcken-

bergs Lijk, som i thess fulla harnesk och sluten torneringshielm samt stöflar och spårer, som thet begrafwit blifwit, ännu ses åsido lagt utan kista; skolandes thetta förnäma lijk uhr kisto tagit och som det nu befinnes åsido, för bättre rums skull lagt blifwit, då bemålte Daniel Fonsell med Gården köpt Grafwen. Eljest äro öfwer Grafven följande Wapen: Ett Löfwärck, hwari äro 6. hwita och 6. röda Fält, öfwer them en tilsluten Tornerings hielm, öfwer hielmen en krona, öfwer kronan en upsträckt Falkwinge, med 3. röda och lika många hwita Fält uti. Under läses med Swenska Bokstäfwer: Kongl. Majj^{ts} Trotienare och fordom Assessor i den Kongl. hofrätten i Stor Furstendömet Finland, samt häradshöfdinge öfwer Kæxholms Län, Ädel och Wälb: Johan Gottfrid Falckenberg til Palttilaholm och Kållola, är födder 1626 d: 3[?] Maji och afsomnad i Herranom 1674. d: 20[?] Julii.

Ett annat D:o, i alla delar til sielfwa wapnet lika, med underskrift: Den Ädle och Wälb. Jacob Jöran v. Falckenberg til Pattilaholm och Kållola, är födder til denna världen på Palttilaholm d: 11. Martii A^o 1673. och afsomnad i Herranom d: 20 [?] Decembr. Anno 1683.

Ett å fyrkantigt bläck litet wapn är emellan ofwanämde 2^{ne} uprest målat och til wapn aldeles likt; men omkring läses Gottfried v. Falckenberg. 1634.

Noch et å swart Sidentyg af thess skafft, som en Phana hängande målat Falckenbergiskt wapn med gullfärgs krants omkring. Åfwan läses med Latinske förgylte Bokstäfver: Den Ädle och Wälb: Gottfried Johan v. Falckenberg til Palttilaholm och Lubey. Är födder til denne werlden på Palttilaholm d: 3 Januarii A^o 1657. och afsomnad i Herranom på Palttilaholm d. 13 Novembris Anno 1665. Gud förläne honom en frögdefull upståndelse, med Alla utwalda uppå then stora Herrans dag.

Bakom detta Wapn är et Wapenskaftt å lika sätt fäst; men wapnet berättas wara af en Rysse under förra Ryska Öfwerwäldet bortstulit, som ock Wärjan, som wid Första Wapnet bar hänger, säges wara af honom vid samma tilfälle ombytt.

2:o. På Södra sidan om Choret är en Förmäm herres murad Graf, som skal hetat Hartwjk, hwilcken skal upbyggt Choret i Laetala kyrckia, samt ägt en stor herrgård här när til kyrckan Hardikala kallad; warande här ännu et litet Bonde hemman å samma Tomt, ther en kiällare ock än är qvar Nyhardikala kallad, som på Länsmans lön är indelt. För öfrigit är en sägen, at bemälte Tappre herre skal lefwat å samma tid, som then Tappre Kurck uti Wesilax Sockn, samt at emellan dem skal stor wänskap warit; Warande ock öfwer dem bägge wid en förlorad Action these Finska runor gjorde: Hardtvjk pääsi Havistohon, Kurcki Kuusistohon. I berörde Graf finnes inga Wapen eller minnesmärke, dock finnes i Wäggen spikar och krok, hwarå förmenes Wapn hängt hafwa. Tå denne Graf År 1723. skal öpnad blifwit säges bemälte Hardtvjks Lijk hafwa funnits Balsammerat och helt med någre andre hans Anhöriges.

Denna Lætala kyrckia är eljes i taket öfwer alt målåd, och finnes här inga särdeles minnesmärke förutan någre Påfviske Bilder bak uti kyrckian, Frälsarens bild uti en kista, i Form af en ljk-kista, som i Catholske Processioner, besynnerl. Långfredagen är brukad blefwen. Denne kista står på en funt corpus af steen så diup och stor, at Barnen äro heel och hållen theri döpte och i watn sänckte.

Uti **Raumo** Stads kyrckia finnas these minnesmärke.

1:o. En utgammal röd och gol Munckekappa af Sidentyg.

2:o. En gammal Altar Tafla, hwarpå kan ses mit uti Christi och then trogna Siälens bild med öfverskrift: Tota pulchra et amica mea et macula non est in Te. Cant: 4. på sidorne äro the 12. Apostlarnes bilder, med denna inscription: in omnem terram exivit sonus eorum T: 19.

Här ses ock Bilder och namnen St. Cathrina, St. Margaretha St. Dorothea. och St. Barbara. Thenna tafla säges af fordom Öfwersten Jordan, som här i Socknen ägt Lachtis gård, wara hemtad ifrån Pålen, der han warit i fält, och sedermera förärdt til Raumo kyrckia.

3:o. En Rysk kalck duk af grönt Sidentyg, med Crucifix och förgylta Ryska bokstäfwer omkring bräddarna, och säges wara förärd af bemälte Hr Öfversten Jordan.

4:o. J Choret på Norra sidan wid Altaret ses Jordanska Familiens murade Graf, något uphögt med mur och måladt skrankwäreck, hwarpå finnes åtskillige Skriftenes Språk ännu något synlige.

5:o. Öfwer thenna Grafven uppå wäggen ses 2^{ne} lika wapn i bredd med hwar andra, Jordaniska Familien tilhöriga af ungefär 1½ alns högd, förutan skafftet: warandes uti rödt Fäldt en försilfrad krökt arm, med bart swärd i handen och öfverst på hornen äfwen dylik arm med swärd. På det ena Wapnet är allenast inscription then: Hans Kongl. Majj^{ts} trotienare och Corporal, under ett Compagnie til häst, den Edle och Wälborne Gustav Jordan til Lachtis och Wililä, är född År 1639. d: 7 Octobr. och Christel. afsomnad på Willilä Gård d: 17. [?] Martii Anno 1668. Ifrån samma Wägg och Wapn hänger 3^{ne} stycken gamla swarta Phanor och på en af dem synes wara skrifwit med Gyllene Bokstäfwer, ungefär det samma, som i ofwan omförmälte wapnet.

6:o. Utan för Choret på södra wäggen finnes ock et litet wapn Familien Giertten tilhörigt af 1¼ alns högd utom

skafvet, warandes theruti förgylt Fäldt, en försilfrad armkrökter, med trenne dahlpilar i handen och öfwer hornen en dahlpil med en liten Phana å hwardera sidan och inunder wapnet denna inscription: Hans Kongl. Majjts Trotienare och Öfwerste Lieutenant öfwer ett regemente Infanterie, den Edle och Wälb: herren herr Conrad Johan Giertten til Råhdais etc. ofsomnade i Gudi Anno 1670 d: 8 Novembris[?] och begrafwen d: 25 Martii: Gud hans Siäl frögde!

7:o. Å samma Södra wägg finnes et wackert Epithaphium af Bildthuggare arbete af 8 Alnars högd 2^{ne} stälpar, 3 krantsar och Löfwärck, på sidorne, måladt med Crucifix och annat, samt thenna inscription: Anno 1653. Gudi til ära och denna kyrckan til prydnad hafwer thetta Epithaphium skiänckt och förärdt Henric Sonck. Ty en gladan gifware älskar Gud. Här finnes och några andra skriffthenes Språk, som eij lära wara nödige här at utsättia.

8:o. Mitt emot thessa på Norra sidan är ock ett gammalt och nu mera tämmel. oläsel. Epithaphium öfwer fordom kyrkioherden här i Raumo Matthias Sigfridi, som är märckvärdigt för then ordsaken, at samma Pastor År 1593. ock warit i Upsala och med andra Riksens Ständer och Präster i Concilio therstädes, underskrifvit then Christelige Troos Bekännelsen, som det finnes i Confessione Fide för Raumo Stad.

9:o. Här jämte är ett annat Epithaphium öfwer Pastor Gregorius Clementis, som blifvit född 1568. och död 1639 och är therföre märckvärdigt, at han der står afmålad med sina twenne hustrur 9 Söner och 7. döttrar.

10:o. Närmare åt stora dören på norra wäggen finnes en wacker stor och hög tafla, som med skiön målning wiser Syndafallet och uprättelsen: warandes samma tafla af framledne Råd och handelsmannen Henric Bång År 1733. häm-

tadt ifrån Lybeck och förärd til Raumo kyrckia, hwarest ock nedanföre finnes thessa wackra Werser.

När Ewe lystna hand, et nekadt Äpple bröt,
 Af en förbuden qwist, och det med Adam delte;
 Sielf Ängla hopen då, rätt strida tårar giöt,
 Och med bedröfvadt mod, et sårge läte spelte.
 Här stältes de inför, Guds Faders skarpa rätt,
 Them klaga Sanningen, Rättfärdighet och Lagen,
 Förbrända Gasten sielf, han skriker derpå tätt,
 At synd med straff och hämd, skal blifwa ewigt slagen.
 Men Evangelium, mot Lagens klandran beer,
 Frid och Barmhertighet, then styfva rätten böijer:
 Ja Sonen lägger sielf, Sin kronas Schepter neer,
 Och sig för bråttet här, på pinlig galge höijer.
 Them som i ständig ljtt, på Christi blod bestå,
 Guds Änglars wård och hielp, för ewig pina hägnar;
 På dem som tvärt emot, på breda banen gå,
 En ständig swafwel-rök, med skarpa skurar rägnar.

11:o. Ännu en wacker och stor tafla på nä[r]msta pelaret åt dören, som samma Rådman Bång År 1690. förärdt til kyrckian hwars rubric och öfwerskrift lyder sålunda: The förnämsta Rådherrars rådslagning uti Jerusalem med theras namn och meningar öfwer Christum, huruledes uti Vien i Österrike uti en Äre-tafla med uttydeliga bokstäfwer ingrafvit och oförwarandes uti Jorden hittat blefven.

12:o. Än finnes på en Pelare ett märckwärdigt Epitaphium öfwer en hustro, om hwilcken är en sägen, at hon död, med Oxar blifvit af thess Barn förd til Grafwen, i anseende til det, at alla andra i Staden blifvit af Pesten utödde. Påskriften är sådan. Anno 1572. d: 15 Julii afsom-

nade hustru Margaretha Matts Jönssons Borgmestares dotter i Raumo. Hennes Siäl Gud glädie til ewig tid.

Emedan jag lefde både karsk och sund,
 Besökte mig mina wänner i al stund;
 Men då Gud mig ville hädan kalla,
 Öfvergåfvo mig mina wänner alla.
 Och utur Staden fydde Fattiga och Rike,
 Förmenandes sig ville Gudi undwike;
 Men mina fattige barn ville hafva giordt mig den äre
 Och theris Moders likk til Grafwen bäre.
 Men the vore för unge och för små,
 At the ej kunde under bärena gå;
 Eij war heller til hwarcken man eller qwinna,
 Som sig härtill vilde låta finna.
 Ty måste Oxarna thet bästa giöra,
 Och mit likk på en sleda til Grafvena föra;
 Matthias min Son måste för Oxarne gå,
 Effter man thertil ingen annan kunde få.
 Och en utgammal qwinna hustru Carin vid namn,
 Min Swäre måste drifwa Oxarne fram;
 Näst til Lijket fölgde mine Söner Benedictus och Martinus.
 Och thernäst Joseph och Laurentius.
 Then ärlige Mannen som war kirckeherde här,
 Herr Mårten och hans hustru kär,
 The giorde allenast mitt likk den ära,
 Och förde mig til jorden effter Tobias Lära.
 Här hwilar nu min kropp til domedag,
 Och Siälen lefwer i Guds behag.

13:o. Predikstolen med himmel deröfwer är wacker, men tämmeligen gammal, så wida Årtalet 1625: därpå finnes, med Frälsarens och the 12 Apostlars Bilder, och in-

scription: Euntes in mundum universum, prædicate Evangelium omni creaturæ. Doctor Luthers och Melanctons Brösterbilder äro satte på Pelaren wid Predikstolen.

14:o. En stor och wacker lius krona af Messing, som en wid namn Joh: Veilanus Barnfödd i Raumo har förärdt, hwilcken sedermera skal warit Provincial Inspector i Pomern, och bodt i Strahlsund, samt blifwit nobiliterad. Inscription är denna: In honorem Dei, Sospitatoris et memoriam Posteritatis, in Civitate Raumo Patriæ suæ charissima. Hoc monumentum posuit.

Johannes Jacobi Veilanus.

Anno quo Gustavus Rex et Christina Regina Dei ope Trivmphant hostesque Ovantes superant. Matth: Cap: V: 26. Luceat lux vestra coram etc.

Så finnes och derpå en hop wackra Latinska verser.

15:o. En mindre Lius krona med Årtal 1640. och förärd af Carl Finnonius.

16:o. Hwad Grafstenarne vidkommer, så äro wäl här i kyrckian 9. st. af dem: men inscriptionerne äro eij läselige på alla, så wida bokstäfverne äro utnötte, utan i Choret är en hwarå läses: Petter Larsson Talvainen, Anno 1639. d: 2. Novembris, hwilcken nu jemte Grafven hörer handelsman Abraham Sonck til.

En Dito i Choret på en murad Graf med detta namn och Årtal Laurentz Balzarsson, Brigitta Jöns dotter, Anno 16. Hörer nu Borgarena Gethardt Marelin och deras med arfvingar til.

En Dito på en murad Graf på stora Gången med Påskrift: Berthel Classon Bång, Brita Matthsdotter, Henric Berthelsson Bång, Elisabetha Simons dotter. 1691. Hörer til deras Arfvingar.

En Dito på en Mullgraf å stora Gången utan inscription, med detta Åratal 1640. hwaraf handelsman Bartram nu är Ägare.

Inscriptionerne på de öfrige Grafstenarne äro oläselige.

17:o. Chor-taket är måladt med gammal Munckemålning och åtskillige stora Bilder och Muncke bokstäfver samt 4. diur, hwilcka lära beteckna de 4 Evangelisterna.

18:o. J Sacristian wises ock et Påfwiskt Rökelse kar af koppar som wäger ungefär 4 mk. och är propert arbete.

19:o. Kläckstapeln har brunnit i wådelden år 1682 jemte kläckorna, och af de 2^{ne} som nu finnes, äger den större kläckan detta Åhrtal 1684. Uppå bägge sees åtskillige Skriffthenes Språk och andra inscriptioner.

Uti **Pyhäma** kyrckia sees följande.

Yxi wissi ja totinen Relatio eli selitys Pyhämaan Seuracunnan (:nijn cuin se nytt erinomaisex seuracunnax cutzutän:) ensimäisest Fundamendist ja kirkon Perustuxesta.

Ensist on tiettävä, että Pyhämaan Seuracunda on algusta ollut Laitilan kirkon ala annettu, ja sielä heidän piti oppiman Jumalan Sana, ja nautitseman Pappein Palwelusta, waan njn cuin Pitäjäs siehen aican ja algusta oli sängen awara, muutoin myös tällä Cansalle täällä asuwaisille oli sängen sopimatoim tila, pitkän matcan, Meeren, Soiden ja Wuorten tähden eij tainet usein oppia Seuracunda Laitilan, eikä sada nautita Jumalan Palwelusta, waan olit ja elit-suures pimeydes, ja nee jotca Cuoleman campauxin tulit, eij saanet yhtähän Lohdutusta, eikä herran Ehtolista nautita; njn myös wähät Lapset epälucuiset nänyit ja pojes cuolit ilman Casteta ja vastudest syndymätä. Tätä sijs surkiata tila ajatelen, njn ylös herätti Jumala muutamam Jumaliset, Wijsat, ja Toimeliset Seuracunnan Jäsenistä, jotca tätä sur-

cuttelit ja pahaxens panit, rupeisit neuwo ajatteleman ja keskenäns suosittelemän cuinga taincaldainen wahingo ja Sielun waara parataisin, owat sitten keskenäns päättänet, että heidän piti etsimän Turun Capitulmit, että hietin saisit itsellens yhden erinomaisen kirkon eli Cappelin, joca heillen joscus luuwattin, waan Laitilan Pappein Ahneuden ja senn suuren Intradin ja tulon tähden cuin heitin Pyhämaan seuracunnast, ilman yhtäkän waiwa ja ansiot ylöscannot, eij taittu Pyhämaan yhtekän erinomaista Pappia saada. Sixi toisexi nijn on julkinen tosi ja tiettäwä, mitä kirkon tilan ja perustuxen tule, Pyhämaan, että Pyhämaan Luoto on jotakin suuri, ja siihen aican sen päälle oli ylitzen 40. wahwan asujamen, ja erittä tämä Luoto itsens wahwast mandermaast, nijn suolaisen ja Papa meren liki peniculman, josa samas Luodos on yxi culuisa Satama, jonga heitin owat cutsunet Pijspan Satamaxi, nijn cuin se wielä nyt cutsutan, ja on tämä satama sangen tarpellinen nijllen jotca Pohjaisest purjettuwat Turkuhun, Udelmaal ja Wiroin; Ja nijn cuin tämä Satama eij ollut ainoastans tiettäwä läsnä olewaisillen Pitäillen, mutta myös ymbäri coco häämen maan, ja ne jotca julkisia pahoja töitä teit, ja eij taittu cohta tuorelda työldä käsitettä, owat heitin tätä Satamata etsinet ja oppinet, sillä tawalla, että heitin tästä itsens wapahdit ja pacohon pääsit Aloxisa muihin maacundin. Waan nijn cuin Pahantekiät eij tainet nijn pian Aloxita cohdata, cuin heidän mielens oli nijn on Monen Porton ja huoran Lapsen synnyttämisen hetki ennättänyt, ja cuin he synnytit on monda lasta täsä satanas surmattu, jonga tähden on itse satanas sanut suren wallan, nijn että cosca ehto ja pimeys tuli, owat heitin itsens ängänet julkisest huoneisin, ja tehnet suuren murhan, eij ainoastans ihmisillä, mutta myös järjettömille Luondocappalillen, cuitengin erinomaisest wähillen Lapsillen

Wuotesen ja Wackun (:eli kehton:) jonga tähden hän on
 cutsuttu Pahaxi maaxi, vaan ilkiöild ja pahoilda Jhmisildä
 wielä pahemin Murha Luodoxi. Tain caldaisia wahingollisia
 wierahita pois poista ja torju, on taas Jumalan hengi ylis
 walistanut mutamita toimellisia ja wanheja newo ajattelle-
 man, ja owat päättänet etsiä, sekä Mailmalista että henge-
 listä Esiwalda, että heitin wihdoin wimeingin saisit ylös ra-
 keta yhden kirkon eli Cappelin, ja saisit erinomaisen Papin
 ja Jumalan Palveluxen, joca heilen sallitin ja myötä annet-
 tin, nimittäin rakenda itsellens kirkon waan Papit Laitilasta
 piti heitä oppiman Jumalan Sanan ja Palvelluxen cansa.
 Waan eij ennen saanet erinomaista Pappi, cuin sen suuri
 Waldian drottning Christinan hallituxen ajalla, cosca kirjoj-
 tettiin Christuxen Syndymä Wuodest 1639. Cosca nytt kirko
 oli ylös rakettu, owat heitin taas etsinet Duomio Capitlumi,
 että Pispä tahdois anda tämän Uden kirkon Wihkiä, ja owat
 hänelle sen edest caunit luwannet, nijn cuin puolittain us-
 kottapa on, Raurion Maan, joca nytt Torlahden ala on ja
 nautitan, waan wanhast oli Cappelcunnan omaisuus, jonka
 myöskin Pispä heillen salli, sen wanhan tawan ja Pawin
 Menon jälkeen. Nytt cosca tämä näin tapahdui ja kirko wi-
 hittin, Jumalan sana sarnattin ja messu pidettin oyat ne
 Papit andanet tälle Luodollen toisen nimen, ja nijn muutta-
 net Pahan Maan, Hywäxi Maaxi. Nijn owat nämät julmat
 Wierahat saanet suuren kirun julman ja suuren cauhian huu-
 don cansa itsens andanet Paappa meren purjehtiman suur-
 ten kiwi pasisten cansa, ja nijn sen päijwän perästä eij
 enämbi sen caldaisia julmi Wierahita cuulunut, ja myöskin
 Jumala Caickiwaldias edespäin warjelcon cuulumast! Jumala
 Caickiwaldias, joca tämän Cansan ja Seuracunnan olet erin-
 omaisella tawal omistanut ja perustanut, sinun Cansaxes,
 andanut heillen tämän sulaisen nijmen pahasta nimestä Py-

hamaa, anna heille Pyhän henges Lahja että heitin niin mahdaisit täsä ajallises Pyhäasmaas elä, että heitin olisit so-weljat tuleman asuman siihen ijancaikisen Pyhänmahan Tai-wan Ilon ja riemun. Jumala Kaikiwaldias myöskin hänen Ainocaisen Poicans Jesuxen Christuxen ansion tähden, sen Pyhän hengen cautta lainattcon ja suocon heille hänen P. Sanans ja Sacramentis nautita, andacon oikiat ja Toimelli-set Saarnamiehet ja Opettajat, wijmeisen Mailman louppun asti. Amen.

Monumenter som finnes i **Töfsala** Moderkyrckia, äro:
Wapen och Phanor med theras Inscriptioner.

1:o. Innom Choret på Qwinfolcks sidan står på wap-net med förgylta Bokstäfwer: Then Edle och Wälb: Herr Lars L: Carplan then yngre til Wijas, Achtis och Ådensari.

På Phanan äfwen med förgylta Bokstäfwer.

Then Edle och Wälb: Herr Lars L: Carpelan den yngre til Wijas och Ådensari, fordom wälbestält Major öfwer ett Regemente Infanterie, Åhr 1608. d: 8 Maii föddes på Wijas A° 1655 d: 12. Augusti kläckan emellan 12. och 1. om dagen i Ådensari afsomnade, och uti Töfsala Moderkyrckia d: 9. Martii År 1656. begrafwen. Gud Siälen ewinnerl. frögde och kroppen med alla Christ troгна en frögdefull up-ståndelse på yttersta dagen förläne.

2:o. Utom Choret på Manfolcks sidan med bokstafwer.
J. A. R. 1636.

3:o. Utom Choret vid Pelaren på Qwinfolckssidans, med förgylta Bokstäfwer på Wapnet: Hans Kongl. Majj^{ts} fordom Tromans och Råds Sal. Herr Grefwe Pehr Brahes hofmästare Sal. Herr Eric Carpelan, är född på Wijas Gård År 1618. d: 15 Maij och i Herranom sal. afsomnad dersamma-städes d: 1 Septembr. 1692.

4:o. Wid samma Pelare å andra sidan: Then Ädle och Wälb: Lars Carpelan til Wijas och Achtis etc. fordom Assessor uti den Kongl. hofrätt i Finland, är i herranom afsomnad d: 6 Octobr. 1648. hwilckens Siäl glädie Gud, och en frögdefull upståndelse forläne.

5:o. Än wid samma Pelare åt Choret med bokstäfwer: J. G. S. Anno 1619.

6:o. På Manfolcks sidan vid Pelaren af Choret, Kongl. Majj^{ts} Trotienare den Edle och Wälb: och nu Sal. Ryttmestare Thomas Starck, herre til Kahiluoto, Lapila och Busila, är födder Anno 1630.* d: 16 Octobr. och i herranom afsomnat d: 23 Junii 1697.

7:o. Wid samma Pelare står på Wapnet Christus är mit lif, och döden är min winning. Så och en hängande Phana utan Inscription.

8:o. Än wid samma Pelare en hängande Phana med förgylta Bokstäfwer, tryckt å bägge sidor, Ädle och Wälb: Ivar Stiernkors fordom till Ström och Särckilax ligger här begrafwen, födder År 1592. d: 4. Septembris död blefwen 1667. [?] d: 3 Martii och til sit hwilorum beledsagad här i Töfsala kyrkia A° 1668. d: 18 Octobr. Gud honom med alla Christtrogna Siälar frögde.

9:o. På Södra väggen ett Wapn med Bokstäfwer O. G. S. A° 1622.

10:o. Än brede wid et Wapn med inscription: Hans Kongl. Majj^{ts} Trotienare och Wälbestälte Major under Infanterie den Ädle och Wälborne herren herr Michaël Ericson Sölfwerarm, til Särkilax, Långholm och Ström är född År 1657. d: 18 Augusti och Afsomnade d: 1 Sept. 1691. Gud förläne honom en frögdefull upståndelse.

11:o. Gent emot Predikstolen vid Pelaren. Hans Kongl.

* Bör vara 1639. Riddarhusgeneal. uppgifver 1632.

Maij^{ts} Wår Allernådigste Konungs fordom Trotienare och Ryttnästare under Åbo Lähns Cavallerie Regemente, nu mera hos Gud Sal. Högwålb: Herre Herr Herman Reinholdt Zoege, är födder hit til werlden År 1653 d. 16* Julii i Revels Stad och i Herranom Sal. afsomnader A° 1698. d: 20 Febr. uppå sitt Boställe Heickilä Gård.

12:o. Wid samma Pelare åt Choret, med hängande Wårja äfwen [ett] Wapn, hwarpå står 2. st. Anckare med 2. Äpple emellan etc. underskrifwit. Jag hafwer kämpat en god kamp, jag hafver öfwerwunnit segren och behållit trona. År 1673.

13:o. Än wid samma Pelare, Wapn med hängande Wårja, hwarpå står 4. swarta hästskor och öfwerst en karl hafwandes under hwarthera armen 1 Trompete och underst skrefwen: Jobs 19: Jag wet at min Förlossare lefwer och han skal på sidstone upwäckia mig af Jordene.

14:o. Thernäst wid Pelaren å Manfolcks sidan et Wapen. Kongl. Maij^{ts} Troman och sedermera Commendant på Kecksholms Slätt, den Ädle och Wålb: Harald Fotangel, til Kahiluoto och Kermyndö, är född År 1606. d: 31. Decemb. afsomnad d: 16 Augusti 1676. Gud hans Siäl frögde.

15:o. Wid samma Pelare åt Choret, ett Wapn. Här äro begrafne d: 31 Augusti 1679. Ädle och Wålb: Carl Gustav Starck, til Kahiluoto och Lapila född d: 29 Januarii 1678. och samma År död blefwen h: 4 Febr. Tillika med thess Broder S: Christer Laurens Starck til ibidem född d: 22 Febr. 1679. död samma År den 15 Julii. Gud theras Siälar frögde.

16:o. Än wid samma Pelare med bokstäfver E. A. S. A° 1636 d: 8 Sept. afsomnade den Edle och Wålb: Eric Arvedsson. Fordom til Sufö och Karmundod. [!]**

* Bör vara 10. ** Kärmondö.

Grafstenar finnes här i kyrkian allenast 3. st. å hwilka warit inscription. Then 1: ligger på Sal. Herr Probstens Bergii Grafts ingång, mitt uppå Choret, och then andra, brede wid samma, men som bokstäfwerne äro utnötta igenom spikar, som Församlingens Lemmar här bruka under sina skor, så kan man nu ej mera hafwa någon underrättelse; utan den 3:dje, som vid Bänckarnas omläggande nyl. til Sacristie dören blifwit flyttat, och är liten, med påskrift: Här ligger begrafven den Wälborne Herr Henrich Hornns 3. döttrar. Jungfru Agneta Hornn. Jungfru Christina Hornn. Jungfru Anna Hornn.

En gammal Predikstol, som stod mit uppå Chorbalken 6 alnar högt, rund som en stor tunna, hwilken warit i fordna tider öfwerklädt med rödt Silcke och ännu finnes i kyrkian, blef nedartagen, så som ock the många Bilder af Christi Pinos historia.

En gammal och söndriger Muncke kiortell.

1. Rökelse kar utaf koppar.

1. Monstrans, som uti inventario kallas til Oblat kiärril, med Låck uppå och Christi crucifix.

1. Silfwer hwete Ax, med 3. knä som liknar halmen.

1. Hymnarium utaf Pergament, hwaraf stor del är bortrifwit, hwaruti och finnes följande afskrift: Descriptio Possessionum Fundi Presbyterialis Ecclesiae Töfsalensis. Item pro supplemento fundi presbyterialis assignatum est presbyterio prædium Alho, cum agro et pratis. Item Dominus Haquinus dedit et assignavit ad mensam curari unicum prædium, dictum Harhulax, quod ipse emit pro XXVI. Marcis. Item pratium dictum Prästnäs. Item Pratium dictum Mutilax. Item Insulam dictam Kalföö. Item pratium in Sandalax, de decem plaustris. Item pratium Kircknäs. Item pratium in Hillois. Item curator habet quatvor par-

vas insulas, pro pastu Animalium dictas Bäckholm, Naurisloto, Patacaljo et Cusis. Item habet quoque Presbyterium unam insulam dictam Rihema. Item quartam partem de insula dicta Asama. Item pratum duorum plaustrorum in Vilagio Marjus, occupat ibidem. Item una insula aliquot temporis erat sub Presbyterio dicta Marjaluoto. Habet et Presbyterium unum prædiolum dictum Puntis cum agro et pratis etc. A: no D: ni MDVI.

Här i Församlingen har 2^{ne} Carpellaner, utaf Adeligstämma föreståt Probste och kyrkioherde Ämbetet 150. År tillbaka, hwilckas egit namn man eij kan finna, emedan Ser-gianten Wälb: herr Carpellan är frånwarande til Fästnings arbete, och hafwer hela Familias Personalier.

På Predikstolen står också 3. st. Wapn, med inscription: Herr Henrich Flemming, Erpher auf Lehtis, Issentellis Te und Laijs A° 1633.

Frau Ebba Erlands Dotter F. auff Itana, Elkebi, und Edelbi Frau Syre Kursell F. auf Memhone, Fagernäs, und Oibones.

På norra Wäggen finnes en Tafla med Christi Crucifix mit uppå, påskrifwit: INRI יהוה יהוה stående en Fader på ena sidan, och å andra 8. st; barn, med swarta kläder, och hwit hufwudbonad. Wapnet står öfverst, och en hängande swart Fana brede wid, utan inscription, på taflan är at läsa: Lefvi Wij så lefvi Wij herranom: dö Wij så dö Wij i herranom etc. Men hvad som warit skrifvit underst kan nu mera eij läsas, emedan färgen är affallen.

Kongl. Commissions resolution af År 1697. d: 28. Junii angående twenne hemman Puntis och Karhulax, som af forna tider til Prästegården blifwit skänckta, quasi ad pios usus, är inhäftat wid den gaml. Påfwise Mässeboken och

så framt theraf infordras afskrift, skal den Thett högwördiga Domcapitlet tilstyras.

Eljes så finnes här ej mera märckwärdigt än at hela kyrrekan warit på Påfwist sätt innantil målåd och nu allenast af taket synande, sedan wäggarna för detta blifwit hwitlimmade.

Monumenter i **Wehmo** Sockus Moderkyrcka.

J Wehmo Sockus Moderkyrcka och i sielfwa Choret befinnes en Rehbinderska Familien tilhörig murad Graf. Hwarwid inga andra märckwärdigheter är at observera, än thet öfwer Grafwen på et långt skafft i Choret hängande samma Familiens wapn. Wapnet består af Löfwärck, samt Fyra Fält theruti; twenne röda, hwarpå stå twenne öfwer alt förgylta Lejon med Crona öfwer hufwudet, och hwarthera Lejonet håller med framföttren på et krokot skafft något som liknar en Dahlyxa och 2^{ne} Swarta Fällt, med en förgyllt Crona på hwarthera, samt igenom Cronan 2^{ne} små Wärjor i korsvis satte Spettsarne upåt. Öfwer Fälten stå 2^{ne} hufwud och bröstharnesk öfwer alt förgyllte, och ett slikt harnesk på hwarthera sidan utaf Wapnet, samt en stor förgyltd Crona theremellan. Högst på wapnet, äro 2^{ne} utsträckte förgylte Örnewingar åt höger, med 2^{ne} Cronor emellan wingarne; men åt wänster står et stort förgylt Lejon på 2^{ne} fötter med krona på hufwudet, som bär på sina framfötter något som liknar Dahl-Pilar, til antalet 5. stycken på hwarthera foten. Under wapnet läses med förgylte Latinske Bokstäfwer: Kongl. Majst troman och Öfwerste öfwer Åbo och Biorneborgs Läns Cavallerie Regememente, den högwälb. herren H^r Bernhard Rehbinder, Friherre och herre [till] Nuhiala, Brenboda och Balckis etc. är född hijt til werlden d: 4 Julii A^o 1639. och i herranom insomnad d: 9. Julii A^o 1705.

Förutom ofwanomrörde Graf finnes äfwen i Wehmo kyrckia 2^{ne} murade Grafwar, som framledne Probstarne här i Församlingen Mag^r Christien Walstenius och Mag^r Jere-mias Wallenius, hwarthera i sin lifstid låtit upmura, med behöriga grafstenar, wid hvilcka Grafstenar dock intet märck-wärdigt at gifwa wid handen.

Eljes finnes här i kyrckian inga gaml. Documenter, eij eller något annat som kunde tiena til Antiquiteters illustra-tion i Wårt käre Fädernesland.

Uti **Lempälä** Mōder kyrcka finnes följande Document.

J Lempälä kyrckia finnes allenast framledne härads-höfdingen Spofwenhielms Adelige Wapn, med följande in-scription: Kongl. Maj^{ts} trotienare och häradshöfdinge, öfwer Satacunda härads Öfre och Nedre delar, Wälb: herr Joh. Spofwenhielm, födder År 1650. och afsomnad i herranom d: 30 Maii[?] 1705.

Uti **Messuby, Ruovesi, Keuru** och **Längelmäki** kyrkior finnes inga Anttquiteter.

J **Orivesi** Moder kyrckia ses detta.

Här äro några gamla Fanor, helt slarfviga, hvilkas in-scription eij kan läsas: brukade wid lijk-process och upsatte i taket.

J **Kangasala** Moderkyrckia finnes eij eller annat, än allenast den Rundelska Familiens 2^{ne} Wapn: på det större Wapnet är följande inscription: Kongl. Maj^{ts} til Swerige troman förordnade Öfwerste Lieutenant och Commendant på Ny-Slätt, den Ädle och Wälborne herr Anders Rundell til Såröla och Härrela afsomnade i Herranom d: 3 Decembr. A^o 1679. up sin 60. Ålderdoms År. Hwars Siäl Gud ewin-

nerl. frögde. På det mindre, denna inscription: Hans Kongl. Majj^{ts} tro-tienare och wälbestälte Capitain til foot Ädel och Wälborne Anders Rundell, hwilcken i Herranom är Saligen afsomnad d: 6. Februarii 1690.

De i **Acas** Moderkyrckia befinteliga Documenter äro: 2^{ne} Pistolhielmarnas Wapn, Fadrens H^r Öfwerstens och Sonens Herr Majorens; hwilckas namn och döds tid af underskrifterna nu mera eii kunna ses.

Item 2^{ne} Adelige Wapn effter Loschiöldarna, af hwilcka then äldre Brodren Sal. H^r Eric Loschiöld war Assessor wid Kongl. hoffrätten i Åbo, men den yngre afled i sin ungdom.

Loschiöldska Sterbbuset äga än i dag oklandrat en särskilt graf utom kyrckians Östra Gafwel, hwilcken sal. herr Assessoren Eric Loschiöld låtit upbygga och hwälfwa af tegell; men sedan then blifwit förfallen, är then repare-rad med träwäggar, dock at hwälfwet än hänger.

Säxmäkie kyrckias Documenter.

Jnga andra Monumenter än Adelige Wapen effter De la Motte, Gardie Meister, Ruthenhielm, Bergman, Brask och Beck.

Pälkäne kyrckias.

Trenne Adel. Wapen hängande å wäggen: Romanovitz, Birkhåltz och von Quantens.

Hattula kyrckias Wapn.

Lieutenanten och Commendanten å Tavastehuus Slätt, H^r Matths Ersson Silfwerharnisk.

Lieutenantens til häst, Wälborne H^r [Hans Borej [!]* til Lepas.

Corporalens Wälb. Gustaw Silfwerharnisk.

* Beurei.

J Cumå Moderkyrckia.

1:o. Ett Adeligit Wapn, effter Sal. Rytthemestaren Gott-hard Johan Baranoff. Wapnet är en Röd skiöld, i hwilcken står et hwitt Lamb med förgylta horn, ofwan på hielmen en förgylt Sabel och en Tartarisk Pijl: Löfwärcket är rödt och blått. Underskrifften Then Wälborne Herren Herr Gott-hard Johan Baranoff Kongl. Maii^{ts} Trotienare och Rytthemästare Herre af Wittickala och Seppälä, hwilcken afsomnad är uti en Sal. stund d: 9 Maj A° 1684. Thenne Slecten har alt fått sin ända och warit af Rysk extraction.

2:o. Ett Wapen effter Sal. Johan Godenhielm. Wapnet är en skiöld af blå färg, theruti sees 2^{ne} förgylta Strömmar, med en förgylt Pijhl emellan them, samt 2^{ne} förgyllta Stiernor. Utur hielmen upstiga 2^{ne} Blå i korsswis lagde Pijlar, med en förgylt Stierna, krantsen och Löfwärcket äro af Gull och Blott: Underskrifften: Then Ädle och Wälb: Johan Johansson Godenhielm, är hit til ussla werlden född A° 1693. d: 14. Junii och i Herranom afsomnat d: 30. Martii Anno 1694. Gud förläne honom med Alla Christtrogne en frögdefull upståndelse på Jesu Christi dag.

3:o. Eljest finnes här i kyrkian åtskilliga gamla Wärjor med theras slidor, men owist hwilcka til Åminnelse the uphängde äro fram i Choret, warandes i synnerhet en märckwärdig; sielfwa fästet är af järn, wäl utarbetat, och med sölfwer inlagt, jemte en mycket lång klinga, som är trykantig, och berätttes wara et minnesmärke effter en Måneschiöld, som warit Konung Johans den Tredies högstlofl. i åminnelse Page, hwilcken druncknat i Cumå Elf, thet fans ock igen för några År tilbakars ett mans persons lik, som ingen [förrutnelse än undergått, fast thet långl. tider ther warit nedersatt, neml. then tiden Kong Johan den Tredie, såsom Hertig af Finland A° 1562. residerade på Cumå Gård,

och berättade gamla kyrckiones Sexman Jacob Mårtensson om 79 Års ålder, at han af sin gamla Fader hördt berättas, at thetta wore bemälte Måneschiölds Lijk.

4:o. En med svart kläde och flor öfwerdragen Wärja til åminnelse effter Sal. Capitain Forss, hwilcken fastade 15. fulla dygn, utan at smaka thet ringaste, hwarcken mat eller dricka, och dödde på 16de dygnet, blef här begrafwen d: 1. Novembris 1725.

J Ulsby Moderkyrckia:

1:o. Tvenne uthugna Grafstenar, fram i Choret, på ömse sidor om Altaret; Then ena på Norra sidan är Kurckiska Familien tilhörig, som i fordna tider innehafft Anoila Säterj, och ligger then bekanta Kurcken på den samma i fulkomlig manna storlek uthuggen. Then andra Söder om Altaret, är Finckiske Familien tilhörig, som förr warit Ägare af Sonnäs Säterj, och hafwer, utom det at han och thess Fru liggia uthugna, denne inscription: Carolus Fincke och Ingeborg Boje.

2:o. Finnes then starka Kurckens harnesk, med hielm och Pantsar, framme i Choret, fast nog söndrigt.

3:o. Åtskilliga Wapn af trä, man kan ej veta, hwilka de alla warit tilhörige, så wida på them finnes intet skrifvit, och ingen är så gammal i Församlingen, som kan minnas, när the blifvit tit satte, dock förmenas the wara förenämde Familier tilhöriga, så wida ther äro några, som hafwa likhet med det nu warande Kurckiske wapnet.

4:o. Konung Olof den Tiockes eller heliges Beläte uthuggit i trä wäl förgylt, med en Stridshammare i handen, af hwilcken förmenas, at Ulsby kyrckia och Sockn fått sit namn, så at den rättare borde kallas Olofsby än Ulsby;

vid: Dissertat: Mag: Joh: Tälpo, d: 18. Febr. A° 1738. Aboä ventilatam.

5:o. Twenne utgamla Rökelsekaar, det ena af koppar med låck uppå, det andra utaf läder äfwen med Låck uppå.

I the öfrige kyrckiorne här i Probsteriet, såsom **Harjavalda, Kiuhlå, Säkylä, Eura, Hångilax, Kiuckais, Euraåminne, Lufwia, Biörneborg, Hwitsbofferd, Norrmarck och Sastmola**, finnes intet, som tienar til vårt kiära Fädernes Lands Antiquiteters illustration, eii eller någre Adel. Wapn eller lagde Grafstenar.

The i **Hwittis** Moderkyrckia befintelige Antiquiteter och Inscriptioner.

1:o. Altare-prydnaden består af 2^{ne} uti et skåp stående förgylte Bilder, den ena en Konungs och den andra en Biskops; then förra förmodeligen Konung Eric den IX:des och then senare Biskop Henrichs, hwilcken står uppå en under honom framstupa liggande mindre Bild, som har en yxa i hand och föreställes med et blodigt hufwud samt förtwiflad uppsyn.

2:o. En Påfwisk Mässebok med gammal styl och färgade Bokstäfwer, något sönderfallen och incomplett. I samma Bok finnes denna skriff: Istud missale empt^m est p. eccla Huittis. a Anund M^r p^ro r Dⁿo D: no Magno Ep^o Aboen. aⁿo M c d x i v°.

3:o. I wapen-huset under Tornet, Riddaren St. Jörans Bild sittande til häst, och en på ryggen liggande drake, under häste fötterne; Begge sönderfallne.

4:o. I kyrckians Material-Bod, uti et Skåp, hwaruti stå 3^{ne} Bilder, 2^{ne} mans och 1. qvinnbild.

5:o. Äfwen therstädes et skåp, theruti står en Qvinnbild, med ett på knät sittande Barn.

6:o. Uppå Lecktaren äro 12: Apostlarne målade, och i nedre kanten denna inscription: om jag förgiäter dig Jerusalem, så warde min högra hand förgiäten. Gud til ära och Hwittis kyrckia til prydnad, hafwa wii låtit målningen til denna Läcktare med egna medel förrättas. Johannes Keckonius Pastor i Hwittis. Johannes Barck. Daniel Larsson Idman. Matthias Tacku. Paulus Callia. Anno 1683.

7:o. Ett crucifix fästat wid kyrckioiwäggen, med Fräl-sarens Bild hängande på korset. Nederst af thetta korss är denna påskrift: Renoverat A° 1683. Thessa äro de antiquteter, som wid Hwittis Moderkyrckia finnas, uppå hwileka, utom de här utsatte, inga Åretal blifwit teknade, så at eii eller om kyrckans Ålder någon effterrättelse kunnat erhållas.

Documenter, som kunde höra til antiquteten finnas här inga; och ibland Almogen har then berättelsen warit gångbar, at tå Hwittis Församling hördt under Karcku Probsteri, ungefärligen för 150. år sedan, skal tå ther warande Probst til berörde Karcku kyrckia samladt, så thenne Hwittis, som flera kyrckiors gamla skriffter och handlingar.

I anseende thertil at i thenna Soku ingen Sätessgård finnes, eii eller något herrskap här warit boende, saknar kyrckian prydnad af Wapn, Grafstenar och flera dylika minnes märcken, effter Adelige Sockne boar.

Wirmo Moderkyrckas Antiquteter.

1:o. Ett rökelse kar af Messing, brukat i Påfviska tider.

2:o. Sal. Henric Flemmings Prächtiga graf i hög Cho-ret, höger om Altaret innom de Skranckwäreck ther är, och står i en mans fulkomliga harnesk ifrån Topp til tå; 2 st. wäldiga stora swarta Fanor öfwerst hängande med frantsar omkring, 14. st. små fanor Fädernes och Mödernes Ahnor, mäst förmureknade och affalne, och emellan dem herrns

skiöld och hans swärd med swart flor om fästet. Mot Gafwel wäggen står et uprest Epitaphium: uti nedersta delningen Christi korss, herren sielf med sina söner på thena ena, och Frun med sina döttrar på den andra sidan om korsset på knä liggande; uti den andra delningen Christi himmelsfärd och ypperst yttersta domen, alt målade; hafwer ther ock warit något skrifvit, men alt dels fallit af, dels ock oläsligit. Sal. Herr Flemmings tienster och kall wet man intet utaf, men ligger här sielf begrafwen med sin Sal. Fru Soop* (den första** Frun har hett Sigred Cursell:) hon ligger i en koppar kista; På den ena ändan af Grafwen stå inhugne i sten af Tyska döds Psalmen: Wenn mein stundlein vorhanden ist etc. följande 5: vers på tyska: Så fahr ich hin zu Jesu Christ, mein arm ich ausstrecken etc. på andra ändan orden: Omnia vanitas.

Uti Nouis kyrckia.

En Graf, hwaruti St. Henrich Finnarnes Apostel och Biskop, sedan han af en barbarisk bonde i Finland blef ihjäl slagen, blifwit begrafwen uti berörde kyrckia, hwilcken Graf är dyrbar och består af Messings Plåtar, som berättas warsänder ifrån England, tädan han St. Henric säges kommit sil Sverige och sedan til Finland. Om St. Henric thess arbete, död och Begrafning, är at see uti Capellanens wid Swenska Församlingen i Åbo, Mag^r And: Hasselquists, i Åbo hålne Oration A^o 1682. samt uti Candidatens nu mera afledne Matth: Fontenii gradual Disputation, hållen i Åbo 1737.

Uti Lemo Församling finnes intet.

Följande Monumenter ses i Pöyttis Moderkyrckia.

Twenne Adelige Wapn finnes allenast härstädes:

* Bör vara Båat. ** Skall vara *andra*.

1:o. Claes von Birckholtses Wapen af År 1638. som har til skiöld 3^{ne} swarta lika som Granadeur mössor, af dem stå 2^{ne} under i bredd och en öfver formerandes en trekant.

2:o. En annan utan Årtal och uttryckeligit namn, allenast med bokstäfver M. G. L. samma Adelsman berättas af gammalt folck hafva hetat Salberg, han förer i skiölden en Fogell in uti Wapn: Fogell seer ut, nästan som en Trana. Inga andra märckwärdigheter finnes härstädes.

Contulit

Abrah. Frosterus.

[Härefter följer i samlingen den förut meddelade beskrifningen öfver *Närpes* kyrkas fornminnen, hvilken beskrifning här utgöres af det utaf kyrkoherden i församl. H. J. Carlborg den 18 april 1749 till Consist. eccl. insända originalet. Detsamma begynner sålunda: „I anledning af venerandi Consistorii Aboensis respective skrifvelse af d. 31 januari 1749 uppå Cancellie Rådets Wällborne Herr Anders Anton von Stiernmans åstundan afgifwes i ödmjukhet från Nerpes Moderkyrckia följande:“ — Efter denna beskrifning följer nedanstående privata originalbref:]

Högädle och Wälborde Herr Cancellie-Råd, Höggunstige Herre.

Hos Wälborne Herr Cancellie-Rådet aflägger jag ödmiukast tacksäjelse för det höggunstiga brefwet, som jag i fiohl om Sommaren hade äran at få från Dess wärdaste hand.

Sedermera har jag fått om händer de tvenne pergamenten, hwilka härjämte i all ödmiukhet öfverskickas til genomläsande, och, om ej alt däraf förr vore för hand, atcopierande. Därutaf finner man at Nerpis Soken ej förr än 1605 kommit under Korsholms lähn. Allmogem har wäl 1599 giort ansökning therom, men den gongen fått afslag. Wälborne Hr Palmiskiöld lærer hafwa irrat sig härmed uti sina manuscripter, och Mathesius pag. 91 in medio efter honom. Af dem begge ledder har jag här i Sacristian skrifwit at Separation skedt från Satagundien 1599. Sed perperam.

När jag först kom hit för 20 år sedan, hörde jag af gamla Män berättas, som thet fått weta af sina fäder, at Pastor Martinus Wargius blifwit transporterad härifrån til Tärneå såsom jag i fiohl uti min

Uti Mäntzäle kyrkia.

Kongl. Majj^{ts} Tro Tienare och Wälbestälter öfwerste Lieutenant till häst öfwer den Swänska och Finska Adels Fanan och under herr Baron och Öfwersten Märten Linhielms Regimente, den Högwälborne herr Johan Thevis, herre till Näs och Sallihge, afsomnade i Herranom d. 8 Septemb. A^o 1691. och blef begrafwen i Mäntzäle kyrkia d. 7 Aprillis A^o 1695.

Hans Kongl. Majj^{ts} wår Allernådigste Konungs och

berättelse annoterade. Utaf det andra pergamentet finner man det bestrykas af hans egenhändigas Inventario, som han lämnat til sin efterträdare Dn. Laurentius Johannis Gallus Smolandus nemligen år 1624. 14 Junii. Skulle han här blifwit död, så hade han icke uti inventario kunnat namnge sin Successor. Jag nämnde då, at han skal ha måst gå dit mot sin wilja. Det är ock troligit, medan ingen rätt gärna går från liuset til yttersta mörkret, och från en tempererad luft til skarpaste köld, wälförståendes höst- och winter-tid. Så är ock Nerpis så godt pastorat som Torne, hwad ej kättre.

At Wälborne Hr Cancellie-Rådet snart nog torde få från Finland hwad som åstundas, tror jag, medan i winter alfvarsamma curser från Consistorio därom gått omkring. En Comminister i Limingo benämd Gabriel Peitzius skal hafwa stäteliga gamla saker efter sin fader, som var Pastor i Salo och Brahestad, om händer, men den mannen är något singulair, och vet behålla sina antiquiteter inom lås och nycklar. Får nu se, hwad han gör, då thet låfwas præmium. Skulle gubben wandra af, och Sonen Mag. Peitzius, som är Caplan i G. Carleby, finge skrifterna i hand, så vore han långt mera discret än den enwise fadren.

Mot den tid organisten Ramstedt, som öfverförer detta, lagar sig på återresan hit tillbaka från Stockholm, så torde Wälborne Her Cancellie-Rådet tackas låta honom få pergamenten med sig.

För öfrigit näst anmälan af min devoir med al vördnad aflefwet,
Högädle och Wälborne Hr Cancellie-Rådetz,

Nerpes d.
10 Apr. 1750.

Ödmiukaste tienare
Henr. Joh. Carlborg.

Herres Tro Tienare och wälbestälter Ryttnästare öfwer ett Compagnie Cavallerie, den ädle och wälborne Herr Petter Nasaken, till Mäntzala, afsomnade i herranom A° 1679. och blef begrafwen d: 1. Januarij A° 1680. Gud honom med alla Christtroгна en frögdefull upståndelse förläne.

Kongl. Maj^{ts} Tro Tienare och Lieutenant under Cavallerie, under Wälborne Herr Öfwersten Buttbergs Regimente, den ädle och wälborne herr Ewolt Gustav von Vittinghoff, blef begrafwen i Mäntzela kyrkia A° 1674 d: 10 Januarij.

Hans Kongl. Maj^{ts}, wår Allernädigste Konungs och Herres Tro Tienare och wälbestälter Fendrich öfwer ett Compagnie Infanterie den Ädle och Wälborne herr Anders Möller till Korfwentaka, och Lindenhof, hwilcken afsomnade i Herranom A° 1675 och blef begrafwen d. 14 Januarij 1680. Gud honom med alla Christtroгна en frögdefull upståndelse förläne.

Förtekning å de i **Pernå** kyrcka befintelige Familiers wapn.

1. Creutzars 4 stycken.

Det första för Jacob Creutz, Herre til Casaritz, Herre til Sarwalax, Abborfors och Liuxala född 1640. död 1667.

Det andra för Ernst Johan Creutz, Kongl. Råd och Präsesident wed Hofrätten i Storfurstendömet Finland, Friherre til Casaritz, Herre til Malmgård, Siundby och Tammerfors. född 1619. död 1684.

Det tredje för Axel Creutz, Ryttnästare under Her Baron och Öfwersten Fritz Wachtmesters Regemente. död 1693 [?].

Det fjerde är litet med et korss i blått Fäldt jemte underskrift: Creutz af Sarwalax.

2. Duwalt af Makerston.
3. Nisbet.
4. Bredaw.
5. Plesse.
6. Berg af Saggat.
7. Lodh af Kelp och Vndel.
8. Roos af Groos Rop Majan.
9. Duker af Kauu.
10. Gyllenhorn.
11. Frij Le af Hapaneme.
12. Hesse af Wichtorff.
13. Anreper af Soor.
14. Operlach af Lanametz.
15. Hylser af Ekeln.
16. Ståndfast 3 stycken.

Det första hafwer underskriften af Job. 19: 25.

Til det andra är underskriften tagen af Phil. 1: 21.

Under det tredie läses T. 4: 9.

17. Tre stycken med 3 gyldene omvända Skålar i blått Fäldt å högra sidan af skölden, och å den vänstra et oxehufwud i silfwer- och 7 stiernor i blått Fäldt. Underskriffterne äro å alla 3 af tiden så förtärde, at icke en bokstaf synes.

18. Et som förer i Skölden en i silfwer fäldt löpande Räf, och 2 Stiernor i blått fäldt, som omgifwa en alfvarsam man, then thär håller i högra handen en Pijl. Hafwer eliest ingen inscription, berättas wara Golovast tilhörig.

19. Et, som är mycket högt upsatt; å hwilcket ock inscription är tämeligen förtärd, utgifwer en Under Officer wed Jönköpings Regemente, wed namn Janston, för sin Families wapn.

Antiquiteter finnes eij wed kyrckan flere, än en stor

funt af gråsten med 3 där til hörande ovala stenar. Trefal-
lighets stenar fordom kallade.

Uti **Sibbo** Sochns kyrkia.

Der Hock Edelgebohrner gestrenger Grosswest und
Manhafter Herr Walter Adolph Patkull, Jhr Köngl. Majj^{ts}
Zu Sweden wohlmeritirter Capitain von des Herr Baron und
Obristen Rebinders Regimente, Zu fuss, ist anno 1658. den
16 Majj, an diese welt gebohren und anno 1692. d: 20 De-
cemb: in Gott Sehlig Entschlaffen Seines Alters 34. Jahr, 7
månat, undt 4. Tage.

Kongl. Majj^{ts} Tro Tienare, och wälbestälter Cornett
under Cavallerie och wälborne Herr Öfwer[sten] Per Mangers
Ekholdz [regemente], den ädle och wälborne Herr Petter
Blåfäld, till Saustala och Masby, hwilken afsomnade i Gudi
d: 10. Martii åhr 1700., och blef begrafwen samma åhr
d: 26 aug:, Gud honom med alla Christtroгна en frögdefull
upståndelse förläne.

Hans Kongl. Majj^{ts} wår Allernådigste Konungs Tro
Tienare och wälbestälte Lieutenant, öfwer Dragunar, under
Öfwersten Wälborne Herr Arue Forbus Regemente, den Edle
och wälborne herr H. Fromholt Joh: Nasaken till Nickby,
afsomnade i Herranom d: 16 Decemb. åhr 1682. och blef be-
grafwen d: 25 Januarij åhr 1685., Gud honom med alla
Christtroгна en frögdefull upståndelse förläne.

Grafsten uti kyrkian.

Herr Baron och Ofwersten Gustav Adolph Mellins och
des arfwingars Graf, anno 1706.

Förteckning på the i **Tenala** Moderkyrckjo, belägen i
Nylands höfdingedöme, Raseborgs Wästra härad och Åbo
Stift, befindtelige Monumenter, Adelige wapn och lagde graf-

stenar, samt Afskrifter af Jnscriptioner och andra ålderdoms Minnings-märcken. författad och uprättad Af Joachim von Glan Probst och Kyrckioherde i Tenala.

Epitaphier.

1. Ett Epitaphium uthuggit af steen med Christi Crucifix samt på ena sidan af kors-foten en Mans- och å den andra sidan en qvinnas-Bild, som lära wara de begge Markar, om hwilcka i nedanstående Jnscription, sålunda lydande, förmäles: Thenne steen hafwer den Edle och Wälbördige Arved Ericsson til Lindö låtit sättja sin kiäre hustru den ädle Wälbördige fru HD Fleming til åminnelse, hwilcken i Gudi afsomnade den 16 Januar: A^o MDCIII sins ålders 49. På sidorne af detta Epitaphio finnas 2^{ne} Pelare af sten, å den ena Pelaren står ofwan til en krökter arm och nedan til en hand hållande i en wärja. Och säjes denne Arved Ericsson warit en Stålarms och detta wapn et Stålarms-wapn. På andra Pelaren mitt emot står ofwan til Flemingewapnet och nedan til en flat hand. Detta Epitaphium står straxt bak om altare-taflan jemnt wed muren insatt, och straxt nedanföre finnes denna Familiens graf, som är murad och betäckt med 3^{ne} små grafstenar i bredde. På den ena stenen är ingen skrift. På den, som emellan ligger, finnes i stenen uthuggen en bögger arm med namn derinunder Eric Arvidsson. Brede wid å samma sten finnes en hand, som håller en wärja, med namn derinunder Beata Nilsdotter. Dernäst på samma sten står Flemingewapnet med namn inunder Herman Fleming, och där brede wid finnes ett annat wapn med en flat hand uthuggen i samma sten med namn inunder Gertrud Hockons doter. På den 3^{die} i bredd med de andra liggjande stenar finnes äfwen wäl den krokota eller bögda armen uthuggen och Flemingewapnet der ut med.

2. Ett Epitaphium på väggen bak om Predikstolen, efter framledne Probsten och kyrckioherden här i Tenala herr Petrus Jngemari. Hela machinen är lik ett skåp med dörr och klincka före. Utan på dörren står bemälte Probst Son och Successor H. Magist: Jonas Petrejus i sin fulla Presteskrud afmålad med dessa orden där brede wid: Hwem detta Epitaph: angår och om den här i kyrckan thertil hörige graf och graf-stelle effterser den gunstige Läsaren här innanföre, hwarest följande Personalia på Latin och Swenska läsas: Christianæ hujus Ecclesiæ Laudatissimus Pastor Pl. Reverendus Dom: Petrus Jngemari in Celebri hoc Templo placide quiescit. Extollit historia suorum Gigantum miracula, quos magnitudo virium, vastitas corporum et stupor olim commendabant. Verum nihil sunt ista somnia, in comparatione hujus viri, qui gladio Spiritus, majestate vocis et pondere æternitatis gloriam conservabat, animarum salutem promovebat, Diaboli disturbabat Tyrannidem. Natus est anno post redemptum orbem 1593. de honestis parentibus, in foecunda ingeniorum matre Smalandia, mox educatus fideliter, absolutisque in Scholis et Academiis Patriæ illis studiis, quorum ope, alta ingenia in suam perfectionem consurgunt. Auspiciis Divinæ Providentiæ et Favore illustrium Virorum, primo Lectioni Logices admotus, cui in Gymnasio Aboæ egregie præfuit, postea introducta ibidem Academia etjam Eloquentiæ Professoris munus ultra biennii spatium obiit. Sed imperscrutabile arcanum æternitatis hinc doctissimum virum subduxit, et Tenalensis Ecclesiæ Pastorem ejusdemque Præpositum constituit. Quem nobilem locum Pietate, virtutibus actu commeruit dexteritate maxima et Zelo tenuit, Cultum Dei ne langvesceret sedulo curavit. In Conjugio, cum liberis, cum singulis, caste, sancte, sincere vixit; quoad decreto-ria hora facili morbo solveret animam immortalitate dignis-

simam. Jta Vir ille gravissimus, postquam vivendo implevisset Annos Octo supra Octoaginta, satur ætatis, satur honoris, plenus gloriæ caducam vitam cum æterna commutavit. Alias vetustas nox et Chaos sepelient. Hic superstes erit in animis hominum, fama rerum, æternitate temporum. På ena sidan af ofwannemnde skriffit finnes sedan följande: Nascitur A° 1593. 3. Apr. in Parochia Anderstad, Villa Böökhullt. Pater erat colonus, Pius et assiduus Jngemarus Nicolai, Mater Anna Benedicti. Frequentat schol:Wexiöensem A° 1614 Nycopensem 1617. Calmariencem 1622. Hoc tempore etjam Præceptor erat in Celebri aula Nob. D. Hammarschiölds de Tuna. Studet Ubsaliæ A° 1627. A° 1636 Ordines accipit Sacros ab Episc: Wex: B. M. Nicolao Krook. Holmiæ Prid: Fest: Pentecost: 1637. Vocatione Episcopi B. M. Jsaaci Rothovii venit Aboam, ubi 1mo Lectioni præfuit Logices, deinde Professioni Eloquentiæ Consistorii que sedit Assessor. 1644. Pastor fit Ecclesiæ Tenalensis. Hic quidquid laudabile est peregit usque ad beatum exitum vitæ. A° 1642. jungit sibi uxorem filiam Pastoris Finströmen sis in Alandia B. D. Petri Birgeri Sigredh nomine quæ tres Filios cum una gnata peperit. Jlla 1653 defuncta, alteram ducit uxorem, viduam quandam Margaretham Petri A° 1655, ex qua ipsi nati filii duo. På andra sidan finnes följande: Denascitur A° 1681. 22. Junii. hora diei 11ma, ac placida morte, omni dolore jam ope Dei superato, sedens in sella beata exspirat. Vir acri per totam ætatem suam ingenio, corpore licet infirmo, multo ex labore variaque afflictione defessus, completis ipsi in hac misera vita Annis 88. Mensibus 2bis et 19 diebus. Jn Actu Funebri Textus 1^{mus} Gen: 25: vers: 7. 8. 9. 10. 11. in Ædibus Beati Defuncti explicatus â D. Enevaldo Sven: Profess: Prim: et Past: Aboensium. Textus 2^{dus} Psalm. 116: â vers: 12 ad finem, in Templo de-

claratus å Doct: Johan: Gezelio Episcop: Ab: — Sedan står innanföre på sielfwa dörren följande Skriffit på Swenska: Gudi til ähra och min Sal. k. fader til åminnelse hafwer jag underskrefwen detta Epitaph: uprätta, förfärdiga med min egen omkostnad, och på detta dato upsättja låtit: Den murade graf, som här i kyrckjan är näst Wästra dörren på Manfolcks-sidan, har jag A° 1680. med min egen omkostnad låtit ferdig giöra med min Sal. faders fulla samtyckjo och effter hans åstundan i thet stelle som han sig til grafplats utwalt och honom A° 1653, tå min sal. Moder begrofs, til ågnat är af denna Christel. församling, samlandes i en liten kista först dijt in Min Sal: Moders been ur mullen utur den sammanfallne tråd-graf, som thär förr war, sedan begrof jag theri min sal: Broder H. Pehr Petrejus d. 21. Sept: 1680, som sal: dödde d. 17 Febr: 1680. Min sal: fader wardt deri begrafwen d. 21. Sept: 1681. altså efter denne graf är min egen, och jag, om Gud will, menar deruti med de mine begrafwen blifwa; ty ombeer jag the förnäme herrar af Adelen, H: Pastorem och samtel: församlingen, som i framtiden här kunna bo och wistas, om fred är och werlden står, at de eij tillåta någon, eho den vara kunde, utom min egen Familia denna graf eller stelle häfda och sig tilägna, mycket mindre de deri begrafnas been och reliquier röra, uthäfwä eller annat slikt öfwa. Men om min Familia alståds och aldeles blifwer ute, tå ware grafwen kyrckjans, at then må theruti läggjas, som kyrckjans föreståndare tillåta; dock med detta förord, om i grafwen är rum, så at liken och kistorna, som deri liggja, eij röras. Men lefwer någon af mine någorståds, hoppas jag, at ingen sig tilägnar en annans rättighet, utom hwad ernås kunde med ägarens tillåtelse. Detta lærer den Christel: Läsaren godwilligt i acht taga. Skrifwit i Tenala Prestegård d. 26. Aprilis Åhr 1684.

Jonas Petrejus.

3. Ännu finnes på en Swartt trä-tafla följande Epitaphium med gula bokstäfwer hwaraf många dock äro bortta och skrifften swår at få med sitt sammanhag tilhopa: Här ligger begrafwen den gudfruchtige, ärlig och dygderike qwinne S: Hustru Christin Bengtzdotter, hwilcken lefde i en Christelig och ärlig Echttestand öfwer tolf Åhr med den Hederlige och Wällärde Man Herr Thomas kirkieherde i Ternala Sockn. Och sedan igienom den förfärliga Pestilentie-Plåg och barnsbörd uti Christi sanna kiennedom roligen afsonnad. Befallandes sin Siäl i hans milderika händer med sin dotter och son, som hon två dagar tilförende födt hade. Anno 1603. d. 7. Octob. Nb. På samma tafla står äfwen ett Epitaphium ännu öfwer en annan, men bokstäfwerne äro så utgångne och förderfwade, at mera deraf intet kan läsas, än bara dessa orden: Här ligger ock begrafwen den Saliga, gudfruchtiga och dygdiga qwinna S: Hustru — — — — — Pehrs-dotter. Mera kan intet synas, utan aldranederst står namnet Zacharias Mårtensson Winter.

Lagde Grafstenar.

1. En graf-sten uti Choret, å hwilcken alla bokstäfwerne äro så utnötte, at föga en enda deraf kan läsas. Dock synes ett Boje-wapn ännu heel klart wara mitt på stenen uthuggit.

2. Noch 3^{ne} äfwenwäl i Choret brede wid hwarannan liggjande små grafstenar, hwilckas beskrifning här igienfinnes bland Epitaphierne sub N:o 1. wid slutet af samma numer.

3. Ännu ett graf-stelle med 2 stenar i bredde, belägit wid stora kyrckjo-dörren under Manfolcks Läcktare-trappan, hwilcken graf Jordaner säja sig nu wara ägare til, ändock en Liebstorff hafwer tilförende rådt derom, som följande Inscription kan utwisa, så lydande: Thenne sten och

graf kommer ädle och Wälbördig — — — — — Liebstorff til Jordansby til och hans Erfwingar A° 1651. Den andra stenen är utan inscription; dock finnes på samma sten ut-huggit Liebstorffe-wapnet med bokstäfwer under J. L. Där brede wid är ett annat wapn i samma sten uthuggit med en Sool mitt uti, som lærer, kanske wara dess frues Skiöldemärcke och bokstäfwer inunder E. H. K.

Flere grafstenar med inscriptioner uppå finnas intet här i kyrckjan. Murade grafwar gifwas wäl här åtskillige, men de äro betäckte med trä-luckor och inga stenar, undan-tagande dem, som redan äro antecknade och nemnde.

Adeliga wapn med deras inscriptioner.

1. Gyllenhierte-wapnet med denna inscription inunder: Kongl. Majj^{ts} til Swerige Tro Tienare och Major den Ädle och Wälb: Christer Gyllenhierta til Karssby — — — blef begrafwen med en ansenlig — — — — — i Tenala Sockn-kyrckja d. 18. Sept. A° 1664. Nb. Somliga ord äro här dels oläselige, deels bokstäfwerne aldeles borttfallne.

2. Brede wid sidstnemnde wapnet står ännu ett Gyllenhierte-wapn med denna inscription inunder: A° 1635 druncknade ädle och Wälb: Arvid Hindersson Gyllenhierta i Kaldham och begrofs i Tenala kyrkjo 1636. Gud förläne honom och oss allom en frögdefull upståndelse på den yttersta dagen. Ofwanför wapnet finnas dessa bokstäfwer A. H. S. G. H.

3. Boje-wapnet med denna inscription: Hans Boje til Gennerby och W — — — — Afsomnade i Herranom uthi Stockholm 26. August: An — — — Nb. Åhrtal kan intet läsas.

4. Finnes en oläselig skriff under ett wapn, som skall wara uprättadt efter en Öfwerste-Lieutnant här i Tenala och

Gennarby benemnd Eric Welsk. Så mycket, som qwar är af sielfwa skrifften, will man här anföra: Anno 16 — den 4. Maii. afsomnade i H — — — — den ädle och — — — — Öfwerste-Lieutn: Er — — — — Gennarby, Kandokylä och Ahl.

5. Ett Svinhufwud-wapn med bokstäfwer ofwantil J. S. H.

6. Ett Gripenberge-wapn med följande Inscription inunder: Kongl. M^{tts} vår allernådigste Konungs Tro Tienare och Krigs-Commissarius uti Storfurstendömet Finland den Wälborne Herren Herr Johan Gripenberg til Elgesjö och Tärdis, hwilcken är född 1640. d. 19 [?] August: och i Herranom afsomnat d. 8. April. Åhr 1703.

7. Ett Engelflychts wapn med denna inscription: Hans Kongl. M^{tts} Tro Tienare och Krigs-Camererare öfwer Militien i Finland Then Ädle och Wälb: Abraham Engelflycht til Pargas gård A^o 1666.

8. Ett Gyllenlode-wapn med dessa orden under: Kongl. M^{tts} Tro Tienare och Wälbeställte Lieutenant under Adelens och Ridderskapets adels Phana den Ädle och Wälb: H: Erich Gyllenlod til Skoäng och Reku natus d: 9. Feb: 1660. Denatus d. 20 Julii. A^o 1697.

9. Noch ett Gyllenlode-wapn, på hwilcket bara dessa orden kunna läsas å en derunder stående tafla, som til helfften-är bortta: den — — — — och — — — Gyllen Lod — — — fordom Assessor uti den Kongelige — —

10. Noch ett Gyllenlode-wapn med denna inscription inunder: Edle Wälb: Bengt Juusten Sewerinson til Olsböle S^s R^s fordom Tygm. och Vice-Ammiral; afsomnat i Gudi, d: 23 [?]. 10ber [?] A^o 1609.

11. Noch ett Gyllenlode-wapn med nedanstående skriff inunder: Kongl. M^{tts} Tro Tienare och Ryttmestare under

Finlands Adels fanan den Edle och Wälb: Herr Hans Gyllenlod, född A° 1626. dödde d. 8 Novemb: A° 1699. Gud gifwe oss med honom en frögdefull upståndelse.

12. Ett Körlinge wapn med denna underskriften: Kongl: M^{ts} Tro Man och fordom Ryttmestare den Edle och Wälborne H: Erick Körling* til Rilax, Othbyy och Fastarbyy. Afsomnad i Herranom d. 12 7ber [?]. A° 1681. Gud förläne honom en frögdefull upståndelse.

13. Ett Rennerfeldte-wapn med dessa orden under: Kongl. M^{tts} Tro Tienare och förordnad Corporal under H: Öfwerst Högwälborne Johan Rebbings Regemente och Lif-Compagnie af Cavallerie den Ädle och Wälbördige Hindrich Rännefäldt, är född Åhr 1658 d. 19. Januar: Och i Herranom Saligen afsomnade d: 22 [?]. august: [?] A° 1689.

14. Ett Sabelstierne wapn med dessa orden under: Hans Kongl: Maj^{ts} Tro Tienare fordom Lieutenant öfwer Cavallerie den Ädle och Wälborne Christer Hindrichsson Sabelstierna til Hämenkylle och Ronby, hwilcken i Herranom afsomnade d. 10. Maii. A° 1674. Gud frögde Siälen.

15. Ett wapn med ingen inscription inunder hwilcket säjes utmärckja en Familia, som skall heta Brander. Skiöldemärcket ser ut som 2^{ne} röda brinnande eld-brandar i kors lagde.

16. Ett Muncke-wapn med dessa orden: A° 1631. d. 26. Maii ist in Gott selig eingeschlaffen dess Wol Edler, Ehrenvester und Manhaffter Claus Michelsson — — — nd Mung Jhr Kön. Majest: zu Schweden Bestelpter Rittmeister, Erbgesessen zu Kellig.

17. Ett Jlle wapn med denna underskrift: Hans Kongl. M^{tts} wår allernådigste Könungs och Herres Tro Man och

* Körning.

Assessor i den Högkongl. Hoffrätten i Storförstendömet Finland så ock Häradshöfding i Hattula Härad och Rassborgs Lähn den Wälborne Herren Herr Gustaff Jlle til Prestkulla, Wexöö, Steensböle och Årnäs etc. är födder A° 1614. död blefwen A° 1670. d. 23. April, och begrafwen d. 16. Aprilis. A° 1671. Gud hans Siäl ewinnerligen frögde.

18. Noch ett Jlle-wapn med dessa orden under: Åhr 1643. d. 7 Febr: föddes Edle Wälb: Måns Jlle til Prestkulla, — — — Wäxöö. Afsomnade d. 17. April i samma åhr. Gud förläne honom en frögdefull upståndelse.

19. Ett Gööse-wapn med denna underskrift: Här ligger begrafwen fordom den Ädle och Wälb: Gustaf Johan Göös til Prestkulla. Afsomnade 1679.

20. Noch ett Gööse-wapn med följande ord inunder: Hans Kongl. M^{tts} Tro Man och Lagman öfwer Söder-Finne Lagsagu den Wälborne Herren Herr Johan Göös, Herre til Prestkulla och Mälckila etc. J Herranom afsomnad d. 7. April. A° 1697. Gööse-fädernet och Mödernet finnes på sidorne uthuggit i bildthuggerie, men hwad Familiers wapn det äro, wet man intet.

21. Ett Dubbe-wapn med denna underskrift: Här ligger begrafwen Salig Eric Dubbe. Afsomnad i Gudi A° 160. d. 11. Januar: Ofwan til finnas bokstäfwerne E. A. S. D. J sielfwa fältet, som är rödt, stå 2^{ne} stycken spårrar wände emot hwarannan med klingorne op åt och en stierna emellan spårr klingorne.

22. Ett Silfwerklinge-wapn med följande inscription inunder: Kongl. M^{tts} til Swerige Tro Tienare och Wälbeställt Ryttmestare Wälborne Herr Gustaf Silfwerklinga, född hijt til werlden A° 1646. d. 24. Junii. Afsomnad i Herranom d. 25. Martii A° 1698.

23. Ett Jordane-wapn med denna underskrift: den Ädle

och Wälborne Johan Jordan til Solkowa och Kausala. Afsomnade i Herranom d. 4. Julii. A° 1663.

24. Ett wapn effter en benemnd von Jordan med följande underskrift: Kongl: Majj^{tt}s til Swerige Wälbeställter Major af Cavalleriet under Herr Baron och Öfwersten Högwälb: Otto Berendt von Liwens Regemente Edle och Wälb: Ewert Berent von Jordan til Solttika, Hangist och Päriss, hwilcken i Herranom afsomnade d. 6 Novemb: A° 1680.

25. Ett Liebstorffe-wapn med denna underskrift: Hans Kongl: M^{tt}s fordom Tro Tienare och Krigs-Commissarius Edle och Wälb: Johan von Liebstorffen til Jordansby, hwilcken Saligen afsomnade i Stockholm d. 11 Januar: 1666. och begrofs d. 28 Februar: A° 1669. Gud låte honom finnas ibland the Christnas upståndelse.

26. En fahna med Gyllenhierte-wapnet uppå måladt. Ofwan til står Språket af Psalm: 116: v: 7. War nu åter til frids, min Siäl etc. v: 8. Ty tu hafwer uttagit etc. v. 9. Jag will wandra för Herranom uti the lefwandes lande. Nedantil finnes denna inscription: Hans Kongl. M^{tt}s wår allernådigste Konungs och Herres Tro Tienare och Major den Edle och Wälb. Christer Hindersson Gyllenhierta til Karssby, Skyttala och Kålkela, är född til werlden åhr 1614. d. 13. Octob: och afsomnade i Herranom åhr 1664. d. 13 Maii. Gud förlåne honom med alla Christtrogna en frögdefull upståndelse. På andra sidan står samma Jnscription. Nb. Någon liten tid effter, sedan man afskrifwit denna inscriptionen, föll hela duken af denna fahnan neder och gieck såsom murcken i stycken sönder. Stången allena blef qwar. Flere andre sådane stänger, som dylika fahnor warit fäste wid, finnas här äfwen ännu, men dukarne eller sielfwa fahnorne med deras Jnscriptioner uppå äro redan långesedan nedfallne och förmultnade.

Andra Ålderdoms Minnings-märcken.

1. Brede wid ett af Gyllenhierte-wapnen finnes på wägen opsatt en handske af jern eller stål, och fingrarne samt med deras leder dertil äfwen af Stål, och underfodrade med läder. Effter hwem detta Minnings-märcket är hijt lemnadt, wet ingen säja. Torde henda det är opsatt effter någon Ståhlarm eller Ståhlhandske.

2. Ett Monst[r]ance af koppar med låck dertil och ofwanpå låcket ett Crucifix, som lärer här warit i förwar alt sedan de Påfwiseke tiderne. Altsammans är utan och innan til starckt förgyllt; dock finnes uppå hela detta stycket intet något åhra-tal, ehuru man ock i det nogaste letat dereffter.

Ornamenter och Prydnader.

1. Predikstolen är förärd A° 1655 af Herr Hans Gyllenlod, dess namn och wapn står öfwerst op med bokstäfwer H. G. L. Och dess frues Namn och wapn där brede wid med bokstäfwer A. H. D.

J Capellet **Bromarf** lydande til Tenala församling, finnas eljest hwarcken några så kallade Monumenter, eller adelige wapn och lagde grafstenar eller Jnscriptioner, dem man kan afskrifwa, eller andra ålderdoms Minnings-märcken.

Förteckning på deras Namn, som man, i anledning af gamla kyrekio-böcker och Skriffter, kunnat få fatt på af dem, hwilcka, sedan Reformations-tiden, warit Probstar och kyrckjoherdar samt Capellauer här wid Tenala Moderkyrkjo-Församling och det dertill lydande Bromarfs Capell:

Probstar och Kyrekioherdar:

Dn: Henricus Laurentii, Pastor, som underskrifwit Then Christel. Tros Bekiennelsen in Concilio Upsalensi A° 1593.

Dn: Thomas warit här Pastor A° 1603.

Dn: Hinrich Gråå, död wid pass A° 1642 eller 43.

Dn: Petrus Jngemari, wardt Pastor och Præpositus härstädes A° 1644. Och dödde A° 1681. d. 22. Junii. Hans Barn och Söner kallade sig sedan Petrejer.

Magist: Jonas Petrejus, designatus Pastor i fadrens lifstid A° 1676, wardt sedan Probst, och dödde A° wid pass 1695.

Magist: David Petrejus, Pastor A° 1697. dödde samma åhr.

Magist: Joachim Festing, Pastor A° 1699, sedan Probst, dödde A° 1710.

Dn: Jacob Rusch, Pastor 1712, Probst 1723, och dödde 1731.

Dn: Joachim von Glan, Pastor 1733, Probst 1746. Är samlaren af dessa Tenala monumenter innewarande åhr 1751.

Capellaner wid Tenala Moderkyrcka.

Dn: Ericus Petri, som underskrifwit then Christel: Tros Bekiennelsen in Concilio Upsaliensi A° 1593.

Dn: Johannes Johannis, lefwat ännu A° 1644.

Dn: Abraham Cohlenius, lefwat ännu A° 1678.

Dn: Matthias Krok, först Comminister här i Tenala, lefwat ännu A° 1690. Säjes sedan blifwit Pastor i Jngo.

Dn: Joel Petrejus, lefwat ännu A° 1705. dödt ohgefär 1706 el. 1707.

Dn: David Petrejus i dess ställe A° 1708. dödde i Stockholm wid pass 1720 eller 1721.

Dn: Johan Tragman blef Capellan 1722, dödde 1730.

Dn: Henrich Wendelin, wardt Capellan 1731, dödde 1742.

Dn: Johannes Almgreen, Capellan 1743. Lefwer ännu detta åhr 1751 och så länge Gud behagar.

Capellaner wid Bromarfs Capell.

Dn: Simon Grek, lefwat ännu A° 1682.

Dn: Christian Pacchalenius. dödt A° 1704.

Dn: Paulus Naysander, Vice-Pastor. död A° 1740.

Dn: Johan Dickman, Capellan A° 1741. Lefwer ännu, då man skrifwer år 1751.

J Borgå Kyrkia.

Kongl. Majj^{tts}

fordom

Tro Man och Landshöfdinge öfwer Wästerbottens-Län, den Högädle och Wälborne Herren Herr Anders Erich Ramsaij, född efter Christi hugneliga börd år 1646 [?]. d: 16. October, i Herranom afsomnad d: 15. Majj 1735 [?].

Dominus Providebit.

Kongl. Majj^{tts}

Tro Man och Öfwerste för Tavastehus Läns Regimente till Foth, samt Riddare af Kongl. Majj^{tts} Swärds orden, Högwälborne Friherre Herr Christopher Conrad Bildstein, Född d: 1 [?] Majj 1672., kommit i Kongl. Majj^{tts} och Cronans Tienst i December Månad 1686. och derwid i Herranom afled på sin gård Drägsby d: 16. Februarij 1752.

Förteckning öfwer de gamla Adelswapn som i Mohla kyrkian opsatte finnes.

1:o. Märthen Braces af följande underskrift: Hans Kongl. Majestets wår allernådigste Konung och Herres Tro-tienare och Major af Carelska Jnfanterii den Edle och Wälborne Herre Herr Morthen Brace, är född hit till werlden uti Croslov d: 27 Martii år 1637. och Saligen i Herranom afsomnade uti Stockholm d. 30 Septembr. år 1697.

2:o. Hans Klicks af följande underskrift.

Der Wohl Edel geboren und manhafftige Herr Hans Klick, Erbgessesen auf Assokul Wohlbestalter gewesen Rittmeister uber die Finsche Ritterschafft, ist geboren A° 1611. und in Gott den Herrn endschlaffen den 10 Aprillis A° 1670 auch im selben Jahr begraben d. 20 Octobris.

3:o. Reinholt Johan Klicks hwars underskrift är ei mera läslig.

4:o. Hindrich Fectembergs med föliande underskrift: Kongl. Majjestets Wår allernådigste Konungs fordom Troman och Major den Edle och Wählborne Herren Hindrich Fectemberg till Kusa gård född Åhr 1618 d: 2 Martii. I Herranom afsomnade d. 13 Septemb. 1673 och begrafwen d. 28 Januarii 1674. Gud förläne honom med alla Christtrogna en frögdefull upståndelse på then yttersta dagen.

5:o. Petter Godenhielms. Han har warit en Cornett, som man af underskriften än se kan. Widare kan hon ei läsas.

Mohla d. 24 Martii åhr 1754.

Martin Platzman.
kyrckoherde.

Uti **Sackola** kyrkian fins ett wapn utan Inscription af följande beskrifning.

Uti nedra delen ligger et Fält, hwar igenom en bäck eller Flod rinner; nedan om Floden är Fältet blått med en gol stierna och ofwan till golt mod en blå stierna insatt. Öfra delen af wapnet består af en wanlig krona med löfwärck omkring; ofwan uppå kronan står en liten swart Fogel af en Trasts storlek, hwars näbb och fötter äro gola.

Sackola d. 10. April 1754.

H: Linnelius.
kyrckoherde.

Uti **Hitola** kyrka i Kexholms Provinces Norra del finnes 2^{ne} Adel. Wapn, som af Åskedunder äro tämmeligen skadade, så at Inscriptionerne äro mycket oläselige.

Det ena Wapnet har i skiölden en hiort med horn, i swart brokot Fält: och öfwer hielmen en half hiort upsträckt äfwenledes med horn och finnes derunder föliande Inscription:

Jhro Königl. Majjt^t zu Schweden Wohl bedienter Leudtnant unter des Herrn Wohlgebohrnen Ernst Jochim Schau-mans Regiment, der Weyland Hoch Edelgebohrner und gros-manhaffter Herr Christer Henrich Bock, ist gebohren Anno 1656. und in Gott den Herrn sanfft und seelig entschlaffen. A^o 1699. d. 4. Octobris, seines Alters 43. Jahr.

Det andra har i Skiölden en tiock afbruten Stubbe med förgylta rötter uti blått Fält, hwaröfwer i twäran ifrån wänster til höger ligger en åå eller Balck. Undertil befinnes den omrörda Stubben, och ofwantil tre förgylta Stiernor, Hielmen är betäckt med 2^{ne} förgylta wingar.

Af Inscriptionen kan allenast dessa orden läsas.

Jhro Königl. Majjt^t zu Schweden Wohlbedienter Hä-radshöfding über Kexholmschen Suder Lähn, der — — — — — und Mannhaffter Herr Jo — — — — — Ehrenroth gebohren A^o — — — — — d. 15. — — — — — und 12 Tage.

Hitola d. 24 April 1754.

Joh. Deutsch.

Præp. et Pastor.

Uti **Kexholms** kyrka finnes fram wid Choret på kyrkiowäggen et gammalt Wapen upslagit, som är med en Hielm och Löfwäreck, å ömse sidor, samt i sielfwa bröstet uppå en liusblå grund, nertwärts en med Silfwerfärga brinnande Ström, och under Strömmen et swart botn, samt twärt öf-

wer Wapnet en förgylter Spång; hwarunder är föliande beskrifning emellan 2^{ne} horn, som ligga å ömse sidor på en liusröd Sidenfärga fattad.

Kongl. Majestäts till Sverige Tro Mann och Capiten, den Edle och Wälborne Herr Pehr Gyldenspång; Födder i Småland uti Spagnäs 1620. d. 21 Februarii, och sahligen afsomnat i Kexholm d. 22 Martii 1683.

Kexholm d. 7 Junii 1754.

And: Wirenius:

Kyrckoherde.

Enligheten med originalerne, intygar J: H: Carlborg.

Secreterare.

[Denna verficering hänför sig till beskrifningarna från de *fyra* sista kyrkorna.]

Innehåll.

	Sid.		Sid.
Akkas kyrka	197.	Messuby kyrka	196.
Bjerno	167.	Mohla	220.
Björneborgs	200.	Mäntsälä	204.
Borgå	220.	Norrmarks	200.
Brahestads	141.	Nousis	202.
Bromarfs	218.	Nyby	167.
Ekenäs	160.	Nykarleby	142.
Esbo	153.	Närpes	129.
Eura	200.	Orivesi	196.
Euraåminne	200.	Pargas	117.
Haliko	176.	Piikis	116.
Harjavalta	200.	Pojo	161.
Hattula	197.	Pyhämaa	187.
Hiitola	222.	Pälkäne	197.
Hongilaks	200.	Pärnä	205.
Hvittis	200.	Pöytis	202.
Hvittisbofjärds	200.	Raumo	181.
Ingo	164.	Ruovesi	196.
Jakobstads	146.	Sagu	118.
Kangasala	196.	Sakkola	221.
Karis	164.	Salo	141.
Karislojo	165.	Saltvik	126.
Keuru	196.	Sastmola	200.
Kexholm	222.	Sibbo	207.
Kimito	171.	Sjundeå	157.
Kisko	165.	Säkylä	200.
Kiukais	200.	Sääksmäki	197.
Kjulo	200.	Tenala	207.
Korpo	116.	Töfsala	190.
Kumo	198.	Ufsby	199.
Kyrkslättis	156.	Uleå	139.
Lappo	142.	Uskela	167.
Lemo	202.	Wehmo	195.
Lempälä	196.	Wichtis	151.
Letala	179.	Wirmo	201.
Lojo	142.	Wöro	142.
Loppis	153.	Åbo domkyrka	109.
Lundo	116.		
Luvia	200.		
Längelmäki	196.		

Register.

- Abborfors**, sidan 205.
Abrahamus Olai, pastor i Kyrkslätt, 157.
Aeschillus Henrici, pastor i Närpes 133.
Agricola, Georgius, 153.
Ahtis, 128, 190, 191.
Alho, 193.
Alitza Göransdotter, 170.
Almgren, Johannes, 219.
Alten, 115.
Anckarfjell, Michael, 117.
Anckarsköld, Arvid, 117.
Anders Svensson till Elsvik, 170.
Andreas Henrici, pastor i Esbo, 155.
 " Johannis, d:o i Sjundeå, 159.
 " Petri, d:o i Kyrkslätt, 157.
Anna Benedicti, 210.
 " Eriksdotter, 173.
 " Samuelsdotter, 127.
Anrep, 206.
Antonius stenhuggare, 175.
Anund, m:r, 200.
Arctopolitanus, Gregorius, 151.
Arenius, Gabriel, 133.
Assokul, 221,
Axehjelm, Margareta, 171.
Backeby, 131.
Backman, Samuel, 134.
Balkis, 195.
Baranoff, Gotthard Johan, 198.
Barck, Johannes, 201.
Bartram, 187.
Beck, 197.
Beckmannus, Johan, 131.
Beijer, Wendela, 174.
Bengt Henriksson till Stensnäs, 170.
Bercheltz, Agneta, 132.
Berg af Saggar, 206.
Bergenheim, Petter, 140.
Bergius, 193.
Bergman, 197.
Bildstein, Kristoffer Konrad, 220.
Birkholtz, 197.
 " Hieronymus, 112.
 " Klas, 203.
Bjelke, 179.
 " Sigrid, 114.
Björnram, 164.
Blåfjeld, Petter, 206.
Bock, Hans, 117.
 " Krister Henrik, 222.
 " Matthias, 117.
Boije, 163, 167, 212.
 " Göran, 162.
 " Hans, 213.
 " Ingeborg, 199.
 " Klas, 163.
 " Nils, 162.
Bosin, Erik, 172.
 " Margareta, 174.
Brace, Märten, 220.
Brahe, Kristina, 112, 114.
 " Per, 112, 141.
Brander, 179, 215.
Brandt, 166.
Brask, 197.
Braxer, Johannes, 156.
Bredaw, 206.
Brenner(us), Elias, 130, 134.
 " Gabriel, 129, 133, 134.
 " Isak, 134.
 " Johan, 134, 156.
 " Martinus, 156.
 " Sveno, 156.
Brigitta Canuti, 129.
 " Gritlansdotter, 162.
 " Jonsdotter, 186.
 " Mattsdotter, 186.
Broms, Brigitta, 130.
Brännboda, 195.
Brödorp, 163.
Buckila, 117.
Bugenhagen, Margareta, 109.
Buræus, Hans, 197.
Bussila, 191.

- Bång, Bertel, 186.
 „ Henrik, 183, 184, 186.
 Bååt, Ebba, 194, 202.
 „ Kristina, 178.
 Böle, 162.
 Cajander, Elias, 156.
 Canutus Johannis, pastor i Sagu, 124.
 Carlborg, Henric, 133, 135, 137.
 „ H. J. 203, 204.
 „ J. H. 223.
 Carleborg, 113.
 Carpelan, 194.
 „ Brita, 128.
 „ Erik, 190.
 „ Lars, 190, 191.
 Cohlenius, Abraham, 219.
 Cokburn, Samuel, 111.
 Collinus, Abraham, 156.
 Creutz, Axel, 205.
 „ Ernst Johan, 205.
 „ Jacob, 205.
 „ Lorentz, 114, 167.
 De la Gardie, Kristina Katarina, 160.
 De la Motte, 197.
 Deutsch, Joh. 222.
 Dickman, Johan, 220.
 Dostby, 153.
 Drysenius, Johannes, 157.
 Drägsby, 220.
 Dubbe, Erik, 216.
 Dufva, Nils, 147.
 Duwalt, 206.
 Düker, 206.
 Edeby, 194.
 Ehrenpris, Adolf, 168.
 „ Johan Adolf, 168.
 Ehrenroth, 222.
 Eka, 177.
 Ekeby, 194.
 Ekelöf, Margareta, 125.
 Ekenberg, Arvid, 114.
 Ekestubbe, 152.
 Ekhof, 116.
 Ekholmsund, 113.
 Eklund, Olof, 136.
 Elgsjö, 214.
 Elisabet Josefidotter, 171.
 „ Simonsdotter, 186.
 Elsvik, 170, 171.
 Engelflycht, Abraham, 214.
 Ericus Henrici, pastor i Kyrkslätt, 157.
 „ Petri, kapellan i Tenala, 219.
 Escholin, Israel, 159.
 Estberg (Eisböl!) 122.
 Fagernäs, 194.
 von Falckenberg, 179.
 „ Gottfrid, 180.
 „ Jacob Göran, 180.
 „ Johan Gottfrid, 180.
 Falkenfelt, Gustaf Adolf, 173.
 Falkensten, 160.
 Fastarby, 215.
 Fechtenberg, Henrik, 221.
 Festing, Joachim, 219.
 Fiholm, 175.
 Fincke, 174, 199.
 „ Carolus, 199.
 Finnebacka, 163.
 Finnonius, Karl, 186.
 von Fittinghoff, Evalt Gustaf, 205.
 Fituna, 194.
 Fleming, 179.
 „ (Elin) 208.
 „ Gustaf, 164.
 „ Henrik, 194, 201.
 „ Herman, 208.
 „ Kristina, 125.
 „ Per, 125.
 Fogelhufvud, Arvid, 123.
 „ Klas, 116.
 „ Michael, 117.
 „ Nils, 117.
 Folderberg, 140.
 Fonsell, Daniel, 179, 180.
 Footangel, Erik, 192.
 „ Harald, 126—128, 192.
 Forsberg, Jacob, 136.
 Forsby, 114, 167.
 Forsenius, Johannes, 150, 151.
 Forsius, Sigfrid Aron, 161.
 Forskåhl, 124.
 Forss, 199.
 Fortelin, Johannes, 159.
 Frille, 206.
 „ Margareta, 168.
 Frisenheim, 110.
 Frosterus, Abraham, 203.
 Frägböle, 173.
 Galle, Adam, 121.
 „ (Johan), 120, 126.
 „ Karl Johan, 121.
 „ Klas, 121, 125, 126.
 Gallus, Laurentius, 132—134, 204.
 Galt, Karl, 168.
 Gammelby, 152.

- Ganander, Henricus, 159.
 Gardie Meister, 197.
 Gelagin, rysk löjtnant, 160.
 Gennarby, 213, 214.
 Gennäs, 162, 163.
 Gerknäs, 113.
 Gertten, Konrad Johan, 183.
 Gesterby, 173.
 Gezelius, Johannes, 110, 125.
 Gjörs, Axel, 163.
 „ Erik, 117, 163.
 „ Gustaf Johan, 216.
 „ Hans (Johan) 117, 163, 216.
 von Glan, Joachim, 208, 219.
 Godenhjelm, Johan, 198.
 „ Petter, 221.
 Golavitz, 206.
 Gottleben, 134.
 Grabbe, Beata, 208.
 Grass, 178.
 „ Gustaf, 109.
 Gregorius Clementis, pastor i Rau-
 mo, 183.
 Grek, Simon, 220.
 Gripenberg, Johan, 214.
 Grundel, Gerhard, 173.
 Grå, Katarina, 140.
 „ Henrik, 219.
 Gråsa, 153.
 Gullö, 162.
 Gyldenspång, Per, 223.
 Gyldenstolpe, Gabriel, 110.
 „ Samuel, 109.
 Gyllenbögel, David, 172.
 „ Samuel, 172.
 Gyllenhjerta, Anna, 168.
 „ Arvid, 213.
 „ Johan 168, 169.
 „ Katarina, 168.
 „ Krister, 213, 217.
 „ Margareta, 168.
 „ Maria, 168.
 Gyllenhorn, 206.
 Gyllenkrook, Andreas, 112.
 Gyllenlod, 214.
 „ Bengt, 214.
 „ Erik, 214.
 „ Hans, 215, 218.
 Göran Svensson, 170.
 Haapaniemi, 115, 116, 166.
 Hagert, Abrahamus, 159.
 Hammarstjerna, Johan, 153.
 Hand, Gertrud, 208.
 Hangist, 217.
 Haquinus, dominus, 193.
 Harhulax, 193.
 Hartikala, 181.
 Hartvik i Letala, herr, 181.
 Hedensö (Hedersjö!) 110.
 Hedlund, Olof, 137.
 Heikkilä, 170, 192.
 Hemböle, 122.
 Henrik Larsson, 149.
 „ Simonsson till Karuna, 125.
 Henricus, pastor i Esbo, 155.
 „ Gabrielis, pastor i Kyrk-
 slätt, 157.
 „ Laurentii, pastor i Te-
 nala, 218.
 Herkåpæus, Henricus, 155.
 Hermainen, Ericus, 157.
 „ Isaacus, 157.
 Herréla, 196.
 Hervefax, 170.
 Hess af Wichdorf, 206.
 Hevonpää, 168, 169.
 Hieronymus, pastor i Esbo, 156.
 Hillois, 193.
 Hising, Joen, 141.
 Hjelm, 163.
 Hjulström, Daniel, 137.
 Höffrén, Carolus, 134.
 Holmia, Anna, 131.
 Holmius, Elias, 129, 131—133, 138.
 „ Jacobus, 133, 134.
 Horn, 166.
 „ Agneta, 193.
 „ Anna, 193.
 „ Arvid, 116, 166.
 „ Bengt, 121.
 „ Erik, 166.
 „ Gabriel, 114.
 „ Gustaf, 110, 176, 178.
 „ Henrik, 193.
 „ Krister, 176, 177.
 „ Kristina (Kirstin) 115, 157,
 193.
 Horsnäs, 169.
 Hufvudsköld, Göran, 123.
 „ Henrik, 123.
 Huhtis, 146, 171.
 Hummelsund, 115.
 Hunsala, 151.
 Hylser af Ekeln, 206.
 Hyntzel, Johan, 136.
 Hyvela, 172.
 Hämenkylä, 215.
 Hämäfors, 110.
 Hänälä, 115.
 Härka, Peder, 150.
 Härkälä, 109, 151.

- Hästesko, 166.
 ” H. L. 152.
 ” Henrik, 152.
 ” Johan, 151.
 Höbbele, 152.
- Idman, Daniel, 201.
 Ille, Gustaf, 216.
 ” Måns, 216.
 Ilmola, 151.
 Ingevaldus, pastor i Lojo, 150.
 Ingman, 161.
 Ingemar Nicolai, 210.
 Ingosberg, 110.
 Insjö, 146.
 Irjala, 152.
 Isaacus, pastor i Lojo, 150.
 Isak lagläsare, 168.
 Issentel, 194.
 Itana, 194.
- Jacobus Nicolai, pastor i Kyrkslätt,**
 157.
 Jakola, 110.
 Janston, 206.
 Johan, hertig af Finland, 198.
 Johannes Johannis, kapellan i Te-
 nala, 219.
 ” Thomæ, pastor i Sagu,
 124.
 Jon Eriksson, kvartermästare, 154.
 Jordan, Evert Berent, 217.
 ” Gustaf, 184.
 ” Johan, 217.
 Jordansby, 213, 217.
 Juslenius, 148.
 ” Abraham, 151.
 Jägerhorn, Hebla, 117.
 Jägersköld, Klas, 174.
 Jäppe, pastor i Lojo, 150.
- Kahiluoto, 126—128, 191, 192.**
 Kajbala (Kugbala!), 116.
 Kaldham, 213.
 Kalfnäs, 168, 169.
 Kalfö, 193.
 Kallia, Paulus, 201.
 Kalm, Gabriel, 134.
 Kandokylä, 214.
 Kandola, 116.
 Kankas, 110, 114.
 Karhulax, 194.
 Karin, Olof i Karstu hustru, 148.
 Karin Månsdotter, drott. 112, 158.
 Karkis, 116.
 Karsby, 213, 217.
- Karstu, 148.**
 Karuna, 116, 125.
 Kasaritz, 205.
 Kaulansuu, 112.
 Kausala, 217.
 Keckonius, Johannes, 201.
 Kellig, 215.
 Ketarenius, Ericus, 125.
 Kierell. Måns, 174.
 Kijl, Nils, 179.
 ” Söfring, 179.
 Kimito, 122, 175.
 Kiuselax, 112.
 Klakeborg, 110.
 Klick, Hans, 221.
 ” Reinhold Johan, 221.
 Knorring, 151.
 ” Kasper Fredrik, 151.
 Knubb, Johan, 136.
 Kockby, 153.
 Kolkela, 217.
 Kollola, 179.
 Koperla, 115.
 Korp, Sigfridus, 159.
 Korpila, 152.
 Korventaka, 205.
 Koskis, 109.
 Kristin Bengtsdotter, 212.
 Krok, Mathias, 219.
 Kruse, Arvid, 116.
 Kumogård, 198.
 Kurck, 181, 199.
 ” Jöns, 110.
 ” Kristina, 110.
 Kurtzel, Sigrid, 194, 202.
 Kusa gård, 221.
 Kynämäki, 168.
 Kärknäs, 124.
 Kärmondö, 126—128, 192.
 Kärrenhem, 110.
 Könningsthun, Anna Marg. 128.
 Körning, Erik, 215.
- Lagermarck, Johan, 115.**
 Lahtis, 182.
 Lajs, 194.
 Lapila, 191, 192.
 Lasse Hansson till Heikkilä, 170.
 Lauko, 110.
 Laurens Baltsarsson, 186.
 Laurentius, pastor i Esbo, 155.
 ” Canuti, pastor i Sagu,
 124.
 ” Sigfridi, pastor i Kyrk-
 slätt, 157.
- Lavila, 113.

- Lax, Johan (Hans), 117, 123.
 " Kajsas, 117.
 Laxpojo, 146, 147, 171.
 Lehalslän, 113.
 Lehtis, 194.
 Lejonberg, Dirick, 114.
 " Thomas, 117.
 Lejonhufvud, Gustaf Adolf, 160.
 Lejonmarck, Sven, 149.
 Lemo gård, 146.
 Lempelä, 110.
 Lepse, 140.
 Lesniemi, 176, 178.
 Liebstorff, 213.
 " Johan, 217.
 Linnelius, H. 221.
 Limonius, Jakob, 160.
 Linderantz, Nils, 163.
 von der Linde, Erik, 117.
 Lindenhof, 205.
 Linderot, Märten, 123.
 Lindestubbe, Hans, 123.
 Lindö, 208.
 Linnunpää, 116.
 Liuxiala, 112, 113, 205.
 Ljuster, 148.
 Lode af Kelp och Undel, 206.
 Losköld, Erik, 197.
 Lubey, 180.
 Lundby, 116.
 Långholm, 191.
 Löwen, Reinhold, 164.
- Malm**, Henrik, 153.
 " Jakob, 153.
 Malmgård, 205.
 Manch, Georgius, 143, 145.
 Mannersköld, 178.
 Marelin, Gethart, 186.
 Margerata Mattsdotter i Raumo, 185.
 " * Persdotter i Mälkilä, 169.
 " Petri, 210.
 Marjus, 194.
 Martinus, pastor i Esbo, 155.
 " Eschilli, d:o i Sjundeå, 159.
 Masby, 207.
 Mathes Göransson till Elsvik, 171.
 Mathias Laurentii, pastor i Lojo, 150.
 " " Sacellan i Närpes, 134.
 " Sigfridi, pastor i Raumo, 183.
 Matts, d:o i Lojo, 150.
 Mellin, Gustaf Adolf, 207.
 Membone, 194.
- Messenius**, Johan, 140.
 Michael Erici, pastor i Kyrkslätt, 157.
 Moisio, 147.
 Moliis, Henricus, 134.
 Mollsdorfer, Johannes, 156.
 Montgomery, 166.
 Munck, 116.
 " Anders, 109.
 " Klas, 215.
 Muur, Andreas, 157.
 " Boetius, 127, 128.
 Myre, Torsten, 117.
 Månesköld, 198.
 Mäkkilä, 154.
 Mälkilä, 169, 216.
 Mäntsälä, 205.
 Möller, Anders, 205.
- Nassokin**, Fromholt Johan, 207.
 " Petter, 205.
 Natt och Dag, 111.
 Naysander, Paulus, 220.
 Nettelhorst, Konrad, 122.
 Nickby, 207.
 Nilsson, Abraham, 119.
 " Nils, 111.
 Nirot, 124.
 Nisbet, 206.
 Nordvik, 110.
 Norrby, 161.
 Nuhiala, 195.
 Nurch, Simon, 163.
 Nygård, 163.
 Nykopensis, Nicolaus, 124.
 Nådendals kloster, 148.
 Näs, 204.
- Öberlach**, 206.
 Odensaari, 190.
 Oibonäs, 194.
 Olaus Andreæ, pastor i Kyrkslätt, 157.
 " Stephani, d:o i Esbo, 155.
 Olof Göransson, 170.
 " Pedersson i Karstu, 148.
 Ölsböle, 214.
 Otby, 215.
 Oxe, Harald, 111.
 Oxenstjerna, Axel, 175.
 Oxhorn, Rigert, 122.
- Pacchalenius**, Gustavus, 157.
 " Kristian, 220.
 Palttilaholm, 179, 180.
 Pargas gård, 214.

- Parskylä, 169.
 Patkull, Walter Adolf, 207.
 Peder, pastor i Lojo, 150.
 Peder Andersson, befallningsman i Kimito, 175.
 Peitzius, Gabriel, 204.
 Petræus Aeschillus, 124.
 Petrejus, David, 219.
 " Joel, 219.
 " Jonas, 209, 211, 219.
 " Per, 211.
 Petrus Birgeri, pastor i Finström, 210, 219.
 " Ingemari, pastor i Tenala, 209.
 Pfeiff, Daniel, 110.
 Pictorius, Johannes, 130.
 " Nicolaus, 130.
 Piper, Petter, 120.
 Pistolehjem, 197.
 Platzman, Martin, 221.
 Plesse, 206.
 Porkkala, 174.
 Posse, Märta, 164.
 Prestkulla, 216.
 Procopæus, Johannes, 153.
 Pryss, Anders, 172.
 Puntis, 194.
 Påvel, pastor i Lojo, 150.
 " Larsson, 173.
 Päriss, 217.
- Q**risbacka, 154.
 von Qvanten, 197.
- R**am, Lasse Torstensson, 162.
 Ramsay, Anders Erik, 220.
 Ramstedt, Johan, 137, 204.
 Randelin, Jacobus, 134.
 Raseborg, 160, 163.
 Raukoi, 109.
 Reh binder, Bernhard, 195.
 Reichenbach, Anna, 129.
 " Elias, 132.
 Reijer, Anna, 154.
 Reku, 214.
 Rennerfeldt, Henrik, 215.
 " Karl, 147.
 " Richter, Susanna, 126.
 Rilax, 215.
 Ringia, Kristina, 130.
 Roering, Abraham, 151.
 Rohdais, 183.
 Romanovitz, 197.
 Roos, 206,
 Ronby, 215.
- Rosendal, Erik, 146.
 " Margareta, 172.
 " Petter, 147.
 Rundell, Anders, 196, 197.
 Runo gård, 115, 120.
 Rusch, Jakob, 219.
 Rutenhjem, 197.
- S**abel, Göran, 171.
 Sabel(fana), Lindve, 167.
 Sabelstjerna, Krister, 215.
 " Lorens, 146.
 Salberg, 203.
 Sallihge, 204.
 Salonius, Ericus, 179.
 Salovius, Samuel, 157.
 Sandalax, 193.
 Sarflax, 114, 167, 205.
 Sass, Erik, 169.
 Saustala, 207.
 von Schlegeln, Daniel, 153.
 Schné, Krist, 137.
 Schultz, byggmästare, 149.
 Seppälä, 198.
 Serrenius, Johannes, 157.
 Sigfridus Jacobi, pastor i Kimito, 175.
 Sigrid, Erik XIV:s dotter, 112, 158.
 " Persdotter, 210.
 Silfverharnisk, Gustaf, 197.
 " Matts, 197.
 Silfverklinga, Gustaf, 216.
 Silfversvan, 154.
 " Brita, 155.
 " Daniel Ernest, 155.
 " Henrik, 154.
 " Jakob, 155.
 " Johan, 155.
 " Karl, 154, 155.
 " Kasper, 155.
 " Märta, 155.
- Simolin, Samuel, 134.
 Simon, sacellan i Närpes, 134.
 " Olai, d:o d:o 134.
 Sirelius, Jakob, 164.
 Sjundeby, 113, 205.
 Skalm, Klas, 117, 121.
 Skofteby, 113.
 Skoäng, 214.
 Skyttala, 217.
 Slang, Erik Bertilsson, 169.
 Solkova, 217.
 Soltika, 217.
 Sonck, Abraham, 186.
 " Henrik, 183.
 Sorola, 196.

- Spagnäs, 223.
 Spofvenhjem, Johan, 196.
 Stackelberg, Berndt Otto, 114.
 Stackenbourck, Lucretia, 110.
 Starck, Hans, 117.
 „ Karl Gustaf, 192.
 „ Krister Laurens, 192.
 „ Tomas, 191.
 Starensköld, Elias, 112.
 Stenbock, Hedvig Eleonora, 167.
 „ Maria Eleonora, 114.
 Steninge, 125.
 Stensböle, 216.
 Stensnäs 170.
 Stigelius, Michael, 159.
 Stjernkors, Axel, 124.
 „ Ivar, 191.
 Strauch, Johan, 136.
 Ström, 191.
 Strömmer, Brita, 173.
 Sture, 140.
 Stålarin, Arvid, 208.
 „ Elin, 162.
 „ Erik, 208.
 Stålhandske, 173, 174.
 „ Johan, 117.
 „ Torsten, 115.
 Stålhane, Karl, 152.
 „ Lars, 152.
 Sufö, 192.
 Suontaka, 151.
 Supalt, Jöns, 150.
 Svanfelt, Isak, 154.
 Svenno Ostgotus, 156.
 Svenno Torkilli, pastor i Lojo, 150.
 Svinhufvud, 179, 214.
 Svård, Margareta, 117.
 Sällvik, 163.
 Särkilax, 191.
 Sölfferarm, Michael, 191.
 Söttskog, 153.
 Tacku, 201.
 Talvainen, Petter, 186.
 Tammelinus, Gabriel, 150.
 Tammerfors, 205.
 Tavast, Magnus, 111.
 Tavasthus slott, 197.
 Terserus, Johannes, 125.
 Tervalampi, 151.
 Teudschovius, Gabriel, 159.
 Thauvonius, Gabriel, 133, 171.
 „ Georgius, 177.
 „ Jonas, 153.
 „ Matheus, 177.
 Thevitz, Johan, 204.
 Thomæus, Ericus, 159.
 Thorvöst, Maria, 131.
 Tidö, 175.
 Tigerstedt, Erik, 115.
 Tillinge, 112.
 Tjusterby, 114, 167.
 Tomas, pastor i Tenala, 212, 219.
 „ do i Lojo, 150.
 „ Hindersson, 122.
 „ Olai, pastor i Lojo, 150.
 „ Olofsson, 149.
 Tott, Achatius, 112, 113.
 „ Claudius, 114.
 „ Henrik, 112, 157.
 Tragman, Johan, 219.
 Träskby, 172.
 Tungelfelt, Marcus, 172, 173.
 Tusby, 154.
 Tygstad, 110.
 Tykö, 114, 167.
 Tärdis, 214.
 Tönne Göransson, 124.
 Uggla, 163.
 Ulf, Petter, 169.
 von Ungern, Gert, 122.
 „ Göran, 122.
 Walin, Anders, 136.
 Wallas, Gustaf, 168.
 Wallenius, Jeremias, 196.
 Wallenstjerna, Olof, 115.
 Walstenius, Kristian, 196.
 Wanzonius, Jonas, 125.
 Wargius, Martinus, 133, 134, 203.
 Wartzala, 178.
 Wazæus, Johannes, 130, 131, 134.
 Wejby, 146.
 Weilanus, Johan, 186.
 Wellingk, Otto Jean, 147.
 Welsk, Erik, 214.
 Wendelin, Henrik, 219.
 Wessel, Gertrud, 119.
 Wexiö, 216.
 Wiais, 128, 190, 191.
 Wiborg, 168, 169.
 Wiborgs slott, 116.
 Wigelius, Sven, 124.
 Wik, 172.
 Willilä, 182.
 Winter, Zacarias, 212.
 Wirenius, And. 223.
 Wisingsborg, 113, 114.
 Witte, Herman, 111.
 Wittenberg, 110.
 Wittfot, Jochim, 109.

Wittikala, 198.
Wulf, Erik, 161.
Wuorentaka, 176, 178.
Wårdsåtra, 171.
Wåhåkylä, 169.

Yttring, Matts, 137.

Zachæus, Barthollus, 156.
Zöge, Herman Reinhold, 192.

Åminne, 116, 176—178.
Årnäs, 216.

Öfverby, 115, 167, 171.

AMNH LIBRARY

100090607